

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten/Syntactic Atlas of the Dutch Dialects Volume I

Barbiers, S.; Bennis, H.J.; de Vogelaer, G.; Devos, M.; van der Ham, M.H.

2005

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Barbiers, S., Bennis, H. J., de Vogelaer, G., Devos, M., & van der Ham, M. H. (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten/Syntactic Atlas of the Dutch Dialects Volume I*. Amsterdam University Press.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

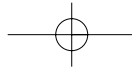
- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knav.nl

SAND

Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel I

Commentaar

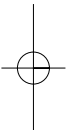
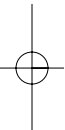
Sjef Barbiers

Hans Bennis

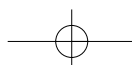
Gunther De Vogelaer

Magda Devos

Margreet van der Ham

Amsterdam University Press

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van het Vlaams-Nederlands Comité voor Nederlandse taal en cultuur (VNC), de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek België (FWO), het Meertens Instituut (KNAW), KNAW Digitaliseringsfonds, Onderzoeksfonds Universiteit Antwerpen.

Vormgeving Magenta Ontwerpers, Bussum

Drukker Drukkerij Wilco, Amersfoort

Binder Binderij Van Waarden, Zaandam

ISBN 90 5356 704 6

NUR 616

© Amsterdam University Press, Amsterdam, 2005

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

		31	2.3.3	Subjectpronomina derde persoon enkelvoud mannelijk
		32	2.3.4	Subjectpronomina derde persoon enkelvoud vrouwelijk, sterke vormen
		33	2.3.5	Subjectpronomina eerste persoon meervoud
		34	2.3.6	Subjectpronomina tweede persoon meervoud
		35	2.3.7	Subjectpronomina derde persoon meervoud
		35	2.3.8	Overzichtskaarten subjectpronomina
		36	2.4	<i>Kaartbeschrijvingen plaatsonderwerp en loos onderwerp</i>
		36	2.4.1	Plaatsonderwerp in rechte volgorde
		36	2.4.2	Plaatsonderwerp in inversie
		37	2.4.3	Plaatsonderwerp na voegwoord
		37	2.4.4	Loos onderwerp in inversie
		37	2.5	<i>Literatuurlijst subjectpronomina en presentatieve elementen</i>
		39	3	Subjectverdubbeling en Subjectclitisering na ja en nee
		39	3.1	<i>Subjectverdubbeling</i>
		39	3.1.1	Inleiding
		39	3.1.1.1	Verdubbeling en verdrievoudiging
		39	3.1.1.2	Verdubbeling en verdrievoudiging van persoonlijke subjectpronomina
		40	3.1.1.3	Verdubbeling van andere nominale groepen
		40	3.1.1.5	Historisch overzicht
		41	3.1.2	Literatuuroverzicht
		42	3.1.3	Kaartbeschrijvingen
		42	3.1.3.1	Subjectverdubbeling eerste persoon enkelvoud
		42	3.1.3.2	Subjectverdubbeling eerste persoon meervoud
		43	3.1.3.3	Subjectverdubbeling tweede persoon enkelvoud
		44	3.1.3.4	Subjectverdubbeling tweede persoon meervoud
		44	3.1.3.5	Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud mannelijk
		46	3.1.3.6	Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud vrouwelijk
		46	3.1.3.7	Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud onzijdig
		47	3.1.3.8	Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud, lexicaal subject
		48	3.1.3.9	Subjectverdubbeling derde persoon meervoud
		48	3.1.3.10	Subjectverdubbeling; synthese
		49	3.2	<i>Subjectclitisering na ja en nee</i>
		49	3.2.1	Inleiding
		50	3.2.2	Literatuuroverzicht
		50	3.2.3	Kaartbeschrijvingen
		50	3.2.3.1	Clitica en vervoeging na <i>ja/nee</i> , eerste persoon enkelvoud
		51	3.2.3.2	Clitica na <i>ja/nee</i> , tweede persoon enkelvoud/meervoud
		51	3.2.3.3	Clitica na <i>ja/nee</i> , derde persoon enkelvoud mannelijk
		52	3.2.3.4	Clitica na <i>ja/nee</i> , derde persoon enkelvoud vrouwelijk
		52	3.2.3.5	Clitica na <i>ja/nee</i> , derde persoon enkelvoud onzijdig
		52	3.2.3.6	Clitica na <i>ja/nee</i> , eerste persoon meervoud
		53	3.2.3.7	Clitica en vervoeging na <i>ja/nee</i> , derde persoon meervoud
		53	3.2.3.8	Gegeneraliseerd <i>jaat</i>
5	Inleiding			
5	<i>Syntactische verschijnselen</i>			
5	<i>Kaarten</i>			
5	Symboolkaarten			
6	Vlakkenkaarten			
6	<i>Commentaar</i>			
6	<i>Dynamische Syntactische Atlas</i>			
6	<i>Meetpunten</i>			
7	<i>Informanten</i>			
7	<i>Methodologie</i>			
7	<i>Elicitatietechnieken</i>			
7	<i>Fasering van het onderzoek</i>			
7	<i>Digitalisering en transcriptie</i>			
8	<i>Organisatie en medewerkers</i>			
9	<i>Literatuur</i>			
9	<i>SAND-syntaxis: toelichting bij het gebruik</i>			
10	1 Voegwoorden			
10	1.1 <i>Inleiding</i>			
10	1.1.1 Onderschikkende voegwoorden			
10	1.1.2 Afwezigheid en verdubbeling van het voegwoord			
11	1.1.3 Voegwoordvervoeging			
11	1.1.4 Historische ontwikkeling			
12	1.2 <i>Literatuuroverzicht</i>			
12	1.3 <i>Kaartbeschrijvingen</i>			
12	1.3.1 Voegwoorden			
15	1.3.2 Voegwoordvervoeging – Algemeen			
16	1.3.3 Voegwoordvervoeging eerste persoon enkelvoud			
16	1.3.4 Voegwoordvervoeging tweede persoon enkelvoud			
17	1.3.5 Voegwoordvervoeging derde persoon enkelvoud			
18	1.3.6 Voegwoordvervoeging eerste persoon meervoud			
18	1.3.7 Voegwoordvervoeging tweede persoon meervoud			
19	1.3.8 Voegwoordvervoeging derde persoon meervoud			
20	1.3.9 Voegwoordvervoeging –n in meervoud			
20	1.3.10 Voegwoordvervoeging –e in meervoud			
20	1.3.11 Voegwoordvervoeging in comparatieven			
20	1.4 <i>Literatuurlijst voegwoorden</i>			
23	2 Subjectpronomina			
23	2.1 <i>Inleiding</i>			
23	2.1.1 Subjectpronomina			
23	2.1.1.1 Algemeen			
23	2.1.1.2 Sterke vormen			
24	2.1.1.3 Zwakke vormen			
24	2.1.1.4 Pro-drop			
25	2.1.2 Presentatief <i>er</i> en loos <i>het</i>			
25	2.2 <i>Literatuuroverzicht</i>			
25	2.2.1 Subjectpronomina			
27	2.2.2 Presentatieve elementen			
27	2.3 <i>Kaartbeschrijvingen subjectpronomina</i>			
27	2.3.1 Subjectpronomina eerste persoon enkelvoud			
27	2.3.2 Subjectpronomina tweede persoon enkelvoud			

4 Inhoudsopgave

54	3.2.4	Literatuurlijst subjectverdubbeling en subjectclitisering na <i>ja</i> en <i>nee</i>
56	4	Reflexieve en reciproke pronomina
56	4.1	<i>Inleiding</i>
56	4.1.1	Reflexieve en reciproke pronomina
56	4.1.2	Vormen in het Standaardnederlands
57	4.1.3	De positie van reflexieve pronomina
57	4.1.4	Bijzondere constructies met zwakke reflexieve pronomina
57	4.1.5	Reciproke pronomina
58	4.1.6	<i>Eén</i> -pronominalisatie
58	4.1.7	Historische ontwikkeling
58	4.2	<i>Literatuuroverzicht</i>
59	4.3	<i>Kaartbeschrijvingen</i>
59	4.3.1	Zwakke reflexieve pronomina als object
59	4.3.2	Sterke reflexieve pronomina als object
59	4.3.3	Reflexieve pronomina als object van een voorzetsel
60	4.3.4	Reflexieve pronomina als deel van het subject
61	4.3.5	Reflexieve pronomina in Acl-constructies
61	4.3.6	Reflexieve pronomina; synthese
61	4.3.7	Bijzondere constructies met zwakke reflexieve pronomina
62	4.3.8	Reciproke pronomina
63	4.3.9	<i>Eén</i> -pronominalisatie
63	4.4	<i>Literatuurlijst reflexieve en reciproke pronomina</i>
65	5	Vooropplaatsing
65	5.1	<i>Inleiding</i>
65	5.1.1	Vooropplaatsing
66	5.1.2	Relatiefzinnen
66	5.1.3	Partiële vraagwoordverplaatsing
67	5.1.4	Andere vooropplaatsingen
67	5.1.4.1	Gespleten vooropplaatsing
67	5.1.4.2	Voorzetselstranding
67	5.1.4.3	Vooropplaatsing in een bijzin met inversie
67	5.1.4.4	Vooropplaatsing in een hoofdzin zonder inversie
67	5.1.4.5	Vooropplaatsing in imperatiefzinnen
68	5.1.5	Historische ontwikkeling
68	5.2	<i>Literatuuroverzicht</i>
68	5.3	<i>Kaartbeschrijvingen</i>
68	5.3.1	Relatiefzinnen
72	5.3.2	Partiële vraagwoordverplaatsing
73	5.3.3	Andere typen vooropplaatsing
74	5.4	<i>Literatuurlijst vooropplaatsing</i>
76		Appendix Zinnen uit de vragenlijst in de volgorde waarin ze voorkomen in SAND met daarbij het nummer van de kaart
77		Index

Inleiding

De Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND) brengt de variatie in zinsbouw in kaart in de dialecten van het Nederlands aan het begin van de 21e eeuw. Tegelijk met het verschijnen van deel I van deze atlas verschijnt het eerste deel van de Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (MAND) en het laatste deel van de Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten (FAND). Hiermee nadert een drieluik zijn voltooiing dat uniek is in de wereld. Geen enkel ander taalgebied beschikt over een dergelijke uitgebreide en gedetailleerde kartering en beschrijving van de grammaticale taalvariatie.

De kartering en beschrijving van syntactische variatie is om verschillende redenen van groot belang. Door afnemend isolement en toenemende mobiliteit en communicatie lijken plaatselijk dialecten sneller dan ooit op te gaan in regiolecten en de standaardtaal. Naar veler verwachting zal daarom de variatie in deze vorm over niet al te lange tijd verdwenen zijn. De schat aan variatie die in deze atlas is vastgelegd, is daarmee van grote cultuurhistorische waarde. Dat er zo veel syntactische variatie bestaat, mag overigens gerust een verrassing worden genoemd, omdat zowel onder vakmensen als leken de indruk bestaat dat variatie in het Nederlandse taalgebied toch vooral een kwestie is van variatie in klanken en in woordenschat.

De atlas levert uniek materiaal voor taalkundig onderzoek van uiteenlopende aard. Taalkundigen kunnen het materiaal gebruiken bij hun onderzoek naar de aard van het taalkundige systeem. Wat zijn precies de eigenschappen van microvariatie? Hoe ligt de relatie tussen microvariatie en variatie tussen talen? Wat zijn de grenzen aan de taalvariatie binnen een bepaald taalgebied? Hoe passen de variabele eigenschappen binnen het algemene taalkundige systeem? Welke typologische generalisaties kunnen er op grond van deze atlas worden geformuleerd? Zijn typologische generalisaties over verschillende talen ook geldig voor de dialecten van één taal? Zijn er overeenkomsten tussen historische en geografische variatie? Welk deel van de geografische variatie kan worden verklaard uit taalverandering? Wat leert geografische variatie ons over de richting van taalverandering?

De atlas kan ook een bijdrage leveren aan het onderzoek naar externe taalgeschiedenis, zoals de geschiedenis van het Nederlands, de wording van de standaardtaal, de invloed van talen als het Engels, het Frans en het Duits, de etnolinguïstische situatie, de positie van het Fries als een minderheidstaal, de kenmerken van dialectverlies, enzovoort.

Syntactische verschijnselen

In deze atlas behandelen we syntactische variatie eerder in de diepte dan in de breedte. Het doel van de atlas is in de eerste plaats om belangrijke aspecten van de syntactische variatie in de hedendaagse dialecten van het Nederlands gedetailleerd in kaart te brengen, niet om alle variatie in alle onderdelen van de zinsbouw te beschrijven. De papieren atlas bevat slechts een deel van de geobserveerde variatie. Niet beschreven aspecten zijn via de Dynamische Syntactische Atlas (zie blz. 6) te raadplegen. Het voordeel van een gedetailleerd overzicht is dat het behulpzaam kan zijn bij het evalueren van in de literatuur geopperde generalisaties en hypothesen.

In deel I is variatie samengebracht op het gebied van:

- voegwoorden en voegwoordvervoeging
- subjectpronomina
- subjectverdubbeling
- subjectclitisering na *jal/nee*
- reflexieve en reciproke pronomina
- vooropplaatsing

Bij al deze verschijnselen gaat het om syntactische afhankelijkheden. De vorm van het voegwoord is afhankelijk van het subject, de vorm van het subjectpronomen is afhankelijk van zijn syntactische positie en functie en van de eventuele aanwezigheid van een ander subject, de vorm van een reflexief hangt af van de aard en positie van het antecedent, en de vorm van vooropgeplaatste vragende en betrekkelijke voornaamwoorden hangt af van de syntactische functie en van de diepte van inbedding van de deelzin waaruit deze naar voren zijn gehaald. In deel II (2006) worden het werkwoordelijke systeem, negatie en kwantificatie in kaart gebracht.

Kaarten

De atlas bestaat uit twee gedeelten, een kaartdeel en een uitneembaar tekstboek. Het kaartdeel opent met twee algemene kaarten. De eerste kaart geeft de ligging weer van alle plaatsen en provincies die in de atlas voorkomen. Deze kaart kan worden uitgekapt en naast de specifieke kaarten worden gelegd. Een alfabetische lijst van plaatsnamen met coördinaten en Kloekenummers staat naast de kaart. De tweede kaart geeft een subjectieve indeling van het taalgebied in dialectgebieden. Deze kaart is het resultaat van een enquête uit 1939 waarbij aan 1500 informanten van het Meertens Instituut werd gevraagd aan te geven in welke plaatsen in de omgeving van de informant nagenoeg hetzelfde dialect werd gesproken als zijn/haar eigen dialect (zie Daan & Blok 1977 voor een uitgebreide toelichting). Deze 'subjectieve' kaart is opgenomen ter vergelijking met de 'objectieve' kaarten in de rest van de atlas. De atlas bevat verder twee typen kaarten: symboolkaarten en vlakkenkaarten. De legenda bevatten bij elke kaart een verwijzing naar de paragraaf in het commentaardeel waar de kaart wordt beschreven.

Symboolkaarten

We gebruiken symboolkaarten om de geografische distributie van verschillende varianten (vormen, constructies) van een syntactische variabele weer te geven, en om eventuele correlaties tussen verschillende varianten te visualiseren. Op de symboolkaarten worden verschillende syntactische varianten van elkaar onderscheiden door verschillend gekleurde vierkantjes. In een groep thematisch aan elkaar gerelateerde kaarten wordt de kleur voor een bepaalde syntactische variant zoveel mogelijk constant gehouden. Binnen één kaart wordt een relatie tussen twee syntactische varianten aangegeven door het gebruik van verwante kleuren (bijvoorbeeld lichtgroen – donkergroen). Als in een bepaalde plaats meer dan één syntactische variant voorkomt, wordt er op die plaats meer dan één vierkantje afgebeeld in combinaties van maximaal drie naast elkaar en twee onder elkaar. De volgorde van de kleuren in een dergelijke combinatie is steeds dezelfde en de vierkantjes zijn strak naast, boven of diagonaal ten opzichte van elkaar geplaatst. Deze vaste volgorde van gekleurde vierkantjes is ter verduidelijking ook in de legenda opgenomen. Een meetpunt met meer dan één syntactische variant is op deze manier eenvoudig te onderscheiden van meerdere, dicht bij elkaar liggende meetpunten. Als in een meetpunt geen enkele van de op de kaart weergegeven

6 Inleiding

syntactische varianten is gevonden, dan is zo'n meetpunt te herkennen aan een grijze stip. Een grijze stip kan ook betekenen dat er voor die plaats geen relevante gegevens beschikbaar zijn. De kaarten zijn getekend met MapInfo software.

Vlakkenkaarten

We gebruiken vlakkenkaarten om weer te geven in welke gebieden een bepaald verschijnsel voorkomt, waarbij we abstraheren van de precieze vorm en taalkundige context van het verschijnsel. De gekleurde vlakken op deze kaarten zijn het resultaat van een extrapolatietechniek waarmee de kans wordt berekend dat een bepaald verschijnsel zich voordoet in locaties waar geen waarnemingen zijn gedaan. Gebieden met hetzelfde kansbereik krijgen dezelfde kleur. De achterliggende gedachte bij de gebruikte extrapolatietechniek is dat de kans dat een bepaald verschijnsel voorkomt in locatie A niet onafhankelijk is van de kans dat het voorkomt in locatie B. Hoe dichter A en B bij elkaar liggen, hoe groter de kans dat ze beide het verschijnsel hebben. De extrapolatietechniek kan gezien worden als een venster dat telkens een locatie waarvoor meetgegevens beschikbaar zijn als middelpunt neemt. Voor alle locaties binnen dat venster wordt vervolgens de gemiddelde waarde berekend. Voorbeeld: als er vier locaties binnen het venster vallen waarvan er twee het verschijnsel wel hebben (=100) en twee niet (=0) dan krijgen alle locaties in het gebied binnen het venster de waarde 50.

Overigens kan van de afgebeelde vlakkenkaarten ook de bijdrage van de afzonderlijke meetpunten worden afgelezen. We onderscheiden twee typen vlakkenkaart. Het eerste type geeft de distributie van één variant. Een meetpunt met een witte zeshoek heeft de variant wel, een meetpunt met een zwarte zeshoek heeft de variant niet. In menggebieden vinden we zowel witte als zwarte zeshoeken. Als op dit type kaart een witte zeshoek met Y erin voorkomt betekent dit dat in het betreffende meetpunt de ene informant de variant wel heeft en de andere niet of dat het verschijnsel zowel aan- als afwezig kan zijn in het betreffende dialect. Het tweede type vlakkenkaart geeft de distributie van twee varianten. Een meetpunt met een witte zeshoek heeft de ene variant, een meetpunt met een zwarte zeshoek heeft de andere variant. Meetpunten die beide varianten hebben, krijgen een witte zeshoek met een Y erin.

Voor de gebruikte extrapolatietechniek, visualiseringsmethode en cartografische software, zie Wattel & Van Reenen (1994).

Commentaar

De vijf hoofdstukken van het kaartdeel worden toegelicht in evenzo veel hoofdstukken in het tekstboek. Elk hoofdstuk begint met een algemene inleiding waarin de gekarteerde syntactische verschijnselen en hun taalkundig belang worden besproken. Bij dit laatste is er omwille van de toegankelijkheid naar gestreefd theoriespecifieke terminologie en theorie-interne analyses zoveel mogelijk te vermijden. De algemene inleiding bevat verder een paragraaf waarin de syntactische verschijnselen in historisch perspectief worden geplaatst en een korte literatuurbespreking. Deze bespreking is niet uitputtend maar beperkt zich tot de literatuur die het meest relevant is voor de gekarteerde verschijnselen. Na de algemene inleiding volgen de kaartbesprekingen. Bij elke kaart wordt vermeld om welk syntactisch verschijnsel het gaat, in welke zinnen het is aangetroffen, hoe het is geëliciteerd en wat er zoal opvalt aan de geografische distributie van het verschijnsel. Bij een aantal kaarten gaan we specifiek in op de vraag of het kaartbeeld bestaande generalisaties bevestigt dan wel ondermijnt. Elk hoofdstuk eindigt met een literatuurlijst die aanzien-

lijk meer titels bevat dan de literatuurbespreking. Ook hier is echter niet gestreefd naar volledigheid. Voor meer literatuur verwijzen wij naar de SAND-Bibliografie die te raadplegen is via de website van het Meertens Instituut (<http://www.meertens.knaw.nl>).

Dynamische Syntactische Atlas

Een gedrukte atlas als deze leidt bij de gebruiker onvermijdelijk tot de wens de aan de kaarten ten grondslag liggende gegevens te raadplegen, kaarten te combineren en met eigen selecties uit die gegevens nieuwe kaarten te tekenen. Deze wens gaat in vervulling met de Dynamische Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, een on-linedatabase die tegelijk met het verschijnen van dit atlasdeel is opengesteld (<http://www.meertens.knaw.nl/sand/>). In de Dynamische Syntactische Atlas zijn alle gegevens opgeslagen die verzameld zijn in de drie enquêtes (zie blz. 7). De database bevat geluidsopnames van de mondelinge interviews en genormaliseerde orthografische transcripties daarvan. Deze zijn ten dele voorzien van woordsoortinformatie. Een gebruiksvriendelijke zoekmachine maakt het mogelijk te zoeken op zinnen, plaatsen en plaatscodes (Kloekenummers), reeksen woorden en woorddelen, woordsoorten en lemma's. Met de cartografische component kan de gebruiker de gevonden gegevens zelf afbeelden op een geografische kaart, waarbij het mogelijk is meerdere verschijnselen op één kaart af te beelden. De gebruiker kan de eigenschappen van de kaart (o.a. kleuren, vormen, symbolen, weergegeven gebied) zelf instellen. Voor een uitvoerige beschrijving van de dynamische atlas, zie Barbiers, Cornips & Kunst (te verschijnen).

Meetpunten

De dialecten in Nederland (en Friesland) en Nederlandstalig België vormen een continuüm. Omdat het onmogelijk is precies vast te stellen waar het ene dialect ophoudt en het andere begint, is het onmogelijk te zeggen hoeveel dialecten het taalgebied precies telt. Bij het vaststellen van het aantal meetpunten is in de eerste plaats geschat hoeveel meetpunten er nodig zijn voor een voldoende betrouwbaar kaartbeeld. Daarnaast hing het aantal meetpunten af van de beschikbare menskracht, tijd en geld. Het totaal aantal meetpunten bedraagt 267, waarvan 158 in Nederland, 102 in België en 7 in Frankrijk (zie de uitvouwkaart).

Het eerste criterium bij de keuze van de meetpunten was een gelijkmatige spreiding over het taalgebied. Hiertoe werd een raster over het taalgebied gelegd. In elk vlak van het raster werd minstens één meetpunt gekozen, waarbij zoveel mogelijk rekening werd gehouden met de ligging van dit meetpunt ten opzichte van meetpunten in aangrenzende vakken van het raster. Het tweede criterium was de te verwachten variatierijkdom. Op grond van de literatuur en de beschikbare dialectologische kennis was de verwachting reëel dat er in België en in overgangsgebieden aanzienlijk meer variatie zou zijn. Daarom zijn er in verhouding tot het grondgebied meer meetpunten in België, heeft Oost-Vlaanderen in verhouding meer meetpunten dan West-Vlaanderen en is het aantal meetpunten in het oosten van Nederland groter dan in de rest van het land. Ten slotte is vanwege het relatieve isolement op vrijwel elk (voormalig) eiland in Nederland een meetpunt gekozen.

Onder de meetpunten bevindt zich een aantal grotere steden, onder andere Amsterdam, Antwerpen, Brussel, Gent, Groningen, Heerlen, Nijmegen, Rotterdam en Utrecht. Meer dan bij kleinere plaatsen moeten de informanten in deze steden gezien worden als representatief voor hun wijk, niet voor de hele stad, want het dialect kan per wijk verschillen. Het uitgangspunt bij de keuze van de meetpunten was

dat ze een wat oudere ontstaansgeschiedenis moesten hebben en geen recente, grote demografische veranderingen moesten hebben doorgemaakt. Op grond van dit uitgangspunt zijn er geen meetpunten gekozen in de IJsselmeerpolders.

Informanten

De informanten moesten aan de volgende criteria voldoen:

- (i) de informant spreekt het dialect van zijn/haar woonplaats;
- (ii) de informant en zijn/haar ouders zijn geboren en getogen in hun woonplaats;
- (iii) de informant heeft tot zijn/haar achttiende jaar in de woonplaats gewoond en heeft nadien niet langer dan zeven jaar elders gewoond;
- (iv) de informant spreekt buiten het huiselijk domein in minstens één publiek domein dialect;
- (v) de informant behoort bij voorkeur tot de lage of de lagere middenklasse;
- (vi) de informant is tussen de 55 en 70 jaar oud.

Informanten werden in eerste instantie geworven uit of via bestaande informantenbestanden (van het Meertens Instituut, de Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten en de drie grote, regionale woordenboeken van het zuidelijke Nederlands, te weten het Woordenboek van de Brabantse Dialecten, het Woordenboek van de Limburgse Dialecten en het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten). Van potentiële informanten werd telefonisch beoordeeld of zij aan bovengenoemde criteria voldeden, een niet al te normatieve houding hadden tegenover hun eigen dialect en of zij geschikt zouden zijn voor de rol van hulpinterviewer (zie onder). In veel gevallen zorgden geschikte informanten zelf voor de tweede informant in het betreffende meetpunt, die aan dezelfde criteria moest voldoen. Waar de bestaande informantenbestanden ontoereikend waren, werd voor het vinden van geschikte informanten contact opgenomen met heemkundekringen, dialect- en andere lokale verenigingen, of gebruikgemaakt van de via-via-methode.

Methodologie

Als een standaardtaalspreker een dialectspreker interviewt bestaat het risico dat de dialectspreker de standaardtaal of een regionale variëteit gebruikt. Dit verschijnsel staat bekend als accommodatie. De interviews zijn daarom zo opgezet dat de kans op accommodatie zo klein mogelijk is. De opzet van de interviews in Nederland verschilt daarbij enigszins van die in België. In Nederland waren er in elk meetpunt twee informanten waarvan er één optrad als hulpinterviewer en één als eigenlijke informant. Elk interview besloeg ongeveer één werkdag. In de ochtendsessie, waarbij de informant niet aanwezig was, instrueerde de veldwerker de hulpinterviewer en liet deze de vragen in het lokale dialect inspreken op een DAT- of een minidiskrecorder. Het echte interview vond in de middag plaats. Hierbij werd het plaatselijke dialect als voertaal gebruikt. De hulpinterviewer lichtte de vragen toe en discussieerde eventueel met de informant over het juiste antwoord. De veldwerker hield zich tijdens dit interview afzijdig. In België deed de veldwerker zelf de interviews in het regiolect van het betreffende meetpunt. Ook bij deze interviews waren minstens twee dialectsprekers aanwezig, maar beide in de rol van informant. Voor een uitvoeriger beschrijving van de methodologie en gebruikte elicitatietechnieken, zie Cornips & Jongenburger (2001) en Cornips & Poletto (2005).

Elicitatietechnieken

De testzinnen zijn op vier verschillende manieren aan de informanten voorgelegd. Bij het eerste type vraag ging het om indirecte grammaticaliteitsoordelen. Deze werden verkregen door zinnen voor te leggen in het plaatselijke dialect met het verzoek aan de informant om te beoordelen of dergelijke zinnen in zijn/haar dialect voorkomen. Een voordeel van het aanbieden van een zin in het lokale dialect is dat dit het risico verkleint dat de zin wordt afgekeurd op grond van lexicale of fonologische eigenschappen. Een voordeel van het op indirecte wijze vragen naar grammaticaliteitsoordelen is dat normatieve oordelen zoveel mogelijk naar de achtergrond worden gedrukt. In een aantal gevallen ging het om relatieve oordelen. Varianten van dezelfde zin werden direct na elkaar aangeboden en er werd niet alleen gevraagd of deze varianten voorkwamen maar ook hoe gebruikelijk elk van die varianten was. Het tweede type vraag werd uitsluitend gebruikt voor reflexieve en reciproke pronomina. De informant kreeg een tekening te zien. De (hulp)interviewer gaf daarbij een zin in het dialect die de informant moest afmaken met een (reflexief) pronomen. Bij het derde type vraag werd een zin in het Standaardnederlands aangeboden aan de informant met het verzoek deze te vertalen. Het vierde type vraag was een combinatie van type 1 en 3. Hierbij werd een zin in het Nederlands voorgelegd met de vraag te beoordelen of deze gebruikelijk is in het dialect. Vervolgens werd gevraagd de zin te vertalen. Het voordeel van dit laatste type vraag is dat de vertaling fungeert als controle op het gegeven oordeel.

Fasering van het onderzoek

Het onderzoek voor deze atlas doorliep de volgende fasen:

- (i) *Inventarisatie* van syntactische variatie, onder andere door literatuuronderzoek. De resulterende bibliografie is te raadplegen via de website van het Meertens Instituut (<http://www.meertens.knaw.nl>).
- (ii) *Schriftelijke enquête* (2000)
Een vooronderzoek bestaande uit 424 testzinnen die verspreid zijn onder 368 informanten uit het informantenbestand van het Meertens Instituut. Doel van deze enquête was een eerste inventarisatie van de spreiding van verschijnselen met het oog op een efficiënte samenstelling van de mondelinge vragenlijst. De resultaten van deze studie zijn ook gebruikt ter controle van de gegevens uit de mondelinge enquête.
- (iii) *Mondelinge enquête* (2001–2002)
De mondelinge enquête werd gehouden in 267 plaatsen, waarvan 102 in België, 158 in Nederland en 7 in Frankrijk. De vragenlijst bestond uit een vaste kern van ongeveer 160 testzinnen en daarnaast een aantal meetpuntspecifieke testzinnen. Voor een volledige lijst van de zinnen die gebruikt zijn voor dit deel van de atlas, zie Appendix. De interviews zijn volledig opgenomen met DAT- en minidiskrecorders.
- (iv) *Telefonische enquête* (2003)
Na beoordeling van de resultaten van de mondelinge enquête is een telefonische enquête gehouden om ontbrekende en onbetrouwbare gegevens aan te vullen. Deze enquête bevatte ongeveer 100 vragen per meetpunt en werd voorgelegd in 252 meetpunten. Van deze telefoongesprekken zijn opnames gemaakt.

Digitalisering en transcriptie

De interviews werden opgenomen met DAT-recorders (in Nederland) en met minidiskrecorders (in Friesland en België). Deze opnames wer-

8 Inleiding

den met het systeem Sadie DAW direct ingelezen in de computer, zonder conversie. De sample frequency is 44.1 kHz, 16 bits. Dit levert een geluidskwaliteit die fonetisch onderzoek mogelijk maakt.

Transcriptie van de geluidsopnames werd uitgevoerd met het programma PRAAT (Boersma & Weenink; <http://www/fon/hum.uva.nl/praat/>). Fonetische transcriptie was gezien de beschikbare hoeveelheid tijd en menskracht niet mogelijk en is voor syntactisch onderzoek ook niet echt noodzakelijk. Daarom werd gekozen voor een genormaliseerde orthografische transcriptie met verschillende richtlijnen voor lexicale en functionele morfemen. Lexicale morfemen werden getranscribeerd volgens de regels van het Standaardnederlands waarbij geabstraheerd werd van klankverschillen. Het werkwoord *kinnen* werd bijvoorbeeld getranscribeerd als *kennen*. Functionele morfemen zoals vervoeging, pronomina en lidwoorden werden niet genormaliseerd, omdat de aan- of afwezigheid van een bepaalde klank hier direct consequenties kan hebben voor de syntaxis. Deze werden daarom 'letterlijk' getranscribeerd, wat hier betekent een één-op-éénrelatie tussen klank en grafeem. De regels van het Standaardnederlands bepalen welk grafeem voor welke klank moet worden gebruikt. Een voorbeeld is *Wa denk je wien ik gezien heb*, waar de ontbrekende *tl* van *wat* niet wordt toegevoegd aan de transcriptie en de extra *lnl* op *wie* wordt gehandhaafd. Clusters van morfemen zoals *daketem* in *daketem geef* 'dat ik het hem geef' werden als één geheel getranscribeerd omdat de grenzen tussen de morfemen vaak lastig en pas na uitgebreid onderzoek vast te stellen zijn. Daarnaast werd aan die clusters een voorlopige analyse in morfemen toegekend (bijvoorbeeld *da 'k 't 'm*). Voor een uitgebreidere beschrijving van de transcriptierichtlijnen, zie Barbiers & Vanden Wyngaerd (2001).

Organisatie en medewerkers

Deelnemende instellingen

Meertens Instituut (KNAW), Universiteit Gent, Universiteit Antwerpen, Universiteit Leiden, Universiteit van Amsterdam, Fryske Akademy (KNAW).

Financiering

Vlaams Nederlands Comité voor Nederlandse Taal en Cultuur (VNC), Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek België (FWO), Meertens Instituut, KNAW Digitaliseringsfonds, Onderzoeksfonds Universiteit Antwerpen, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL, Gent).

Initiatiefnemers en supervisors

Hans Bennis (Meertens Instituut), Hans den Besten (Universiteit van Amsterdam), Magda Devos (Universiteit Gent), Johan Rooryck (Universiteit Leiden), Johan van der Auwera (Universiteit Antwerpen).

Projectleiding

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Hans Bennis (Meertens Instituut), Magda Devos (Universiteit Gent), Guido Vanden Wyngaerd (Universiteit Antwerpen/Katholieke Universiteit Brussel; tot 1-12-2001), Johan van der Auwera (Universiteit Antwerpen).

Dagelijkse leiding

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Guido Vanden Wyngaerd (Universiteit Antwerpen/Katholieke Universiteit Brussel; tot 1-12-2001).

Methodologie

Leonie Cornips (Meertens Instituut), Willy Jongenburger (tot 31-08-01; Meertens Instituut).

Dagelijkse coördinatie

Tamar Israël (1-4-2000 tot 1-9-2002), Jeroen van Craenenbroeck (1-12-2001 tot 1-4-2003), Margreet van der Ham (1-4-2001 tot 1-1-2004), Susanne van der Kleij (1-1-2000 tot 1-2-2002).

Veldwerk

Samenstelling vragenlijsten:

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Guido Vanden Wyngaerd (Universiteit Antwerpen/Katholieke Universiteit Brussel).

Uitvoering veldwerk:

België: Gunther De Vogelaer (Universiteit Gent), Annemie Neuckermans (Universiteit Gent/Antwerpen), Hugo Ryckeboer (Universiteit Gent), Vicky Van den Heede (Universiteit Antwerpen/Gent).

Friesland: Arjan Hut (Fryske Akademy), Henk Wolf (Fryske Akademy).

Nederland: Irene Haslinger (Meertens Instituut), Mathilde Jansen (Meertens Instituut), Jeroen van Craenenbroeck (Universiteit Leiden), Margreet van der Ham (Meertens Instituut), Susanne van der Kleij (Meertens Instituut), Marjo van Koppen (Universiteit Leiden/Meertens Instituut), Vivien Waszink (Meertens Instituut) en Hedde Zeijlstra (Universiteit van Amsterdam).

Transcriptie

Transcriptieprotocol:

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Guido Vanden Wyngaerd (Universiteit Antwerpen/Katholieke Universiteit Brussel).

Uitvoering transcriptie:

België: Gunther De Vogelaer (Universiteit Gent), Annemie Neuckermans (Universiteit Gent/Antwerpen), Vicky Van den Heede (Universiteit Gent/Antwerpen).

Friesland: Arjan Hut (Fryske Akademy), Bouke Slofstra (Fryske Akademy), Henk Wolf (Fryske Akademy).

Nederland: Irene Haslinger (Meertens Instituut), Mathilde Jansen (Meertens Instituut), Jeroen van Craenenbroeck (Universiteit Leiden), Margreet van der Ham (Meertens Instituut), Susanne van der Kleij (Meertens Instituut), Marjo van Koppen (Universiteit Leiden/Meertens Instituut), Vivien Waszink (Meertens Instituut), Hedde Zeijlstra (Universiteit van Amsterdam).

Annotatie

Woordsoortetiketteringsprotocol:

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Guido Vanden Wyngaerd (Universiteit Antwerpen/Katholieke Universiteit Brussel).

Uitvoering:

Irene Haslinger, Marjo van Koppen, Alies MacLean, Margreet van der Ham, Vivien Waszink (allen Meertens Instituut), Bouke Slofstra (Fryske Akademy).

Softwareontwikkeling

Jan Pieter Kunst (Meertens Instituut): database, zoekmachine en cartografische software, Ilse van Gemert (Meertens Instituut): cartografische software.

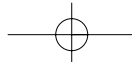
Digitalisering

Kees Grijpink (Meertens Instituut).

Cartografie

Selectie en controle van gegevens:

Sjef Barbiers (Meertens Instituut), Gunther De Vogelaer (Universiteit Gent), Irene Haslinger (Meertens Instituut), Jeroen van Craenenbroeck (Universiteit Leiden), Margreet van der Ham (Meertens Instituut), Vicky Van den Heede (Universiteit Antwerpen/Gent), Marjo van Koppen (Universiteit Leiden/Meertens Instituut).

Kaartproductie symbolenkaarten:

Margreet van der Ham, m.m.v. Ton Goeman, Jan Pieter Kunst, Marco René Spruit, Boudewijn van den Berg (Meertens Instituut), Peter Kleiweg (Universiteit Groningen).

Kaartproductie vlakkenkaarten:

Ton Goeman (Meertens Instituut).

Commentaar

Sjef Barbiers, Hans Bennis, Gunther De Vogelaer, Magda Devos, Margreet van der Ham.

Barbiers en Bennis zijn hoofdverantwoordelijk voor de hoofdstukken 1, 4 en 5, De Vogelaer en Devos voor de hoofdstukken 2 en 3.

Met dank aan

- alle informanten;
- de leden van de adviescommissie: Cor van Bree, Marinel Gerritsen, Ton Goeman, Liliane Haegeman, Roeland van Hout, Aafke Hulk, Willy Van Langendonck, Jef van Loon, Pieter Muysken, Anneke Neijt, Piet van Reenen, Henk van Riemsdijk, Johan Taeldeman en Jan-Wouter Zwart;
- de proeflezers: Norbert Corver, Eric Hoekstra, Jeroen van Craenenbroeck, Marjo van Koppen, Henk van Riemsdijk en Jan-Wouter Zwart;
- alle anderen die op enigerlei wijze hebben bijgedragen aan de totstandkoming van deze atlas.

Literatuur

- Barbiers, S., L. Cornips & J.P. Kunst (te verschijnen). 'The Syntactic Atlas of the Dutch Dialects. A corpus of elicited speech as an on-line Dynamic Atlas.' In J. Beal, K.P. Corrigan & H. Moisl (eds.) *Models and Methods in the Handling of Unconventional Digital Corpora. Volume 1: Synchronic Corpora*. Palgrave-Macmillan.
- Barbiers, S. & G. Vanden Wyngaerd (2001). Transcriptieprotocol voor de Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Manuscript, Meertens Instituut.
- Cornips, L. & W. Jongenburger (2001). 'Het design en de methodologie van het SAND-project.' *Nederlandse Taalkunde* 16:3. 215-232.
- Cornips, L. & C. Poletto (2005). 'On standardising syntactic elicitation techniques I.' Te verschijnen in *Lingua*.
- Daan, J. & D.P. Blok (1977). *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart Dialecten en Naamkunde*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Wattel, E. & P. Van Reenen (1994). 'Visualisation of extrapolated social-geographic data.' (Rapportnr. WS-429, Faculteit Wiskunde en Informatica, Vrije Universiteit Amsterdam).

SAND-syntaxis: toelichting bij het gebruik

Commentaardeel

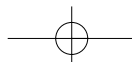
- het commentaardeel is zo neutraal mogelijk gehouden; er is geen of vrijwel geen poging gedaan om de aangetroffen verschijnselen te verklaren vanuit een historisch en/of theoretisch perspectief; de reden hiervoor is dat verklaringen afhankelijk zijn van theoretische invalshoeken en van de stand van zaken binnen de theorie op het moment van schrijven; de geboden feiten zijn relatief onafhankelijk van de theorie; deze atlas moet ook over enkele decennia inzicht kunnen bieden in de verscheidenheid van de Nederlandse dialecten rond het jaar 2000;
- elk hoofdstuk in het commentaardeel bevat een inleiding waarin het betreffende verschijnsel wordt toegelicht in algemene termen;
- elk hoofdstuk in het commentaardeel bevat een beknopt historisch overzicht van het betreffende verschijnsel;
- de belangrijkste literatuur wordt per hoofdstuk besproken en aan het einde van elk hoofdstuk is een uitvoerigere lijst opgenomen met literatuur over het betreffende onderwerp;
- elke kaart heeft een aparte bespreking in het commentaardeel; bij

die bespreking wordt ingegaan op de motivatie voor het opnemen van het betreffende verschijnsel, op de manier waarop de zin opgevraagd is en op opvallende patronen in de geografische spreiding;

- in het commentaardeel verwijst het kaartnummer naar de bladzijde in het kaartdeel;
- in de appendix is een lijst met testzinnen opgenomen die deel uitmaken van de vragenlijst voor de mondelinge enquête;
- het commentaardeel wordt afgesloten met een index waarin de belangrijkste begrippen en vormen zijn opgenomen;
- in het commentaar is de term Vlaanderen gereserveerd voor de combinatie van de provincies West- en Oost-Vlaanderen, tezamen met het Nederlandse Zeeuws-Vlaanderen en de regio Frans-Vlaanderen;
- de term Brabant staat voor de provincies Noord-Brabant in Nederland en de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant in België; de twee Belgische provincies tezamen worden aangeduid als Belgisch Brabant;
- Limburg wordt gebruikt als de overkoepelende term voor Nederlands Limburg en Belgisch Limburg;
- de term Holland wordt gebruikt voor de combinatie van Noord- en Zuid-Holland;
- in literatuuroverzichten en andere ordeningen op achternaam is gekozen voor de Zuid-Nederlandse variant: voorvoegsels als *van* of *de* tellen mee bij het bepalen van de alfabetische volgorde.

Kaartdeel

- het kaartdeel wordt voorafgegaan door een uitklapbare kaart met namen van plaatsen en provincies. Deze kaart kan naast de specifieke kaarten van de atlas worden gelegd;
- naast de uitklapbare kaart staat een alfabetische lijst van meetpunten met Kloekenummers;
- voorafgaand aan het kaartdeel is ook een kaart opgenomen met gegevens uit 1939 die een vergelijking biedt met de huidige dialectsituatie;
- op de symbolenkaarten wordt gewerkt met gekleurde vierkantjes;
- als verschillende plaatsen op een kaart dezelfde kleur vertonen, dan vertonen ze dezelfde syntactische variant; als ze verwante kleuren hebben (bijvoorbeeld lichtgroen - donkergroen), dan gaat het om verwante constructies;
- als een plaats meerdere varianten kent, dan wordt die plaats voorzien van meerdere gekleurde vierkantjes, in combinaties van maximaal drie naast elkaar en twee onder elkaar; de kleuren zijn per kaart op een vaste manier geordend; voor de duidelijkheid is deze ordening van gekleurde vierkantjes in de legenda opgenomen;
- binnen een bepaald onderwerp (bijv. reflexieve voornaamwoorden) worden de kleuren van overeenkomstige verschijnselen op verschillende kaarten zoveel mogelijk constant gehouden;
- een grijze stip, in plaats van een gekleurd vierkantje, wijst erop dat geen van de besproken varianten is aangetroffen in het betreffende meetpunt;
- op de vlakkenkaarten wordt de distributie van een of twee varianten in het hele taalgebied weergegeven;
- op een vlakkenkaart met één variant kan ook voor elk meetpunt worden vastgesteld of het betreffende punt de variant wel – witte zeshoek – of niet – zwarte zeshoek – heeft; een witte zeshoek met een Y geeft aan dat het verschijnsel niet altijd voorkomt;
- op een vlakkenkaart met twee varianten geeft de witte zeshoek de ene variant aan en een zwarte zeshoek de andere; hier geeft een witte zeshoek met een Y aan dat beide varianten voorkomen in de betreffende locatie;
- in het kaartdeel is bij elke kaart het paragraafnummer van de bijbehorende tekst in het commentaardeel opgenomen.

Hoofdstuk 1

Voegwoorden

1.1 Inleiding

1.1.1 Onderschikkende voegwoorden

Voegwoorden of complementeerdere zijn woorden die gebruikt worden om woordgroepen in een zinsverband te brengen. Er bestaan nevenschikkende voegwoorden, zoals *en* en *of*, waarin de woordgroep die op het voegwoord volgt, gelijkgesteld wordt aan de woordgroep die eraan voorafgaat. Voorbeelden zijn: *Willem en Maurits waren goede vrienden of Spreekt hij een taal of een dialect?* In deze voorbeelden zijn *Willem en Maurits* en *een taal of een dialect* meervoudige nominale woordgroepen – resp. onderwerp en lijdend voorwerp in de zin – die bestaan uit twee gelijkwaardige zinsdelen die met behulp van het voegwoord *en* of *of* aan elkaar gekoppeld zijn. In dit hoofdstuk gaan wij niet in op nevenschikkende voegwoorden.

Dit hoofdstuk gaat over onderschikkende voegwoorden. Deze voegwoorden worden ook gebruikt om zinsdelen aan elkaar te koppelen, maar nu zo dat het zinsdeel dat volgt op het voegwoord ondergeschikt is aan het deel dat eraan voorafgaat. Het gaat daarbij om het koppelen van ongelijksoortige taalelementen. Een ander verschil met nevenschikkende voegwoorden is dat deze voegwoorden vrijwel uitsluitend gebruikt worden om een bijzin in te leiden. Het meest typerende onderschikkende voegwoord is *dat* in zinnen als *Ik weet dat Sinterklaas dit jaar niet komt*. De bijzin die ingeleid wordt door *dat* is het direct object of lijdend voorwerp bij het werkwoord *weten*. Er is hier sprake van onderschikking, ook omdat het optreden van de *dat*-zin afhankelijk is van het werkwoord in de hoofdzin. Je kunt tenslotte niet zeggen **Ik ken dat Sinterklaas dit jaar niet komt* (*=ongrammaticaal).

De vorm van het onderschikkende voegwoord is afhankelijk van de functie die de zin heeft die door dat voegwoord wordt ingeleid. In een 'normale' bijzin vinden we *dat* (zie ook kaart 14a), maar als de bijzin een vraagzin is (een zg. ingebedde *ja/nee*-vraag) dan gebruiken we het voegwoord *of* (merk op dat *of* zowel nevenschikkend als onderschikkend kan zijn). We zien dit in een zin als *Willem vraagt of zijn dialect wel goed Nederlands is*. Onderschikkend *of* kan ook niet-vragend, maar vergelijkend worden gebruikt in bijzinnen als *Het lijkt wel of hij zijn dialect vergeten is* (zie ook kaart 14b). Verder zijn er veel voegwoorden die ook een adverbiale betekenis dragen. Een voorwaardelijke of conditionele bijzin kan worden ingeleid door *als*: *Als de baas het goed vindt, spreek ik vandaag dialect* (zie ook kaart 15a). Een temporele bijzin kan worden ingeleid door voegwoorden als *toen*, *terwijl*, *nadat* of *nu*, in zinnen als *Toen/terwijl hij op vakantie was, is zijn dialect afgeschapt*. Andere voegwoorden als *omdat*, *zodat*, *opdat* en *mits* geven andere betekenisaspecten aan van de relatie tussen de bijzin en de hoofdzin.

Ook *infinitivale* of *beknopte bijzinnen* kunnen worden ingeleid door een onderschikkend voegwoord. In de 'normale' gevallen is dit meestal het voegwoord *om*, als in *Sinterklaas beloofde mij om dit jaar in Spanje te blijven*. Het voegwoord *om* is hier uitsluitend een verbindingswoord (zie kaart 18b). Anders ligt dat bij beknopte bijzinnen die worden ingeleid door voegwoorden als *na*, *alvorens* of *zonder*. In een zin als *Na zijn dialect afgeleerd te hebben, sprak Willem uitsluitend*

nog goed Nederlands heeft het voegwoord *na* een tijdsaanduidende betekenis.

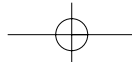
1.1.2 Afwezigheid en verdubbeling van het voegwoord

Zoals hierboven gesteld is, heeft het onderschikkend voegwoord verschillende functies. Ten eerste geeft het aan dat er een bijzin volgt, ten tweede heeft het de functie om hoofdzin en bijzin aan elkaar te koppelen en ten derde bepaalt het de aard van deze koppeling. Deze laatste functie treedt vooral op wanneer het voegwoord ook een specifieke, lexicale betekenis (temporeel, conditioneel, causaal etc.) heeft. Vanwege de betekenis ligt het voor de hand dat in dit soort gevallen het voegwoord verplicht aanwezig is. Anders ligt dat bij voegwoorden als *dat* en *om*, waar weinig of geen lexicale betekenis in het geding is. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in deze gevallen het voegwoord soms kan wegblijven. Vooral zichtbaar is dit bij het voegwoord *om*. Als *om* een betekenisvol voegwoord van doel is, dan is de aanwezigheid van *om* verplicht, als in *Willem ging naar huis om Fries te leren* (zie kaart 18a). Heeft *om* echter geen duidelijke betekenis, dan mag *om* wegblijven, als in *Willem besloot (om) Fries te leren* (zie kaart 18b). Anders ligt de situatie bij het voegwoord *dat*. In het Engels en het Duits zijn de voegwoorden *that* resp. *dass* in veel gevallen weglaatbaar. In het Nederlands is dat veel minder zo. Slechts wanneer het voegwoord direct wordt voorafgegaan door een vraagwoord of een betrekkelijk voornaamwoord mag/moet het voegwoord achterwege blijven, als in *Dat is de taal die (dat) ik als kind heb verworven* (zie ook kaart 16b) of *Ik vraag me af hoe (of/dat) hij dat gedaan heeft* (zie ook kaart 16a).

Verbonden met deze kwestie is de vraag hoe we de mogelijkheid van het weglaten van *dat* moeten analyseren in een zin als *Voor(dat) hij Nederlands leerde, sprak hij Kerkraads*. We kunnen het weglaten van *dat* zien als het weglaten van het voegwoord, zoals in de bovenbeschreven gevallen. Zo geredeneerd bestaat *voordat* uit twee elementen: een voorzetsel en een voegwoord, waarbij het voegwoord weg kan blijven aangezien het niet aan de betekenis bijdraagt. We kunnen *voor* en *voordat* ook zien als twee verschillende voegwoorden. Beide redeneringen kennen problemen. Voor de laatste redenering pleit dat er vergelijkbare voegwoorden zijn waar *dat* niet kan wegblijven, zoals *nadat*, *opdat* en *zodat*. Aan de andere kant staat het feit dat *dat* (veelal in de spreektaal) vaak aan een voegwoord kan worden toegevoegd, zoals in *nu dat*, *zolang dat* en *dan dat*. Een keuze tussen deze visies ligt buiten het kader van deze atlas. Duidelijk is echter dat het begrip 'voegwoord' niet geheel ondubbelzinnig is.

Een nogal wonderlijk verschijnsel in het Nederlands is dat 'overbodige' voegwoorden kunnen optreden, en zelfs bestaat de mogelijkheid om twee overbodige voegwoorden tegelijkertijd in te voegen. Een zin als *Ik weet niet hoe of dat hij die taal geleerd heeft* behoort wellicht niet tot de geschreven standaardtaal, maar komt in gesproken taal vrij regelmatig voor. Ook treffen we de volgende varianten aan: *Ik weet niet hoe of hij die taal geleerd heeft* en *Ik weet niet hoe dat hij die taal geleerd heeft* naast de officiële variant zonder voegwoord: *Ik weet niet hoe hij die taal geleerd heeft*. Op kaart 16a zullen we zien in hoeverre deze variatie regionaal bepaald is.

Duidelijk is dat de mogelijkheid om een finiet voegwoord weg te laten zonder dat er een voorzetsel, vraagwoord of betrekkelijk voornaamwoord aan voorafgaat, zoals mogelijk is in het Engels en het Duits, uiterst beperkt is en slechts wordt aangetroffen in enkele dialecten van het Nederlands. Het gaat hier om zinnen als *Jan denkt Fries vindt iedereen een moeilijke taal* of *Jan denkt hij spreekt Fries* (zie kaart 17b).

1.1.3 Voegwoordvervoeging

Een tamelijk uniek verschijnsel in de dialecten van het Nederlands lijkt te zijn dat het in verschillende variëteiten mogelijk is om een voegwoord te vervoegen. Hierbij vertoont de vorm van het voegwoord overeenkomsten in persoon en getal met de kenmerken van het onderwerp van de bijzin. Het Standaardnederlands kent dit verschijnsel niet. De feiten zijn redelijk complex. Een relevant voorbeeld treffen we aan in de SAND-gegevens uit Midsland (Terschelling). In dit dialect vinden we bij dezelfde spreker de volgende twee zinnen:

- (1) a. Gienien mag 't zien dus ik fien *dastou* 't ook net zien meist.
b. Beloofst mij *dast* dat boek nooit meer verstoppen zoust?

Op basis van de analyse van deze en vergelijkbare verschijnselen concluderen wij dat *dastou* bestaat uit drie elementen: *dat+st+dou*. Door middel van assimilatieverschijnselen leidt dit tot *dastou*. Het gaat om het voegwoord *dat*, het flectiemorfeem *-st* (dat we ook aantreffen op het werkwoord *beloven* in (1b)) en het subjectpronomen van de 2e persoon enkelvoud *dou*. Uit (1b) blijkt dat het subjectpronomen *dou* in dit geval ook mag wegblijven.

Dit soort verschijnselen treffen we niet alleen aan in de noordelijke dialecten, maar ook in ruime mate in andere dialecten, zoals blijkt uit de voorbeelden in (2).

- (2) a. *Anek* profijtig leef, dan levik gelijk as mijn ouders zou willen.
b. Gene mag het zieje dus ik ving *dastu* het ook niet zieje mags.
c. Ich denk *daste* veel moes weg gooie.

Ook in (2a), opgenomen in Sint-Niklaas (Oost-Vlaanderen), zien we een combinatie van voegwoord+inflectie+pronomen 1e persoon enkelvoud (*als+n+ek*). In (2b) hebben we een voorbeeld uit Heerlen (Nederlands Limburg) van de 2e persoon enkelvoud (vgl. ook (1a)) en in (2c) een voorbeeld uit Bree (Belgisch Limburg).

Wat deze verschijnselen nog complexer maakt, is het feit dat sommige dialecten naast voegwoordvervoeging ook subjectverdubbeling toestaan. Dit verschijnsel treffen we met name aan in Vlaanderen en wordt behandeld in hoofdstuk 3.1 van deze atlas. Een voorbeeld vinden we in (3) uit Sint-Niklaas (vgl. 2a).

- (3) *Anekik* profijtig leef, dan levik gelijk as mijn ouders zou willen.

In (3) bestaat *anekik* aantoonbaar uit voegwoord (*a = als*), vervoeging (*-n*) en een verdubbeld subjectpronomen (*ekik*).

Voegwoordvervoeging treffen we niet alleen aan wanneer het voegwoord *dat* is, maar ook bij andere voegwoorden. In (2a)/(3) zagen we al dat het voegwoord *als* vervoeging vertoont. In (4) zien we voorbeelden met de voegwoorden *nu* en *toen*, terwijl we in (5) vervoeging aantreffen in een vraagzin waarin het vraagwoord niet wordt gevolgd door een voegwoord. In (6) zien we een sequentie die bestaat uit vraagwoord+voegwoord+inflectie+pronomen (*waar+dat+st+du*).

- (4) a. *Noustu* klaar bis kanstu gaan. (Borgharen)
b. Het gebeurde *toenstu* weggunst. (Spijkerboor)
(5) Ik weet *waarstou* gebore bis. (Ubachsberg)
(6) Ik weet *waardastu* geboren bist. (Onstwedde)

Voegwoordvervoeging komt voor bij niet-pronominale subjecten (7) en bij alle pronominaal subjecten, zoals wordt geïllustreerd in (8).

- (7) a. Kgelove wel *da* Lisa zo schoon is of Anna. (Oostende)
b. Hij gelooft *dan* Bart en Peter sterker zijn as Geert en Jan. (Doel)

- (8) a. *Ank* zin heb, dan doenk et. (Hulst)
b. *Ast* gezond leefst, leefst nog langer. (Groningen)
c. *At* hee nog drie jaar leeft, dan leefter langer as zie vader. (Eibergen)
d. *At* zie zo gevaarlijk leeft, leefse niet lang meer. (Eibergen)
e. *Azzeme* sober leve, leve me gelukkig. (Monster)
f. *An* judder zo losbandig leve, ... (Oostburg)
g. *Anze* voor ulder werk leven, levenze nie voor udder joenges ja. (Oostveld)
h. *And'r* zo weinig mense van de boerenstiel leven, ... (Oostende)

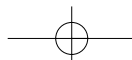
Het is echter niet zo dat alle dialecten die voegwoordvervoeging kennen, dat ook kennen voor het hele paradigma. Integendeel, slechts in enkele (Zeeuws-)Vlaamse dialecten is een vrijwel compleet paradigma aanwezig, terwijl de meeste dialecten met voegwoordvervoeging dit alleen vertonen voor één lid of een paar specifieke leden van het paradigma, vaak de tweede persoon enkelvoud.

Het lijkt erop dat er een correlatie bestaat tussen de vorm van de inflectie op het voegwoord en de vorm van de inflectie op het werkwoord. Wij zagen dat al verscheidene malen in de voorbeelden hierboven. Deze generalisatie gaat terug op Van Haeringen (1958) en is expliciet geformuleerd in Hoekstra & Smits (1997) als de *inversie-generalisatie*: als het voegwoord een vervoeging draagt, dan is deze identiek aan de uitgang van het werkwoord in inversie. We zien dit bijvoorbeeld optreden in de zinnen (1b), (4a) en (8a). In deze voorbeelden is de uitgang op het voegwoord (resp. *-st*, *-st* en *-n*) gelijk aan de uitgang op het werkwoord in inversie (resp. *beloofst*, *kanstu* en *doenk*). Om te onderzoeken in hoeverre deze generalisatie correct is, hebben wij in de atlas een aantal kaarten opgenomen waarop werkwoordinflectie en voegwoordinflectie worden gecorreleerd. Deze kaarten laten ook zien of de suggestie in Goeman (1979) juist is dat alleen de vervoeging van werkwoorden met een monosyllabische infinitief, zoals *gaan*, relevant is voor de inversiegeneralisatie.

1.1.4 Historische ontwikkeling

De condities op het gebruik van het voegwoord *dat* waren in het Middelnederlands minder strikt dan in het hedendaagse Nederlands. *Dat* kon weggelaten worden aan het begin van declaratieve bijzinnen (Bouman 1918), ook als de persoonsvorm aan het einde van de bijzin staat. Verder kon *dat* volgen op een vragend of betrekkelijk vornaamwoord (Stoett 1923: 225–227), zoals we dat in veel hedendaagse dialecten nog vinden (kaart 16a,b). Het vergelijkend voegwoord *of* kwam in het Middelnederlands nog voor met hoofdzinsvolgorde (Stoett 1923: 230). Kaart 14b laat zien dat dit in enkele Antwerpse dialecten nog steeds mogelijk is.

Over de historische ontwikkeling van voegwoordvervoeging is maar heel weinig bekend. Een systematisch onderzoek van Middelnederlandse teksten ontbreekt vooralsnog. Goeman (1997b) constateert dat voegwoordvervoeging in het Middelnederlands veel minder vaak voor lijkt te komen dan op basis van de situatie in de huidige dialecten verwacht mag worden. Alleen de 2e persoons enkelvoudsvormen op *-ste* komen wel voor in het latere Middelnederlands. Goeman wil op grond hiervan niet concluderen dat het om een recente ontwikkeling gaat, want er is een aantal veel oudere attestaties, zoals meervoudscongruentie in handschrift D van Van Maerlants Der Naturen Bloeme (Brugge, 1287 of eerder) en in een Delfts manuscript van rond 1434.

12 1 Voegwoorden

1.2 Literatuuroverzicht

Over voegwoordverdubbeling en het verschijnen van voegwoorden na vragende voornaamwoorden is weinig geschreven. De ANS maakt wel gewag van deze verschijnselen, met de aantekening dat de verschillende varianten regionaal zijn (*of* in Nederland, *dat* in België en Noord-Brabant). Hoekstra (1993a, 1993b) bespreekt zinnen met drie voegwoorden in West- en Frans-Vlaanderen en in het Fries en concludeert dat er drie structurele voegwoordposities zijn in de bijzin, elk met zijn eigen betekenisbijdrage (zie ook Hoekstra & Zwart (1994)). Mede op grond van Zeeuwse data pleit Sturm (1996) voor de analyse van *ofdat* als één voegwoord. Bennis (1997) trekt een parallel tussen vraagwoord+*of+dat* en de *wat voor een boeken*-constructie, waarbij *voor een* geanalyseerd wordt als vorm van voegwoordverdubbeling. Bouman (1918), Stoett (1923) en Weerman (1989) laten zien dat in het Middelnederlands het voegwoord *dat* ook kon verschijnen na *toen*, *terwijl*, *indien* en *tenzij*. Deze mogelijkheid bestaat thans nog in een aantal dialecten. Het verschijnen van *dat* na betrekkelijke voornaamwoorden wordt besproken voor het Aarschots in Pauwels (1958) en voor het Middelnederlands in Verwijs & Verdam (1889). Voor een recente analyse, zie Dekkers (1999). De weglaatbaarheid van het voegwoord *dat* in declaratieve bijzinnen in het Middelnederlands wordt besproken in Bouman (1918). Het optreden van de voegwoorden *van* en *voor* in plaats van *om* in infinitiefzinnen wordt besproken in Ryckeboer (1983) en Gerritsen (1991). Voor het voegwoord *van* in infinitiefzinnen, zie ook Van Craenenbroeck (2000).

Een uitgebreide historiografie van het onderzoek naar voegwoordvervoeging met bibliografie wordt gegeven in Goeman (1997). Hoekstra & Smits (1997, 1999; voortaan H&S) bespreken op grond van literatuuronderzoek de geografische spreiding van voegwoordvervoeging en de analyses en generalisaties die met betrekking tot voegwoordvervoeging zijn geformuleerd. Zij gaan ook in op het onderscheid tussen dialecten met persoonsvervoeging en dialecten met getalsvervoeging. Voor een korte bespreking met kaart van de geografische distributie van voegwoordvervoeging in Nederland (met uitzondering van Friesland) en België, zie Goeman (1980b). Vanacker (1949) geeft een uitgebreide beschrijving van de distributie van meervoudsvormen van voegwoorden in Vlaanderen, met kaarten.

De geografische spreiding die H&S beschrijven vertoont grote overeenkomst met de bevindingen van het SAND-project (zie kaarten 19a-21a). Het taalgebied is te verdelen in een westelijke strook met vervoeging, die wordt onderbroken door Goeree-Overflakkee (Zuid-Holland), Schouwen-Duiveland en Noord-Beveland (Zeeland). In het Nederlandse deel van deze strook vinden we primair getalscongruentie. Ook het oostelijke deel van het taalgebied vormt een strook met voegwoordvervoeging, met primair persoonscongruentie. Tussen deze westelijke en oostelijke strook bevindt zich een gebied zonder voegwoordvervoeging, bestaande uit Vlaams-Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant, Utrecht en een deel van Gelderland. Het enige verschil tussen onze bevindingen en die van H&S is het vrijwel ontbreken van voegwoordvervoeging in Drenthe in ons materiaal. De grote overeenkomsten tussen H&S' bevindingen en de onze zijn opmerkelijk omdat H&S zich veelal baseren op gegevens uit de literatuur uit de eerste helft van de 20ste eeuw. We kunnen op basis van het SAND-materiaal in elk geval concluderen dat voegwoordvervoeging aan het begin van de 21ste eeuw bij de generatie tussen de 55 en 70 jaar nog niet verdwenen is.

De eerste analyses van voegwoordvervoeging zijn functioneel van aard. Beckering Vinckers (1872) ziet voegwoordvervoeging als een fonetische voorbarigheid, een verspreking waarbij de werkwoordvervoeging die later moet komen ten onrechte al op het voegwoord

wordt gerealiseerd. Goeman (1980a) merkt echter op dat bij dergelijke versprekingen de afstand doorgaans niet meer is dan twee woorden, terwijl de afstand tussen voegwoordvervoeging en persoonsvorm veel groter kan zijn. Van Haeringen (1939) ziet in voegwoordvervoeging een syntactische voorbarigheid die helpt de grote afstand in de bijzin tussen onderwerp en persoonsvorm te overbruggen, maar merkt zelf op dat voegwoordvervoeging ook optreedt als onderwerp en persoonsvorm direct naast elkaar staan. Beide voorbarighedsanalyses gaan ervan uit dat de uitgang op het voegwoord een kopie is van de uitgang op de persoonsvorm. H&S laten zien dat deze kopiëringsgeneralisatie onjuist is. Op basis van de beschrijving van oostelijke dialecten met dubbele werkwoordvervoeging in Van Haeringen (1958) (in dialecten met dubbele werkwoordvervoeging verschilt de vervoeging op de persoonsvorm in rechte volgorde van de vervoeging in inversie) formuleren zij de inversiegeneralisatie, die zegt dat vervoeging op het voegwoord identiek is aan de uitgang van de persoonsvorm in inversie. Goeman (1979) voegt daar nog aan toe dat het gaat om de uitgang van werkwoorden waarvan de infinitief monosyllabisch is, zoals *gaan*, en niet om werkwoordsuitgangen in het algemeen. Zoals boven vermeld, laat deze atlas zien in hoeverre de inversiegeneralisatie opgaat en of er inderdaad een verschil is tussen mono- en polysyllabische werkwoorden.

Een belangrijke complicatie bij de analyse van voegwoordvervoeging is dat deze vaak optreedt voor een enclitisch subjectpronomen. Het is vaak moeilijk te beslissen of een bepaalde reeks klanken een uitgang op het voegwoord is, een enclitisch subject of een combinatie van beide. Dit probleem doet zich voor bij *-de* in de tweede persoon enkelvoud in de Brabantse dialecten (De Schutter 1997), bij *-st* in de tweede persoon enkelvoud in het Fries en zijn dialecten (De Haan 1997) en bij *-me* en *-men* in de eerste persoon meervoud van een aantal Vlaamse dialecten.

Een belangrijke rol in recente formeel-syntactische analyses spelen de mogelijke correlatie tussen de V2-eigenschap van de West-Germaanse talen (de eigenschap dat de persoonsvorm in hoofdzinnen op de tweede plaats staat) en het optreden van voegwoordvervoeging (Hoekstra & Maracz 1989, Zwart 1993, 1997), de vraag of voegwoordvervoeging tempusinformatie bevat (Hoekstra & Smits 1997, 1999), de vraag of het voegwoord congrueert met het finiete werkwoord of met het subject (Carstens 2003), de localiteit van voegwoordvervoeging (Ackema & Neeleman 2001, Van Craenenbroeck & Van Koppen 2003) en de mogelijkheid van voegwoordcongruentie met alleen het eerste conjunct van een subject dat twee nevengeschikte zelfstandig-naamwoordgroepen bevat (Van Koppen 2005).

Uit typologisch onderzoek (Corbett 1991, Siewierska 2004) blijkt dat voegwoordvervoeging een uiterst zeldzaam verschijnsel is (zie ook Goeman 1997b).

1.3 Kaartbeschrijvingen

1.3.1 Voegwoorden

1.3.1.1 Voegwoord van declaratieve bijzin (kaart 14a)

Het SAND-materiaal bevat een groot aantal zinnen met een declaratieve bijzin die begint met het voegwoord *dat*. Een selectie van zulke zinnen is gegeven in (9). Al deze zinnen werden voorgelegd als vertaalvragen.

- (9) a. Ik denk *dat* Marie hem zal moeten roepen.
 b. Ze geloven *dat* wij rijker zijn als zij.
 c. U gelooft *dat* Lisa even mooi is als Anna.
 d. Ik weet *dat* Eddy brood wil eten.

Kaart 14a toont de geografische distributie van de verschillende vormen voor 'dat' in zin (9a). De dialecten vertonen hier weinig variatie. Een viertal Frans-Vlaamse dialecten heeft *e*, Stavenisse in Zeeland heeft *a*. De rest van de dialecten heeft *da* of *dat*. De vorm *da* vinden we in geheel België met uitzondering van een groot deel van Belgisch Limburg. In Nederland is *da* dominant in Noord-Brabant en in mindere mate in Zeeland; daarnaast komt het enkele malen voor in het centraal-oostelijke en noordoostelijke deel van het taalgebied. De rest van het taalgebied heeft vrijwel uitsluitend *dat*. De geografische distributie van *da* en *dat* is opmerkelijk constant door de verschillende testzinnen heen, zodat (9a) als representatief kan worden beschouwd voor de overige testzinnen. De belangrijkste reden voor het opnemen van deze kaart is dat het localiseren van het *da*-gebied behulpzaam kan zijn bij het vaststellen of een bepaald dialect *-t* vervoeging op het voegwoord heeft. Als een dialect voor alle verschillende subjectpronomina *da* heeft, maar voor 3 enkelvoud *dat*, dan is het aannemelijk dat de basisvorm *da* is en de vervoegde vorm *dat*. Dat geldt vooral voor die dialecten waarin ook voor een zelfstandig naamwoordgroep met een initiële vocaal *da* optreedt, in zinnen als (9d). In dergelijke dialecten kan de *da* – *dat* alternantie immers niet gevangen worden in een voorstelbare fonologische regel 'deleer finale *-t* voor consonant.' Uit de literatuur (vgl. Goeman 1999: 414) blijkt bovendien dat *t*-deletie voor vocaal in Vlaanderen vrijwel niet voorkomt. Zoals op kaart 14a te zien is, heeft van de dialecten met *da* voor consonant bijna de helft ook *da* voor vocaal.

1.3.1.2 Voegwoord van vergelijkende of-zin (kaart 14b)

In zin (10a) wordt de onderwerpszin bij *lijken* ingeleid door het voegwoord *of*. We spreken hier van vergelijkend *of*. Het is niet beperkt tot zinnen bij het werkwoord *lijken* (10b), het kan ook bijzinnen met een adverbiale functie inleiden, zoals in (10c). Zin (10a) werd aangeboden als vertaalvraag. De kaart geeft daarom geen beeld van alle mogelijke vormen per meetpunt. Verder hebben niet alle dialecten het werkwoord *lijken*. Vooral in België worden daarvoor in de plaats vaak constructies als 't is net of gebruikt.

- (10) a. Het lijkt wel *of* er iemand in de tuin staat.
b. Het is *of* je een emmer leeg gooit.
c. Hij doet/praat *of* hij de baas is.

Kaart 14b laat zien dat er in het taalgebied zeven verschillende vormen voor vergelijkend 'of' voorkomen. Verreweg de meeste dialecten sluiten zich aan bij de standaardtaal. In Nederland is de vorm *of* zeer dominant, met uitzondering van Friesland waar *of* alleen in de periferie voorkomt. De rest van Friesland heeft *dat* of *at* in plaats van *of*; we vinden er ook één keer *as*, in Lemmer, en één keer voegwoordverdubbeling, *of at* in Oosterbierum.

Voegwoordverdubbeling *of dat* komt ook voor in een groot deel van Noord-Brabant en in enkele plaatsen in Utrecht en Zeeland. In België is *of da* de meest voorkomende vorm, uitgezonderd Belgisch Limburg dat voor *of* kiest. Verder komt in België vaak *da* in plaats van *of* voor. Alle provincies doen daaraan mee, met een concentratie in Vlaams-Brabant. Frans-Vlaanderen heeft in drie plaatsen de vorm *et*. In Belgisch Limburg en de provincie Antwerpen is *da* in plaats van *of* uiterst schaars. Interessant is ten slotte dat in een aantal dialecten na vergeleekend *of* of *as* de hoofdzinsvolgorde wordt gebruikt, als in (11).

- (11) 't Is precies *of* der staat er enen in den hof. (Nieuwmoer)

Dit verschijnsel treffen we zevenmaal aan in een gebied bestaande uit het noordelijk deel van de provincie Antwerpen en een stukje van het land van Waas. Daarnaast vinden we het twee keer in zuidoostelijk Vlaams-Brabant en twee keer in Friesland. Het geringe voorkomen

van *as*+hoofdzinsvolgorde in Friesland is opvallend omdat het in het dagelijkse spraakgebruik frequent is. Dit zou een taakeffect kunnen zijn. In hun vertaling bleven de informanten hier kennelijk dicht bij de aangeboden volgorde.

1.3.1.3 Voegwoord van voorwaardelijke bijzin (kaart 15a)

Het SAND-materiaal bevat voorwaardelijke bijzinnen ingeleid door *als* voor alle leden van het paradigma van de subjectpronomina alsmede voor lexicale subjecten. Deze zinnen zijn allemaal voorgelegd als vertaalvraag. Hiermee is het mogelijk een goed beeld te schetsen van de verschillende vormen voor *als*. Enkele voorbeeldzinnen zijn gegeven in (12). Net als kaart 14a (paragraaf 1.3.1.1) is deze kaart van belang voor het vaststellen van voegwoordvervoeging.

- (12) a. *Als* Rudy nog leeft dan leeft Leo ook nog.
b. *Als* Pieter en Liesje in het paradijs leven dan leven Rosa en Frans in de hel.
c. *Als* jullie zo losbandig leven dan leven jullie nooit zo lang als ik.

We vinden maar liefst acht verschillende vormen voor 'als'. De meeste van deze vormen lijken echter sterk op elkaar en zouden fonologische varianten van elkaar kunnen zijn. Of dat zo is, laten we hier in het midden. Het overgrote deel van het taalgebied, bijna 200 dialecten, heeft de vorm *as*, hier en daar afgewisseld met *als*. In Friesland en het zuidoosten van Gelderland vinden we de vorm *at*. Vijf plaatsen in zuidoostelijk Nederlands Limburg hebben de vorm *wen*. In het zuidwestelijk deel van het taalgebied vinden we de vormen *e* in Frans Vlaanderen en *o*, *alo* in West-Vlaanderen. Zeeuws-Vlaanderen kiest ook voor *alo*. In dialecten met *alo* staan *a* en *o* als vrije varianten naast elkaar. In de westelijke helft van Oost-Vlaanderen benoorden de Leie en in één plaats in West-Vlaanderen (Brugge) vinden we de vorm *os*.

1.3.1.4 Voegwoord in comparatieven (kaart 15b)

Bij voegwoorden in comparatiefconstructies gaat het om de vorm voor de woorden *als* of *dan* in zinnen als (13). We spreken hier voor het gemak van voegwoorden, ook al volgt er na *als* en *dan* een zinsdeel en geen (zichtbare) hele zin. *Als* en *dan* zouden hier ook een voorzetsel kunnen zijn, hetgeen dan zou verklaren waarom in veel variëteiten het pronomen een objectnaamval kan krijgen.

- (13) a. Zij gelooft dat jij eerder thuis bent *dan* ik.
b. Jullie geloven jammer genoeg niet dat zij armer zijn *als* jullie.

Volgens de normatieve grammatica is de correcte vorm in het Standaardnederlands *dan*. In verreweg de meeste dialecten vinden we *als*. Deze vorm is in het gehele taalgebied dominant, met uitzondering van West- en Oost-Vlaanderen. De vorm *dan* komt ook veel voor, vaak als alternatief voor *als*. In Zuid-Holland en zuidelijk Noord-Holland, waar de dialecten het dichtst bij het Standaardnederlands staan, is *dan* meestal de enige opgegeven vorm. Omdat het hier om een vertaalvraag gaat, betekent dit niet noodzakelijk dat *als* uitgesloten is. De meeste variatie vinden we in het zuiden van het taalgebied. Het zuidoosten van Nederlands Limburg heeft *wie* in beide contexten. In de provincie Antwerpen komt vier keer *gelijk* (*as*) voor. In Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en het westen van Oost-Vlaanderen is *of* de overheersende vorm.

1.3.1.5 Finiet(e) voegwoord(en) na vraagwoord (kaart 16a)

Als een bijzin in het Standaardnederlands begint met een vraagwoord, dan bevat die bijzin geen voegwoord (14a). In informeel gesproken

14 1 Voegwoorden

Nederlands kan er wel een voegwoord op het vraagwoord volgen en hetzelfde geldt voor veel dialecten. We vinden drie varianten (14b-d). Alle zinnen in (14) werden aan de informanten voorgelegd in hun eigen dialect met de vraag of dergelijke zinnen voorkwamen. In de zinnen hieronder en op de kaart is geabstraheerd van de verschillende vormen die het voegwoord op de positie van *dat* kan hebben (zie 1.3.1.1). In een aantal dialecten treedt als voegwoord na een vraagwoord *at* of *as* op.

- (14) a. Vertel maar niet wie ze had kunnen roepen.
 b. Vertel maar niet wie *dat* ze had kunnen roepen.
 c. Vertel maar niet wie *of* ze had kunnen roepen.
 d. Vertel maar niet wie of *dat* ze had kunnen roepen.

Kaart 16a geeft antwoord op de vraag of de verschillende varianten een regionale spreiding vertonen of tot de algemene spreektaal behoren. We vinden duidelijke verschillen tussen België en Nederland. In België is *wie dat* de meest voorkomende constructie, in Nederland is *dat wie* zonder voegwoord. In Vlaanderen (Oost- en West-Vlaanderen, Zeeuws- en Frans-Vlaanderen) is *wie dat* de enig mogelijke constructie, terwijl in de oostelijke helft van Nederlandstalig België (Antwerpen, Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg) het voegwoord in de meeste dialecten ook weggelaten kan worden. In Nederland vinden we *wie dat* niet alleen in Zeeuws-Vlaanderen maar ook in Noord-Brabant en Friesland. De constructie *wie of* komt uitsluitend voor in Nederland, in veel gevallen naast *wie* zonder voegwoord. Een duidelijk geografisch patroon vertoont *wie of* binnen Nederland niet, elke provincie heeft wel een aantal voorkomens. De provincies met de meeste voorkomens zijn Groningen, Drenthe en Overijssel en het zuid-oostelijke deel van Noord-Holland. De constructie met twee voegwoorden, *wie of dat*, is veel schaarser dan de andere drie. Deze komt niet voor in België, behalve in het West-Vlaamse Brugge. Ook in Noord-Brabant en Friesland komt de vorm maar één keer voor, in Steenbergen respectievelijk Lemmer. De overige Nederlandse provincies hebben allemaal wel enkele voorkomens van *wie of dat*.

1.3.1.6 Finiet(e) voegwoord(en) na betrekkelijk voornaamwoord (kaart 16b)

Kaart 16b toont de distributie van constructies waarin een betrekkelijk voornaamwoord gevolgd wordt door een voegwoord. Vier verschillende constructies met een betrekkelijk voornaamwoord zijn weergegeven: locatieve relatiefzinnen (zin 15a), subjectrelatieven (zin 15b), vrije relatieven (15c) en objectrelatieven (15d). De testzinnen werden voorgelegd in het Standaardnederlands, met het verzoek deze te vertalen. Er werd ook gevraagd naar het voorkomen van voegwoorden in deze constructies. Voor deze kaart is geabstraheerd van de verschillende vormen van het voegwoord. Zie hiervoor de kaarten 84a,b, 88a en 89a.

- (15) a. de bank waar op *da* ze zaten. (Geraardsbergen)
 b. Dat is de man die *as* het verhaal verteld hef. (Staphorst)
 c. Wie *da* geld eet moet mij maar wa geve. (Zandhoven)
 d. Dat is de man die *as* ze geroepen he. (Stavenisse)

Er zijn twee kerngebieden. Het eerste kerngebied ligt in het zuiden en strekt zich uit over Zeeuws-Vlaanderen, het Land van Waas en de provincie Antwerpen. De meetpunten in dit gebied hebben meestal in drie en soms zelfs in alle vier de constructies een voegwoord. Hetzelfde geldt voor het tweede kerngebied, de provincie Friesland, waar ongeveer de helft van de meetpunten in alle vier de constructies een voegwoord heeft. Bij de spreiding per constructie valt op dat voegwoorden veel vaker voorkomen in een locatieve relatiefconstructie (zin 15a) dan in de andere drie constructies. We vinden de locatieve relatief met voegwoord in geheel België. In Nederland is deze constructie

beperkt tot een strook langs de oostgrens van Limburg tot aan Groningen, en verder in Zeeland en Friesland. De distributie van de subjectrelatieven met voegwoorden vertoont een grote overeenkomst met die van de objectrelatieven. In Nederland komen ze buiten de beschreven kerngebieden vrijwel niet voor. In het Belgische kerngebied hebben de meetpunten beide constructies. Daarbuiten, in Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg, vinden we een aantal spontane attestaties van subjectrelatieven zonder objectrelatieven met een voegwoord. Aan de distributie van vrije relatieven met een voegwoord valt op dat deze buiten de kerngebieden alleen voorkomen in West- en Oost-Vlaanderen en Zeeland.

1.3.1.7 Correlatie finiet voegwoord na vraagwoord en betrekkelijk voornaamwoord (kaart 17a)

Kaart 17a moet de vraag beantwoorden of de dialecten met een voegwoord na vraagwoorden dezelfde zijn als de dialecten met een voegwoord na betrekkelijke voornaamwoorden. De gegevens van kaart 16a en kaart 16b zijn hier samengevoegd, waarbij niet langer gedifferentieerd wordt naar type relatiefconstructie. We zien dat vrijwel alle meetpunten in België voegwoorden kunnen hebben na vraag- en betrekkelijke voornaamwoorden. In Nederland geldt dat voor de oostelijke grensstrook tot aan Groningen, en voor Friesland en Zeeland. De rest van Nederland heeft alleen voegwoorden na vraagwoorden. Er zijn geen duidelijke gebieden waar helemaal geen voegwoord mogelijk is.

1.3.1.8 Finiet voegwoord afwezig (kaart 17b)

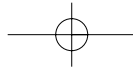
Als er in het Standaardnederlands geen vraagwoord of betrekkelijk voornaamwoord aan het begin van een finiete bijzin staat, kan het voegwoord niet worden weggelaten. In sommige dialecten komen constructies voor waarin dat wel kan. Het gaat om de constructies in (16). In (16a) heeft de bijzin hoofdzinsvolgorde: de persoonsvorm staat op de tweede plaats. In (16b) heeft de bijzin ook hoofdzinsvolgorde, maar nu staat op de eerste plaats in de bijzin een vooropgeplaatste constituent in plaats van het onderwerp. Het testen van deze zinnen was delicaat omdat met een pauze na *denk* en *geloof* deze zinnen ook in het Standaardnederlands mogelijk zijn. De zin na het werkwoord is dan geen bijzin meer, maar een hoofdzin in de directe rede. Daarom werden de zinnen aangeboden met een context (het deel tussen haakjes) en kregen de veldwerkers en hulpinterviewers de instructie de zin voor te leggen als één prosodische eenheid, dat wil zeggen met de intonatie van één zin en zonder pauze.

- (16) a. (Ik zei nog tegen haar): Ik denk hij is weg.
 b. (Ik zei nog tegen haar): Ik geloof deze jongen vinden ze allemaal wel aardig.

We zien op kaart 17b dat deze twee constructies (en daarmee het weggelaten van het voegwoord) in België niet voorkomen. In Nederland komt een voegwoordloze bijzin met hoofdzinsvolgorde (16a) vooral voor in Noord-Holland en Friesland. De voegwoordloze bijzin met vooropplaatsing (16b) komt ook vooral voor in Friesland en verder in een strook langs de oostgrens. Mogelijk hebben we hier te maken met invloed van het Standaardduits, dat deze constructie ook heeft. De kaart laat duidelijk zien dat er geen correlatie is tussen de twee constructies.

1.3.1.9 Infiniet verplicht voegwoord (kaart 18a)

Het voegwoord *om* leidt infinitiefzinnen in en kan niet worden weggelaten als een infinitiefzin een doel aanduidt, zoals in zin (17). Deze zin werd voorgelegd als vertaalvraag, waarbij expliciet is doorgevraagd naar alternatieven voor het voegwoord *om*.

(17) Heb je genoeg mensen *om* hooi van het land te halen?

De variatie die we hier aantreffen betreft de keuze van het voegwoord. Kaart (18a) laat zien dat de meeste dialecten in België hier zowel *voor* als *om* kunnen gebruiken als voegwoord. Uitzondering hierop is West-Vlaanderen, waar *voor* meestal de enige mogelijkheid is. Frans-Vlaanderen heeft bijna exclusief *om*. In Nederland vinden we weinig variatie. Nederlands Limburg sluit zich bij België aan, Noord-Brabant heeft ook een viertal punten met beide voegwoorden, en dan zijn er nog vier oostelijke plaatsen met alleen *voor*. Deze kaart vertoont een treffende gelijkheid met de kaart die Ryckeboer (1983) op basis van dialectmateriaal uit de periode 1922–1976 heeft getekend van het voegwoordgebruik in de zin *Ik moet ossebloed drinken om te verkloeken*. Op Ryckeboers kaart, die beperkt is tot nederlandstalig België, is Frans-Vlaanderen een homogeen *om*-gebied en een groot deel van West-Vlaanderen een homogeen *voor*-gebied. De rest van België heeft zowel *voor* als *om*, waarbij *voor* de overwegende vorm is in Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg. Ryckeboer schrijft het gebruik van *voor* in plaats van *om* toe aan invloed van het Frans (*pour*).

1.3.1.10 Infiniet optioneel voegwoord (kaart 18b)

In zin (18) is *om te komen werken* het eigenlijke onderwerp. Deze infinitiefzin duidt geen doel aan en veel sprekers van het Standaardnederlands kunnen *om* hier ook weglaten.

(18) Het was aardig van Jan (*om*) te komen werken.

Zin (18) werd aangeboden als een vertaalvraag met daarbij de instructie door te vragen naar de weglaatbaarheid van het voegwoord en de mogelijkheid een ander voegwoord te gebruiken. Kaart 18b laat weer een groot verschil zien tussen België en Nederland. In alle provincies van nederlandstalig België komt veelvuldig *van* als voegwoord voor. Er zijn dialecten waar dit het enige voegwoord is, met name in Frans- en West-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Limburg, maar ook dialecten die *om* naast *van* hebben; een duidelijk geografisch patroon vormen deze twee groepen dialecten niet. Het voegwoord *van* komt in Nederland niet voor. Een tweede verschil tussen noord en zuid is het voegwoord *voor*, dat uitsluitend in het zuiden voorkomt. In dit geval sluit Nederlands Limburg zich aan bij het Belgische deel van het taalgebied; de rest van Nederland heeft geen *voor*. In de beide Limburgen en West- en Oost-Vlaanderen komt *voor* het vaakst voor. Maar weinig dialecten hebben uitsluitend *voor*; meestal is *om* ook mogelijk. Er zijn slechts achttien dialecten waar het voegwoord kan worden weggelaten. Bijna de helft hiervan bevindt zich in de zuidoostelijke hoek van het taalgebied, te weten Vlaams-Brabant, Belgisch Limburg en Nederlands Limburg. Van de overige dialecten zonder voegwoord bevinden zich er vijf in de periferie van Friesland, drie in Holland en twee in Gelderland. In de meerderheid van de voegwoordloze dialecten komt *om* als voegwoord ook voor.

1.3.2 Voegwoordvervoeging – Algemeen

1.3.2.1 Voegwoordvervoeging – synthese (kaart 19a)

In het Standaardnederlands wordt de uitgang van de persoonsvorm van het werkwoord bepaald door de persoon en het getal van het onderwerp. In veel dialecten van het Nederlands geldt hetzelfde voor het voegwoord. Kaart 19a geeft een overzicht van alle dialecten die in minstens één lid van het paradigma voegwoordvervoeging hebben. In deze en alle overige voegwoordvervoegingskaarten zijn alle attestaties van voegwoordvervoeging uit de mondelinge en de telefonische interviews samengevoegd. Het materiaal is afkomstig uit zowel vertaal- als komt-voor-vragen. Ook het optreden van voegwoordvervoeging in

zinnen die daar niet speciaal voor werden voorgelegd is meegenomen in de kaarten. De SAND-gegevens geven geen uitsluitend over de vraag of voegwoordvervoeging verplicht is. In veel meetpunten geven informanten equivalente zinnen met en zonder voegwoordvervoeging. Dit zou kunnen betekenen dat voegwoordvervoeging optioneel is, maar evengoed dat de variant zonder voegwoordvervoeging tot de regionale of standaardtaal behoort. Kaart 19a levert twee perspectieven op de gegevens. De gekleurde vlakken laten zien in welke gebieden voegwoordvervoeging kan worden aangetroffen (de gekleurde vlakken zijn het resultaat van middeling door *kernel estimation*; zie par. 0.3.2 en Wattel & Van Reenen (1994) voor nadere uitleg). De zwarte en witte zeshoeken geven aan in welke meetpunten er voegwoordvervoeging is. Een plaats met een witte zeshoek heeft voegwoordvervoeging, een plaats met een zwarte zeshoek niet.

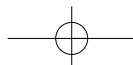
Voegwoordvervoeging verdeelt het taalgebied ruwweg in drie verticale stroken: een westelijke strook met voegwoordvervoeging, een centrale strook zonder voegwoordvervoeging en een oostelijke strook met voegwoordvervoeging. De provincie Drenthe onderbreekt de oostelijke strook. Deze provincie heeft hoegenaamd geen voegwoordvervoeging. Er zijn enkele zeer homogene voegwoordvervoegingsgebieden. In Vlaanderen (Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen) hebben alle meetpunten op één na voegwoordvervoeging. Ook het zuidoostelijke deel van het taalgebied, bestaande uit de onderste helft van Nederlands Limburg en de oostelijke helft van Belgisch Limburg is zeer homogeen. Andere kerngebieden vinden we in het noorden en oosten. In het noorden is dat een gebied bestaande uit de kop van Noord-Holland, een diagonale strook door Friesland en geheel Groningen. In het oosten is dat een gebied bestaande uit oostelijk Overijssel en oostelijk Gelderland.

1.3.2.2 Voegwoordvervoeging – alle vormen (kaart 20a)

Kaart 20a geeft een overzicht van alle uitgangen die aangetroffen zijn als voegwoordvervoeging. Het gaat hier om de vorm van de uitgangen, niet om de persoons- of getalsinformatie die de verschillende vormen geven. Alle aangetroffen uitgangen komen in het taalgebied ook voor als werkwoordsuitgang. Er zijn vijf verschillende uitgangen. De uitgang *-t* komt het vaakst voor. We vinden *-t* in drie gebieden. Ten eerste een zuidwestelijk gebied gevormd door Vlaanderen, het noordwesten van de provincie Antwerpen en enkele plaatsen in Zeeland en westelijk Noord-Brabant. Daarnaast komt *-t* voor in oostelijk Overijssel en Gelderland, en in enkele zuidelijke dialecten van de beide Limburgen. De op één na frequentste vorm is *-s(t)*, die in sommige plaatsen/contexten als *-s* wordt gerealiseerd en in andere als *-st*. Omdat het verschil lang niet altijd te maken is, behandelen we het hier als één suffix. We treffen deze uitgang *-s(t)* aan in het oosten van het taalgebied: Friesland, Groningen, enkele oostelijke plaatsen in Overijssel en de beide Limburgen. Dit is veelal meteen ook de enige vorm die we in deze oostelijke dialecten aantreffen, een vorm die gebruikt wordt voor de 2e persoon. Bijna even frequent als *-st* is de uitgang *-n*. Deze uitgang vinden we vrijwel uitsluitend in het hierboven voor *-t* beschreven zuidwestelijke deel van het taalgebied. Er zijn twee tamelijk geïsoleerde attestaties in Nederland, in Strijen (Zuid-Holland) en Lopik (Utrecht). De uitgang *-e* (sjwa) komt in Nederland vaak voor in Holland, Overijssel en Gelderland. In België komt deze vorm uitsluitend voor in Oost-Vlaanderen. De uitgang *-(n)t* komt slechts driemaal voor: in Heerlen, Kerkrade en Nieuwenhagen in Zuid-Limburg.

1.3.2.3 Voegwoordvervoeging – alle personen (kaart 21a)

Kaart 21a geeft voor elk dialect weer welke leden van het paradigma hoorbare voegwoordvervoeging hebben. Twijfelgevallen in 2 enkelvoud en 1 meervoud zijn niet verwerkt in de kaart. Zie hiervoor kaart

16 1 Voegwoorden

25a en de kaarten 29a, 35a–c. Omdat de afzonderlijke leden van het paradigma in de paragrafen hierna worden besproken gaan we hier alleen in op veelvoorkomende combinaties. Eén zo'n combinatie is 1 meervoud en 3 meervoud. Dialecten met deze combinatie vinden we regelmatig in Nederland en wel in Holland, Gelderland en Overijssel. Een tweede veelvoorkomende combinatie is 3 enkelvoud en 3 meervoud. Deze combinatie treffen we veelvuldig aan in West-Vlaanderen en in iets mindere mate in Oost-Vlaanderen. Deze dialecten kunnen we kenschetsen als dialecten met vervoeging voor derde persoon. Typisch voor de zuidwestelijke rand van West-Vlaanderen en voor Frans-Vlaanderen is de combinatie 1 enkelvoud, 3 enkelvoud, 3 meervoud, in twee gevallen gecombineerd met 1 meervoud (Oostende en Izenberge). De combinatie 1 enkelvoud, 3 enkelvoud, 3 meervoud vinden we een aantal keren in Oost-Vlaanderen en het aangrenzende deel van West-Vlaanderen, en daarnaast twee keer in het oosten van Nederland. Dialecten met vervoeging in meer dan drie leden van het paradigma zijn schaars, maar ze bestaan wel. Naast de twee genoemde gevallen in West-Vlaanderen zijn ze uitsluitend te vinden in Oosten en Zeeuws-Vlaanderen, in wisselende combinaties. In de Zeeuws-Vlaamse plaatsen Hoek en Hulst ontbreekt alleen vervoeging in 2 enkelvoud. In het westelijkere Oostburg ontbreken 2 enkelvoud en 3 meervoud. In zuidelijk Oost-Vlaanderen vinden we twee plaatsen, Bevere en Meilegem, waar alleen flectie in 1 en 2 enkelvoud ontbreekt en één plaats, Merelbeke, waar flectie in 2 enkelvoud en 1 meervoud ontbreekt. De gevonden patronen zijn niet duidelijk genoeg voor een indeling van de dialecten in een groep met getalsflectie, een groep met persoonsflectie en een groep met een volledig flectie-paradigma. De dialecten met alleen flectie in 1 meervoud en 3 meervoud in Holland, Gelderland en Overijssel kunnen wellicht gekarakteriseerd worden als dialecten met meervoudsvervoeging als we aannemen dat 2 meervoud niet altijd een echt meervoud is. Evidentie daarvoor uit het Standaardnederlands is dat we *jullie hebt* vinden naast *jullie hebben*, en dat de vorm van possessieve en reflexieve pronomina in 2 meervoud identiek is aan de vorm van deze pronomina in 2 enkelvoud, namelijk *je*. Een andere oorzaak van de incompleetheid van de paradigmata kan erin liggen dat we op basis van het SAND-materiaal niet kunnen beslissen of er in bepaalde gevallen een nulsuffix op het voegwoord aanwezig is. Als identiteit met het verbale paradigma als criterium zou worden genomen in plaats van overte flectie, dan zijn er mogelijk heel wat dialecten met een compleet paradigma.

1.3.3 Voegwoordvervoeging eerste persoon enkelvoud

1.3.3.1 Voegwoordvervoeging 1 enkelvoud – synthese (kaart 22a)

Voegwoordvervoeging in 1 enkelvoud treedt op in zinnen als (19).

- (19) a. *Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.*
b. *Ik geloof dat ik groter ben dan hij.*

Op kaart 22a zijn alle gevallen van voegwoordvervoeging 1 enkelvoud samengevoegd. Plaatsen met een witte zeshoek hebben voegwoordvervoeging, plaatsen met een zwarte zeshoek niet. We zien dat Frans-Vlaanderen het kerngebied is. De onderzochte dialecten hebben hier uitzonderingsloos vervoeging. (Noord)westelijk West-Vlaanderen sluit zich bij dit gebied aan. Daarnaast vinden we nog enkele plaatsen in en om Zeeuws-Vlaanderen (Waastrand) met voegwoordvervoeging. Een geïsoleerd geval is Merelbeke, in het centrum van Oost-Vlaanderen. Mogelijk gaat het hier niet om voegwoordvervoeging, omdat hetzelfde morfeem (*-n*) ook terugkomt in andere leden van het paradigma.

1.3.3.2 Voegwoordvervoeging 1 enkelvoud (kaart 23a)

Deze kaart is ook gebaseerd op de zinnen in (19). De kaart vergelijkt het optreden van vervoeging op *dat* en *als* en laat ook zien dat er slechts één uitgang is in 1 enkelvoud, namelijk *-n*. We vinden hier bijvoorbeeld *dan ik* en *an ik*. In het kerngebied treedt vervoeging op zowel op 'dat' als op 'als'. In Zeeuws-Vlaanderen en het noordoosten van Oost-Vlaanderen vinden we drie dialecten met uitsluitend vervoeging op 'als'.

1.3.3.3 Correlatie voegwoord- en werkwoordvervoeging 1 enkelvoud (kaart 23b)

Kaart 23b vergelijkt de aanwezigheid van een uitgang *-n* op het voegwoord (C in de legenda) en een uitgang *-n* op de persoonsvorm in inversie. We zien dat van de achttien dialecten met voegwoordvervoeging er twaalf ook *gaa-n ik* hebben. De in de literatuur geopperde generalisatie dat de uitgang op het voegwoord gelijk is aan de uitgang op monosyllabische werkwoorden in inversie (vgl. Goeman 1979) wordt dus niet geheel bevestigd, al is er een duidelijke tendens in deze richting. De uitgang op werkwoorden met meer dan één syllabe speelt bij deze kaart geen rol. Slechts vier van de dialecten met voegwoordvervoeging hebben ook *-n* na *leev*.

1.3.4 Voegwoordvervoeging tweede persoon enkelvoud

1.3.4.1 Voegwoordvervoeging 2 enkelvoud – synthese (kaart 24a)

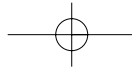
Deze kaart laat zien dat voegwoordvervoeging in 2 enkelvoud een noordoostelijk en zuidoostelijk verschijnsel is. Dit soort voegwoordvervoeging treedt op bij het voegwoord in zinnen als in (20).

- (20) a. *Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.*
b. *Als je gezond leeft, dan leef je langer.*
c. *Ik weet waar je geboren bent.*
d. *Het gebeurde toen je wegging.*
e. *Nu je klaar bent, mag je gaan.*

Al deze zinnen werden voorgelegd als vertaalvraag. Kaart 24a toont alle dialecten die minstens één geval van vervoeging hebben. Plaatsen met een witte zeshoek hebben voegwoordvervoeging, plaatsen met een zwarte zeshoek niet. Bij de laatste drie zinnen (20c–e) is het overigens niet zeker dat we met een voegwoord te maken hebben, aangezien *waar*, *toen* en *nu* ook als zelfstandig zinsdeel kunnen optreden en er dialecten zijn waarin na *waar*, *toen* en *nu* een voegwoord volgt. Alle meetpunten in de provincie Groningen en alle meetpunten in Friesland op drie na (Oosterbierum, Hollum en Anjum) hebben voegwoordvervoeging. In Twente in het oosten van Overijssel vinden we drie dialecten met vervoeging: Rossum, Noord-Deurningen en Losser. In het zuidoosten heeft vrijwel geheel Nederlands Limburg voegwoordvervoeging behoudens drie plaatsen in Noord-Limburg (Maasbracht, Maasbree en Meterik). De oostelijke helft van Belgisch Limburg heeft zonder uitzondering vervoeging.

1.3.4.2 Voegwoordvervoeging 2 enkelvoud (kaart 25a)

Kaart 25a geeft verschillend gekleurde vierkanten voor de verschillende voegwoorden in de zinnen in (20). De kaart laat zien dat flectie op de verschillende voegwoorden sterk samenhangt: de overgrote meerderheid van de dialecten met voegwoordflectie in 2 enkelvoud heeft flectie op de voegwoordtypen in (20b–e). In alle gevallen gaat het om een uitgang *-s(t)*, soms gevolgd door een *-e* (sjwa). Ondanks het feit dat na deze uitgangen het subjectpronomen in veel gevallen kan wegblijven (zie Subjectpronomina, kaart 41a), is het vrij

zeker dat we hier te maken hebben met vervoeging en niet met een clitisch pronomen. Dezelfde uitgang *-s(t)* verschijnt op de persoonsvorm in zinsfinale positie, een positie die nooit gevolgd wordt door clitische pronomina (vgl. De Haan 1997, De Schutter 2003). Ook in subjectinitiële hoofdzinnen volgt *-s(t)* op de persoonsvorm (zie kaart 25b). Aangezien geen van de betrokken dialecten in het gebied ligt waar subjectverdubbeling voorkomt, moet *-s(t)* wel als vervoeging worden geanalyseerd.

Verder is op kaart 25a de distributie van het morfeem *-de* afgebeeld zoals dat voorkomt in *adde* ('als je') en *dadde* ('dat je'). Van dit morfeem kunnen we op basis van het SAND-materiaal niet met zekerheid vaststellen of het vervoeging is, een clitisch pronomen of een uitgang *-d* gecombineerd met een clitisch pronomen *-e* (zie De Schutter 1997, 2003; Van Craenenbroeck en Van Koppen 2003). De plaatsen met dit morfeem zijn dan ook niet verwerkt in de synthesekaarten in dit hoofdstuk en worden in deze kaart gegeven als plaatsen die potentieel voegwoordvervoeging hebben.

1.3.4.3 Correlatie voegwoord- en werkwoordvervoeging 2 enkelvoud (kaart 25b)

Kaart 25b vergelijkt de aanwezigheid van een morfeem *-s(t)* of *-de* op het voegwoord (C in de legenda) met de aanwezigheid van die morfemen op de persoonsvorm in inversie in de tegenwoordige tijd, zowel voor het werkwoord *gaan* als voor *leven* (*gaa-st do*, *leef-st do*, *ga-de gij*, *leef-de gij*). We zien dat voor het suffix *-s(t)* de correlatie vrijwel perfect is. Voor de meetpunten in Friesland, Groningen en Nederlands Limburg geldt: als een dialect voegwoordvervoeging op *-s(t)* heeft, dan heeft het ook een uitgang *-s(t)* op de persoonsvorm, ongeacht of dit de persoonsvorm van *leven* is of van *gaan*. Er zijn buiten dit gebied een aantal dialecten die de doorslag geven ten gunste van de striktere hypothese dat het specifiek gaat om de uitgang op monosyllabische werkwoorden (vgl. Goeman 1979). De dialecten van Rossum, Noord-Deurningen en Losser (Twente), Beekbergen (Gelderland) en Hasselt (Belgisch Limburg) hebben wel *-s(t)* vervoeging na *ga* maar niet na *leev*. In deze dialecten heeft *leev* geen uitgang in inversie. De dialecten met *-de* op het voegwoord hebben ook allemaal *-de* op de persoonsvorm in inversie. Verder toont kaart 25b dat er een duidelijk afgebakend gebied is waarin wel *-de* verschijnt na de persoonsvorm in inversie, maar niet na voegwoorden. Dit gebied omvat het oosten en midden van Noord-Brabant, de gehele provincie Antwerpen en daarop aansluitende delen van Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant. Opmerkelijk is ten slotte het grote aantal dialecten in Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant dat alleen *-de* heeft na *leev* en niet na *ga* of voegwoorden.

1.3.5 Voegwoordvervoeging derde persoon enkelvoud

1.3.5.1 Voegwoordvervoeging 3 enkelvoud – synthese (kaart 26a)

Kaart 26a geeft een overzicht van de plaatsen die voegwoordvervoeging hebben voor een enkelvoudig subjectpronomen. We beperken ons tot voegwoordvervoeging voor mannelijke pronomina. De SAND-gegevens laten geen verantwoorde analyse en kartering toe van voegwoordvervoeging voor vrouwelijke en onzijdige pronomina. Voegwoordvervoeging 3 enkelvoud verschijnt op het voegwoord in zinnen als (21).

- (21) a. Je gelooft toch niet *dat* hij sterker is dan/als jij.
b. *Als* hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan/als zijn vader.

In alle gevallen is het suffix *-t*. Het is lastig om vast te stellen of er werkelijk sprake is van vervoeging. Alternatieve analyses zijn: (i) het voegwoord eindigt onderliggend op */t/* die voor consonanten gedeleerd wordt en dus alleen voor klinkers hoorbaar wordt; (ii) */t/* is de eerste klank van het subjectpronomen; (iii) */t/* wordt geïnserteerd om een opeenvolging van twee klinkers op te lossen.

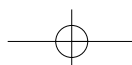
Voor deze kaart is de volgende werkwijze gevolgd. Als in een dialect alleen in de derde persoon enkelvoud */t/* op het voegwoord verschijnt, en het dialect heeft in de rechte volgorde geen zwakke of sterke pronomina 3 enkelvoud mannelijk die beginnen met */t/*, dan nemen we aan dat er sprake is van voegwoordvervoeging. Als */t/* zou verschijnen tussen twee klinkers zouden we in 1 enkelvoud *da-t-ek* verwachten waar we *da-k* krijgen. Ook zijn er nogal wat dialecten waarin geen */t/* verschijnt voor een nominale groep die begint met een klinker (*da Eddy* en niet *da-t Eddy*; zie kaart 14a). De keuze voor dialecten met initiële pronomina die niet met een */t/* beginnen maakt de kans dat */t/* de eerste klank van het pronomen is klein, tenzij de dialecten in kwestie ook nog een enclitisch pronomen met initiële */t/* hebben. Een complicatie is verder dat er van de dialecten met potentiële voegwoordvervoeging in 3 enkelvoud nogal wat zijn die in inversie */t/* kunnen krijgen na *is*, *zou* en werkwoorden in de onvoltooid verleden tijd: *is-t-ij*, *zou-t-ij*, en *leefde-t-ij* (zie kaart 43b). In rechte volgorde verschijnt deze */t/* niet (behalve bij *zou*), hetgeen erop kan duiden dat */t/* hier geen flectie is, tenzij we hier te maken hebben met dialecten met dubbele werkwoordvervoeging, geen onbekend verschijnsel in het Nederlandse taalgebied (zie ook paragraaf 1.2).

Voorzichtigheidshalve zijn voor deze kaart uitsluitend *als*-zinnen als (21b) gebruikt. Bij 'als' is de kans dat er een onderliggende */t/* op wordeinde aanwezig is immers kleiner (zie kaart 15a voor de verschillende vormen van 'als'). Friesland heeft *at*, maar deze vorm duidt ook op bij andere leden van het paradigma dan 3 enkelvoud mannelijk. Overigens is het gebied met 'als'+-t in 3 enkelvoud een deelgebied van het gebied met 'dat'+-t in 3 enkelvoud (zie kaart 27a). Kaart 26a laat zien dat we 3 enkelvoudsflectie vooral aantreffen in gebieden die ook in andere leden van het paradigma voegwoordvervoeging hebben. De overgrote meerderheid van de meetpunten in Vlaanderen heeft vervoeging. Dit kerngebied straalt uit naar het noordwestelijke deel van de provincie Antwerpen, het uiterste westen van Noord-Brabant en een klein stukje van Zeeland. Andere gebieden met vervoeging vinden we in Belgisch Limburg, Nederlands Limburg en het oosten van Overijssel en Gelderland.

1.3.5.2 Voegwoordvervoeging 3 enkelvoud (kaart 27a)

Aangezien er geen vormvariatie is in 3 enkelvoud geeft kaart 27 alleen het verschil weer tussen vervoeging op 'als' en potentiële vervoeging op 'dat'. De kaart laat zien dat het gebied met 'als'+-t een deelgebied is van het gebied met 'dat'+-t, dat wil zeggen het gebied waar alle leden van het paradigma *da* hebben, behalve 3 enkelvoud met *dat*. Voor die dialecten is het niet onaannemelijk dat het voegwoord *da* onderliggend geen finale *-t* heeft, maar dat de finale *-t* voegwoordvervoeging impliceert (zie 1.3.5.1).

Vermeldenswaard zijn de attestaties van voegwoordvervoeging op 'als' buiten het zuidwestelijke kerngebied. In het westen van Noord-Brabant vinden we vervoeging in Ossendrecht en Steenberghe, in Zeeland in Goes en Scherpenisse. Belgisch Limburg heeft vervoeging in Borgloon en Tongeren, Nederlands Limburg in Kerkrade, Nieuwenhagen en Heerlen. In het oosten van het taalgebied vinden we vervoeging in Enter en Vriezenveen (Overijssel) en Groenlo en Eibergen (Gelderland). Een geïsoleerd geval vinden we in Roswinkel, in Drenthe, op de grens met Groningen.

18 1 Voegwoorden

1.3.6 Voegwoordvervoeging eerste persoon meervoud

1.3.6.1 Voegwoordvervoeging 1 meervoud – synthese (kaart 28a)

Voegwoordvervoeging 1 meervoud verschijnt in zinnen als (22).

- (22) a. *Als we sober leven, leven we gelukkig.*
b. Ze geloven *dat* wij rijker zijn dan zij.

Evidente twijfelgevallen zoals *amme* en *ammen* (zie kaart 29a) zijn op deze kaart niet afgebeeld. Vervoeging 1 meervoud vinden we in drie kerngebieden. In het zuidwesten vinden we een gebied bestaande uit Oost-Vlaanderen, uitgezonderd het noordwestelijke deel, Zeeuws-Vlaanderen en het noorden van West-Vlaanderen; verspreid in West-Vlaanderen zijn nog meer attestaties gedaan. Een tweede kerngebied wordt gevormd door een groot deel van Zuid-Holland en Noord-Holland boven het Noorzeekanaal. Het derde kerngebied beslaat een groot deel van Overijssel en noordoostelijk Gelderland. Ten slotte is er nog een klein gebied in Zuid-Limburg met voegwoordvervoeging.

1.3.6.2 Voegwoordvervoeging 1 meervoud (kaart 29a)

Op kaart 29a staan alle verschillende vormen van voegwoordvervoeging in 1 meervoud op 'als' en op 'dat'. We maken onderscheid tussen vormen waarvan we vrij zeker weten dat het vervoeging is en twijfelgevallen. Uitgangen zijn vrijwel zeker: *-e* (sjwa) als in *as-e we*, *dat-e we* en *dad-e we*; *-n* in *a-n we* en *da-n we*; *-(n)t* in *wen-t vir*. Mogelijke uitgangen zijn *-me* en *-men* als in *(d)a-me wij*, *(d)a-men wij*, maar dit kunnen ook enclitische pronomina zijn (zie ook 1.3.9, 2.3.5.2.2 en 3.1.3.2). Vormen als *da-me* en *a-me* zonder erop volgend subjectpronomen zouden verder het resultaat kunnen zijn van assimilatie op basis van *da-n we*. Dergelijke dialecten zouden dan tot de dialecten met flectie op *-n* gerekend moeten worden.

Schwa-flectie is typisch voor Nederland. We vinden het in Zuid- en Noord-Holland, Gelderland en Overijssel.

De uitgang *-n* op *da-* als in *da-n we* vinden we uitsluitend in West- en Oost-Vlaanderen, in tien meetpunten, en in één punt in de provincie Antwerpen, in Sint-Lenaarts. In geen enkele van deze meetpunten vinden we *a-n we*, wel hebben ze vrijwel allemaal ook *a-me* en *da-me*. Dit maakt de hierboven beschreven assimilatie-analyse plausibel. In zes meetpunten vinden we *a-n we* maar geen *da-n we*. Deze meetpunten bevinden zich in en om Zeeuws-Vlaanderen. Ze hebben allemaal wel *da-me*, zodat ook voor deze meetpunten de assimilatie-analyse plausibel is. In het gehele zuidwestelijke gebied zijn de dialecten met *a-me* en *da-me* maar geen *a-n we* of *da-n we* zeer talrijk. Het lijkt daarom niet al te gewaagd te veronderstellen dat dit gebied, gevormd door Vlaanderen en de westelijke helft van de provincie Antwerpen, een massief vervoegingsgebied is bij 1 meervoud.

De vorm *a-men* komt veertien keer voor, elf keer in Oost-Vlaanderen en drie keer in Zeeland. Binnen Oost-Vlaanderen zijn er drie dialecten die ook *a-n we* hebben en één met *da-n we*. Ook hier lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat *a-men* het resultaat is van assimilatie. De vorm *went* 'als' ten slotte komt tweemaal voor, in Kerkrade en Nieuwenhagen (Zuid-Limburg). Deze vorm kan worden geanalyseerd als *wen+-t* of *wen+-nt*. Welke van deze twee analyses juist is kan niet worden beslist op basis van de SAND-gegevens. Als de generalisatie correct is dat het suffix op het voegwoord identiek is aan het suffix op monosyllabische werkwoorden in inversie, dan kan *went* geanalyseerd worden als *wen+-nt* (zie 1.3.6.3). We hebben echter in paragraaf 1.3.3.3 gezien dat er reden is te twijfelen aan de algemene geldigheid van deze generalisatie.

1.3.6.3 Correlatie voegwoord- en werkwoordvervoeging 1 meervoud (kaart 29b)

Op kaart 29b wordt het verband getoond tussen voegwoordvervoeging (C in de legenda is voegwoord) en werkwoordvervoeging. Voor voegwoordvervoeging op *e* (sjwa), uitsluitend te vinden in Nederland, leidt de kaart niet tot een duidelijke conclusie. De vorm *gane* (*we*) is aangekomen in Friesland, waar geen voegwoordvervoeging 1 meervoud voorkomt. Mogelijk is de relevante vorm *ga+-e*. Het zou kunnen zijn dat *-e* flectie op een woord met een finale klinker uitgesloten is (vergelijk *de lila-(*)e jurk*). Deze Nederlandse dialecten hebben vrijwel zonder uitzondering ook een sjwa op *leev* (*leve we*) en in de meerderheid der gevallen *gaan we*. De zuidwestelijke dialecten met een *-n* uitgang op het voegwoord hebben allemaal ook *gaan* in 1 meervoud in inversie, hetgeen in overeenstemming is met de generalisatie dat de uitgang op een voegwoord gelijk is aan de uitgang op monosyllabische werkwoorden in inversie. Veel van deze dialecten hebben ook een *-n* na *leev*, of ze hebben *men*. De dialecten met *men* na voegwoord hebben geen van alle *ga-men* en slechts twee van de zestien hebben *leve-men*. Als de bovengenoemde generalisatie juist is, dan zou dit kunnen betekenen dat *men* geen voegwoordvervoeging is, wat natuurlijk niet uitsluit dat de eerste klank van *men* het resultaat kan zijn van assimilatie van *ln* en *lwl*. Wat de werkwoordsuitgangen betreft, heeft het overgrote deel van het taalgebied een *-e* op *leev* en een *-n* op *ga*. Gebieden die zich anders gedragen zijn West-Vlaanderen, Groningen en Drenthe met een nasaal op beide typen werkwoord. De voegwoordsuitgang *-(n)t* wordt in Nieuwenhagen ook gevonden op *gaan*, maar niet op *leven*. In de tweede plaats met *-(n)t*, Kerkrade, is dit niet het geval.

1.3.7 Voegwoordvervoeging tweede persoon meervoud

1.3.7.1 Voegwoordvervoeging 2 meervoud – synthese (kaart 30a).

Voegwoordvervoeging 2 meervoud verschijnt in zinnen als (23).

- (23) a. *Als jullie zo losbandig leven, dan leven jullie nooit zolang als ik.*
b. We geloven *dat* jullie niet zo slim zijn als wij.

Voegwoordvervoeging is hier een tamelijk zeldzaam verschijnsel. Kaart 30a laat zien dat het voorkomt in Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Holland en zuidelijk Zuid-Limburg. De zeldzaamheid van dit verschijnsel is wellicht te verklaren uit de mogelijkheid dat 2 meervoud geen echt meervoud is (zie 1.3.2.3 voor argumenten). Het is ook mogelijk dat we hier te maken hebben met nullectie. In Vlaanderen en Brabant heeft het werkwoord in inversie ook geen hoorbare flectie in 2 meervoud.

1.3.7.2 Voegwoordvervoeging 2 meervoud (kaart 31a)

Kaart 31a maakt een onderscheid tussen vervoeging op 'als' en op 'dat' en laat zien welke verschillende suffixen er voorkomen in 2 meervoud. Vier dialecten in Zeeland hebben een *-n* suffix. Het verschijnt op 'als' in Oostburg, Hoek en Hulst (Zeeuws-Vlaanderen) en op 'dat' in Oostburg en Goes. Drie dialecten hebben een *-e* suffix. Het verschijnt op 'als' in Katwijk en Sliedrecht (Zuid-Holland) en Hulst. In Katwijk komt *-e* ook voor op 'dat'. Merk op dat Hulst zowel het suffix *-n* als het suffix *-e* heeft. Ten slotte vinden we in het zuiden van Nederlands Limburg nog dialecten met een *-(n)t* suffix, namelijk in Heerlen, Nieuwenhagen en Kerkrade (zie 1.3.6.2 en 1.3.6.3 voor de vraag of we hier te maken hebben met *-nt* of *-t*). Dit suffix treedt op in de vorm *wentir*. We nemen aan dat deze vorm is opgebouwd uit *wen+-(n)t+dir*. *Wen* en *dir* komen ook in andere posities voor. Verstemlozing van *ldl* is dan het gevolg van assimilatie aan flectie *ltl*.

1.3.7.3 Correlatie voegwoord- en werkwoordvervoeging 2 meervoud (kaart 31b)

Kaart 31b laat zien in welke dialecten het suffix op het voegwoord (C in de legenda) identiek is aan het suffix op de persoonsvorm in inversie. De vier dialecten in Zeeland met het voegwoordvervoegingssuffix *-n* (Oostburg, Hoek, Hulst en Goes) hebben dit suffix wel op *ga* maar niet op *leev*. Dit is in overeenstemming met de generalisatie dat het voegwoordvervoegingssuffix identiek is aan het suffix op monosyllabische werkwoorden, niet op werkwoorden in het algemeen. De twee dialecten in Zuid-Holland (Katwijk en Sliedrecht) gehoorzamen echter niet aan deze generalisatie. Ze hebben *-e* op het voegwoord maar *ga+-n*. Slechts één van de drie Limburgse dialecten met *-(n)t* op het voegwoord heeft *ga+-t*, de andere hebben noch een suffix op *ga* noch op *leev*.

1.3.8 Voegwoordvervoeging derde persoon meervoud

1.3.8.1 Voegwoordvervoeging 3 meervoud - synthese (kaart 32a)

Voegwoordvervoeging 3 meervoud treedt op in zinnen als (24).

- (24) a. Jullie geloven toch niet *dat* zij armer zijn dan jullie.
b. *Als* ze voor hun werk leven, dan leven ze niet voor hun kinderen.

Kaart 32a geeft een overzicht van alle dialecten met voegwoordvervoeging in de derde persoon meervoud, voor pronomen, expletief en nominale groep (zie ook de kaarten 33a,b, 34a). Wederom is het Vlaanderen dat vrijwel uitzonderingsloos voegwoordvervoeging heeft. Ook het westen van Nederland, Overijssel en oostelijk Gelderland hebben veelvuldig voegwoordvervoeging. Ten slotte vinden we tweemaal voegwoordvervoeging in Zuid-Limburg.

1.3.8.2 Voegwoordvervoeging 3 meervoud (kaart 33a)

Kaart 33a toont de distributie van de verschillende uitgangen op het voegwoord in 3 meervoud en maakt een onderscheid tussen vervoeging op 'als' en op 'dat'. In het zuidwestelijke vervoegingsgebied hebben op twee uitzonderingen na alle dialecten *-n* zowel op 'dat' als op 'als'. In het westen van Nederland vinden we twee geïsoleerde dialecten met *-n* op 'dat', Strijen en Lopik. De overige Hollandse vervoegingsdialecten, alsmede drie dialecten in het oosten (Epe, Doesburg en Kilder), hebben *-e*, maar die is alleen gevonden op 'als'. In het oosten van Nederland vinden we in Brummen, Aalten, Groenlo, Eibergen en Enter dialecten met een *-t* uitgang op 'als'. De laatste drie hebben ook *-t* op het voegwoord in 3 enkelvoud (kaart 27a). Nieuwenhagen en Heerlen in Zuid-Limburg hebben *-(n)t* op 'als' in 3 enkel- en meervoud.

1.3.8.3 Voegwoordvervoeging 3 meervoud, niet-pronominale subject (kaart 33b)

Op kaart 33b zijn de dialecten weergegeven die voegwoordvervoeging hebben voor een niet-pronominale onderwerp, in dit geval twee nevenschikte namen, zoals in de zinnen in (25).

- (25) a. Hij gelooft *dat* Louis en Jan sterker zijn dan Geert en Peter.
b. *Als* Pieter en Liesje in het paradijs leven, dan leven Rosa en Frans in de hel.

Er zijn in West- en Oost-Vlaanderen een flink aantal dialecten die vervoeging hebben in deze constructie, in de meeste gevallen op 'als' (21) maar ook regelmatig op 'dat' (14). Zes van deze dialecten hebben vervoeging op beide typen voegwoorden. In het oosten van Nederland zijn het weer Aalten, Groenlo en Enter die vervoeging hebben op *-t*.

1.3.8.4 Voegwoordvervoeging 3 meervoud voor pronomina, expletieven en nominale groepen (kaart 34a)

Deze kaart laat voor de dialecten met een *-n* uitgang zien in hoeverre er een correlatie is tussen voegwoordvervoeging 3 meervoud op 'als' voor een subjectpronomen (zin 24b), een nominale groep (zin 25b) en een expletief subject *er* (zin 26).

- (26) *Als* er zo weinig mensen van de landbouw leven, dan leven er veel mensen van werk in de fabriek.

Het aantal dialecten met vervoeging voor subjectpronomen is het grootst (44). Ze worden allemaal gesproken in het zuidwestelijke deel van het taalgebied. Van deze dialecten zijn er acht die geen vervoeging in de andere twee constructies hebben. Op één na bevinden deze dialecten zich in Zeeuws- en Oost-Vlaanderen, het achtste wordt gesproken in Frans-Vlaanderen (Waals-Kappel). Er zijn 40 dialecten met vervoeging voor *er*; 36 hiervan hebben ook vervoeging voor een subjectpronomen. Er zijn vier dialecten waar vervoeging op 'als' alleen voor *er* is aangetroffen: Steenvoorde (Frans-Vlaanderen), Roeselare en Moorsele (West-Vlaanderen), en ver van het kerngebied in Utrecht (Lopik). Merk op dat deze vier dialecten wel *-n* op 'dat' hebben voor subjectpronomen (zie kaart 33a). Het aantal dialecten met vervoeging voor nominale groepen is de helft kleiner dan de dialecten met vervoeging voor *er* (21). Op één na, Nieuwpoort (West-Vlaanderen), hebben deze dialecten ook allemaal vervoeging in de andere twee constructies. Zetten we deze uitzondering opzij dan kunnen we concluderen dat dialecten die vervoeging voor een niet-pronominale subject hebben ook altijd vervoeging hebben voor pronominale subjecten, maar niet omgekeerd.

Kaart 34a geeft uitsluitend dialecten met een *-n*-suffix. In het oosten van Nederland vinden we enkele dialecten met een *-t*-suffix voor expletieve subjecten.

1.3.8.5 Correlatie voegwoord- en werkwoordvervoeging 3 meervoud (kaart 34b)

Kaart 34b geeft antwoord op de vraag of de uitgang op het voegwoord in de derde persoon meervoud identiek is aan de uitgang op de persoonsvorm tegenwoordige tijd van *gaan* en van *leven*. Voor de uitgang *-n* is dit inderdaad het geval. De dialecten met voegwoordvervoeging op *-n* worden gesproken in het zuidwesten. Een overweldigende meerderheid van deze dialecten heeft ook *-n* op beide werkwoorden. Alleen in het oosten van Oost-Vlaanderen vinden we een aantal dialecten waar de correlatie niet opgaat (de gegevens in Frans-Vlaanderen zijn incompleet en laten we hier buiten beschouwing). De dialecten met een uitgang *-e* op het voegwoord, alle te vinden in Nederland, hebben ook *-e* op *leev*, maar niet op *ga*. Zoals eerder opgemerkt, hoeft dit niet tot een negatief antwoord te leiden op de zojuist genoemde vraag als er een idiosyncratische beperking is op *-e* na klinkers (zie 1.3.6.3, kaart 29b). De meeste dialecten met voegwoordvervoeging op *-t*, in het oosten van Nederland, houden zich keurig aan de generalisatie met een uitgang *-t* zowel op *leev* als op *ga*; twee dialecten onttrekken zich eraan, Losser en Doesburg. Ten slotte laten de twee Limburgse dialecten met *-(n)t*, Heerlen en Nieuwenhagen, weer zien dat de generalisatie betrekking heeft op monosyllabische werkwoorden in inversie. Deze dialecten hebben *ga+-nt*, maar *leev+-e*. Wat werkwoordflektie betreft toont de kaart een aantal interessante regionale verschillen. Groningse en perifere Drentse dialecten hebben *-n* op beide werkwoorden. Centraal Drenthe, Overijssel en oostelijk Gelderland hebben veelal *-t*. Het zuidwestelijke deel van het taalgebied heeft *-n*, en de rest van de dialecten, de grote meerderheid, heeft *-n* op *ga* en *-e* op *leev*.

20 1 Voegwoorden

1.3.9 Voegwoordvervoeging *-n* in meervoud

Zoals opgemerkt in paragraaf 1.3.6.2 is het niet duidelijk of er in de vormen *da+-me* en *da+-men* een uitgang op het voegwoord aanwezig is of alleen een enclitisch pronomen. De vorm *damme* zou het resultaat kunnen zijn van *da+-n+me* met plaatsassimilatie van *l* aan *l* *m*. Iets dergelijks geldt voor *dammen*, hoewel daar ook van gezegd is dat de slot *-n* flectie zou kunnen zijn. In deze paragraaf kijken we of er een correlatie is tussen de dialecten met *da+-me* en *da+-men* enerzijds en de dialecten met voegwoordvervoeging *-n* in 2 en 3 meervoud anderzijds. Het zou immers kunnen zijn dat er dialecten zijn waarin meervoud altijd gemarkeerd moet worden met *-n* op het voegwoord, net zoals dat in een aantal dialecten het geval is voor de persoonsvorm.

1.3.9.1 Voegwoordvervoeging *-n* in meervoud – synthese (kaart 35a)

Kaart 35a geeft alle dialecten met een meervoudssuffix *-n* op een voegwoord. Deze uitgang komt vaak voor in de derde persoon meervoud (55 keer), in het zuidwestelijke deel van het taalgebied, met twee geïsoleerde gevallen in Nederland (zie paragraaf 1.3.8.2). Van deze 55 dialecten hebben er 13 ook *-n* in 1 meervoud. Deze vormen geen duidelijk te onderscheiden gebied. Er zijn vier dialecten die wel *-n* hebben in 1 meervoud maar niet in 3 meervoud. Ze liggen alle in de periferie van of buiten het zuidwestelijke kerngebied: Oostburg (Zeeuws-Vlaanderen), Aalst (Oost-Vlaanderen), Sint Lenaarts (Antwerpen) en Monster (Zuid-Holland). Ten slotte zijn er slechts vier dialecten met *-n* in 2 meervoud. Twee ervan (Hoek en Hulst, Zeeuws-Vlaanderen) hebben *-n* in alle meervoudsvormen. Oostburg (Zeeuws-Vlaanderen) heeft *-n* in 1 en 2 meervoud. Goes (Zeeland) heeft *-n* in 2 en 3 meervoud.

1.3.9.2 Correlatie (*d*)*amme* (1 meervoud) en *-n* in 2 en 3 meervoud (kaart 35b)

Kaart 35b geeft een antwoord op de vraag in hoeverre dialecten met de vorm (*d*)*amme* een *-n* op het voegwoord hebben in 2 en 3 meervoud. Het is duidelijk dat de dialecten met *-n* in 3 meervoud, behoudens de twee dialecten in Nederland, een deelverzameling zijn van de dialecten met *damme*. Ze zijn te vinden in Frans- en West-Vlaanderen en in het noorden en westen van Oost-Vlaanderen. We kunnen van deze dialecten aannemen dat ze generaliseerd meervoud op *-n* hebben, maar dan moeten we verder aannemen dat 2 meervoud in deze dialecten geen echt meervoud is. Aan de oostelijke rand van het zuidwestelijke gebied met meervoudsvervoeging liggen dialecten in Oost-Vlaanderen, en Vlaams-Brabant die wel *damme* maar geen *-n* in 2 of 3 meervoud hebben. Dit laat zien dat *damme* geen geval van voegwoordvervoeging hoeft te zijn. Voor drie Zeeuwse dialecten (Goes, Hoek en Hulst) kunnen we gevoeglijk aannemen dat *damme* voegwoordvervoeging bevat; in de vorige paragraaf zagen we al dat bij deze dialecten een nasaal in alle drie de meervouden kan voorkomen.

1.3.9.3 Correlatie (*d*)*ammen* (1 meervoud) en *-n* in 2 en 3 meervoud (kaart 35c)

Zoals kaart (35c) laat zien is de vorm (*d*)*ammen* aanmerkelijk zeldzamer dan (*d*)*amme*. Hij wordt aangetroffen in oostelijk Oost-Vlaanderen en in een aantal plaatsen in Zeeland. In de meeste plaatsen met (*d*)*ammen* komt geen verdere meervoudsvervoeging op *-n* voor. Er is op grond van de gegevens in deze kaart dus geen aanleiding te veronderstellen dat (*d*)*ammen* altijd flectie bevat. In Hoek en Hulst (Zeeuws-Vlaanderen) is (*d*)*ammen* een variant van (*d*)*amme*.

1.3.10 Voegwoordvervoeging *-e* in meervoud – synthese (kaart 36a)

In 1.3.9 gingen we na of er zoiets bestaat als gegeneraliseerde meervoudsvervoeging op *-n*. In deze paragraaf kijken we of er dialecten zijn waarin meervoud op het voegwoord altijd moet worden uitgedrukt door *-e*. Er zijn immers ook dialecten, zoals het Standaardnederlands, waar meervoud op de persoonsvorm van bisyllabische werkwoorden altijd een *-e* als uitgang oplevert. Kaart 36a laat zien dat gegeneraliseerde meervoudsvervoeging op *-e* niet bestaat in het zuidwestelijke voegwoordvervoegingsgebied. Van de Nederlandse dialecten die *-e* in 3 meervoud hebben (15), hebben er 11 ook *-e* in 1 meervoud. We zouden hier te maken kunnen hebben met dialecten met een gegeneraliseerde meervoudsvervoeging op *-e*, als we aannemen dat 2 meervoud geen echt meervoud is. Dat laatste is niet onaannemelijk gezien de alternantie *jullie hebben* / *jullie hebt* in het Standaardnederlands en het feit dat reflexieve en possessieve pronomen in 2 meervoud in het Standaardnederlands dezelfde vorm hebben als het persoonlijke voornaamwoord (*je*). In het oosten van Nederland vinden we ten slotte nog 11 dialecten met alleen een uitgang *-e* in 1 meervoud.

1.3.11 Voegwoordvervoeging in comparatieven (kaart 36b)

Voegwoordvervoeging kan ook voorkomen in comparatieven, bijvoorbeeld op 'als' in zin (27).

(27) We geloven dat jullie niet zo slim zijn *als* wij.

Kaart 36b geeft een overzicht van alle gevallen van voegwoordvervoeging in comparatieven die in het SAND-materiaal zijn aangetroffen. In het enkelvoud vinden we alleen vervoeging voor 2 enkelvoud, op *-s(t)* en vormen als *ofte* en *dante*. Het verrast niet dat de dialecten die *-s(t)* hebben zich bevinden in de gebieden van 2 enkelvoudvervoeging die zijn beschreven in paragraaf 1.3.4. Het gaat om twee dialecten in Friesland (West-Terschelling en Kollum), en zes dialecten in de beide Limburgen (Grote Spouwen, Eigenbilzen, Gronsveld, Rijckholt, Nieuwenhagen en Kerkrade). De vormen *ofte* / *dante* 2 enkelvoud komen voor in vijf plaatsen in Oost-Vlaanderen, te weten Deinze, Lovendegem, Gent, Oostakker en Zaffelare. In 1 meervoud vinden we vervoeging op *-e* in de vorm *asse* vier keer in Oost-Vlaanderen (Zaffelare, Berlare, Ninove en Geraardsbergen) en vier keer in het oosten van Nederland (Nieuw-Scheemda, Wechterholt, Groenlo en Winterswijk). Een mogelijk geval van *-n* 1 meervoud is *omme* in Eeklo, Lovendegem en Strijpen (Oost-Vlaanderen), dat een combinatie zou kunnen zijn van *o+-n+me* en assimilatie. Voor 2 meervoud vinden we nog twee vormen: *ofteldante* en *wen-t*. De eerste vinden we in Lovendegem, Gent en Oostakker. De tweede vinden we in Zuid-Limburg, in Kerkrade en Nieuwenhagen. De vormen *ofte* / *dante* komen in sommige dialecten in meer personen voor dan alleen 2 enkelvoud en meervoud. Omdat ze daar niet persoons- of getalsonderscheidend zijn, beschouwen we ze niet als voegwoordvervoeging en staan ze niet op de kaart.

1.4 Literatuurlijst voegwoorden

- Abraham, W. (1996). 'German Standard Pronouns and Non-Standard pronominal Clitics: Typological Corollaries.' In R. Lippi-Green & J. Salmons (eds.) *Germanic Linguistics*. Amsterdam: Benjamins. 1-14.
- Ackema, P. & A. Neeleman (2001). 'Context-sensitive spell-out and adjacency.' Ms. Utrecht University and University College London.
- ANS (1997). W. Haeseryn, et al (eds.). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

- Bakkes, P. (1996). *Variatie en verandering in het Montforts. Taalstructurele en sociolinguïstische aspecten van een veranderend dorpsdialect*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde.
- Bayer, J. (1984). 'Towards an explanation of certain that-t phenomena: The COMP-node in Bavarian.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 23-32.
- Beckering Vinckers, J. (1872). 'Fonetische voorbarigheid, een middel ter verklaring van smijns.' *Taal- en Letterbode* 3. 165-171.
- Bennis, H. (1997). 'Voegwoordvariaties.' In A. van Santen & M. van der Wal (eds.) *Taal in Tijd en Ruimte*. SNL. 353-364.
- (2000). 'On the Interpretation of Functional Categories.' In H. Bennis, M. Everaert & E. Reuland (eds.) *Interface Strategies*. KNAW Verhandelingen, afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 180. Amsterdam: KNAW. 37-52.
- Bennis, H. & L. Haegeman (1984). 'On the status of agreement and relative clauses in West-Flemish.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 33-53.
- Bouman, A.C. (1918). *Bijdrage tot de syntaxis der 'dat'-zinnen in het Germaansch*. Diss. Utrecht.
- Boland, E.M. (1959). 'Vervoegde voegwoorden in het Oosten (II).' *Driemaandelijks bladen NS* 11. 39.
- Carnel, D. (1891). *Le dialecte flamand de France*. Parijs: Bouillon.
- Carstens, V. (2003). 'Rethinking Complementizer Agreement: Agree with a Case-checked Goal.' *Linguistic Inquiry* 34. 393-412.
- Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cosijn, P.J. (1872). 'Assimilatie in het Nederlandsch.' *Taal- en Letterbode* 3. 270-274.
- Daan, J. (1958). 'Assewe – assese.' *Taal en Tongval* 10. 62.
- De Boer, R. (1952). 'Vervoeging van voeg- en voornaamwoorden.' *It Beaken*. Tydskrift fan de Fryske Akademy 14. 18-22.
- De Haan, G. J. (1994). 'Inflection and Cliticisation in Frisian, -sto, -ste, -st.' *North Western European Language Evolution* 23. 75-90.
- (1997). 'Voegwoordcongruentie in het Fries.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 50-67.
- Dekkers, J. (1999). *Derivations and evaluations. On the syntax of subjects and complementizers*. Diss. University of Amsterdam. LOT Dissertations 21.
- De Meersman, A. (1985). 'Een VSO-maneuver in de Zuidnederlandse dialecten.' In H. Ryckeboer, J. Taeldeman & V.F. Vanacker (eds.) *Hulde-album Prof. dr. Marcel Hoebeke*. Gent: RUG, Seminarie voor Nederlandse taalkunde. 123-131.
- Den Besten, H. (1989). *Studies in West Germanic Syntax*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- De Rooij, J. (1965). *Als – of – dat. Een semantisch-onomasiologische studie over enkele subordinerende conjuncties in het ABN, de Nederlandse dialecten en het Fries, vergelijkend-synchronisch beschouwd*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V.
- (1967). 'Lummel dat je bent.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 83. 108-121.
- De Schutter, G. (1990). 'De studie van de syntaxis van Nederlandse en Friese dialecten.' *Taal en Tongval* Themanummer 3. 10-47.
- (1994). 'Voegwoordflectie en pronominale clitisering waarin Vlaams en Brabants bijna elkaars tegengestelden zijn.' *Taal en Tongval* 46. 108-131.
- (1997). 'Incorporatie-in-C in de Vlaamse en Brabantse dialecten.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 31-49.
- (2003). 'De studie van de Nederlandse en Friese dialectsyntaxis sedert 1990. 'Een bibliografisch overzicht.' *Taal en Tongval* Themanummer 15-16. Dialectsyntaxis in bloei. 10-43.
- De Visser, M. (1988). 'In pear klitisearringsferskynsels yn it Frysk.' In S. Dyk & G.J. de Haan (eds.) *Wurdfoarried en Wurdgrammatika*. Leeuwarden: Fryske Akademy. 175-222.
- De Visser, M. & A. Goeman (1979). 'Voegwoord, relatief partikel en persoonsvorm in een dialect.' *Taal en Tongval* 31. 222-241.
- De Vogelaer, G. A. Neuckermans & G. Vanden Wyngaerd (2002). 'Complementizer Agreement in the Flemish Dialects.' In S. Barbiers, L. Cornips & S. van der Kleij (eds.) *Syntactic Microvariation*. Meertens Institute Electronic Publications in Linguistics 2.
- De Vogelaer, G. (2003). 'Person marking in Dutch dialects.' In B. Kortmann (ed.) *Dialectology meets typology*. Berlijn: Mouton de Gruyter. 181-210.
- De Vries, W. (1940). 'Congruerende voegwoorden.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 59. 78-79.
- Dyk, S. & J. Hoekstra (1987). 'In oersjoch fan 'e studzje fan 'e Fryske syntaksis.' In S. Dyk & J. Hoekstra (eds.) *Ta de Fryske syntaksis*. Leeuwarden: Fryske Akademy. 7-37.
- Frank, J. (1898). 'Schriften zur Limburgischen sprache und Litteratur.' *Taal en Letteren* 8. 49-52, 105-109, 135-138, 337-341, 387-392, 415-421, 463-475, 503-515.
- Gerritsen, M. (ed.) (1991). *Atlas van de Nederlandse Dialectsyntaxis (AND), Deel I*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut.
- Goeman, A. (1979). 'Naschrift' [bij De Visser & Goeman 1979]. *Taal en Tongval* 31. 240-241.
- (1980a). 'COMP-agreement.' In W. Zonneveld & F. Weerman (eds.) *Linguistics in the Netherlands* 1979. Dordrecht: Foris Publications. 291-306.
- (1980b). 'Werkwoordsuitgangen bij voegwoorden in de bijzin.' *Onze Taal* 49. 35.
- (z.j.). 'Structurele aspecten: mogelijkheden tot en beperkingen op voegwoordvervoeging.' Ms. Ongepubliceerd.
- (1997a). 'Historiografie van het onderzoek naar voegwoordvervoeging: een bibliografisch overzicht (1821-1996).' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 112-145.
- (1997b). 'De zeldzaamheid van COMP-agreement.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 87-111.
- (1999). *T-deletie in de Nederlandse dialecten. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Diss. VU Amsterdam. LOT Dissertations 26.
- 'Structurele aspecten van de morfologie van voegwoorden: mogelijkheden en beperkingen, morfologisch gewicht en MCGG.' In Véronique de Tier, Magda Devos & Jacques van Keymeulen (eds.) *Nochtans was scherp van zin. Huldealbum Hugo Ryckeboer*. Gent: Vakgroep Nederlandse taalkunde.
- Haegeman, L. (1990). 'Subject Pronouns and Subject Clitics in West Flemish.' *Linguistic Review* 7. 333-363.
- (1992). *Theory and description in generative syntax. A case study in West Flemish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoekema, T. (1955). 'Konjugaesje, kumulphoby of folksetymologyske analyse fan enklisefoarmingen?' *It Beaken* 17. 13-18.
- Hoeksema, J. (1999). 'Recensie van 'Vervoegde Voegwoorden' van E. Hoekstra & C. Smits.' *Driemaandelijks bladen* 51. 28-34.
- Hoekstra, E. (1993). 'Some implications of number agreement on COMP.' In F. Drijkoningen & K. Hengeveld (eds.) *Linguistics in the Netherlands* 1993. Amsterdam: Benjamins. 61-68.
- (1993a). 'On the Parametrisation of Functional Projections in CP.' In A.J. Schafer (ed.) *Proceedings of NELS*. Amherst: GLSA. 191-204.
- (1993b). 'Dialectal variation inside CP as Parametric Variation.' In W. Abraham & J. Bayer (eds.) *Dialektsyntax*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 161-179.
- Hoekstra, E. & C. Smits (1997). 'Vervoegde voegwoorden in de Nederlandse dialecten: een aantal generalisaties.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 6-30.
- (1999). 'Everything you always Wanted to Know about Complementizer Agreement.' Ms. Meertensinstituut. Ongepubliceerd.
- Hoekstra, E. & J.-W. Zwart (1994). 'De structuur van CP. Functionele Projecties voor Topics en Vraagwoorden in het Nederlands.' *Spektator* 23. 191-212.
- Hoekstra, J. (1997). 'Pro-drop, clitisering en voegwoordcongruentie in het Westgermaans.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut. 68-86.
- Hoekstra, J. & L. Maracz (1989). 'On the Position of Inflection in West-Germanic.' *Working Papers in Scandinavian Syntax* 44. 75-88.
- (1989). 'Some implications of T-to-C-movement in Frisian.' In H. Bennis & A. van Kemenade (eds.) *Linguistics in the Netherlands*. Dordrecht: Foris. 81-90.
- Klatzer, J. (1933). 'Dialectstudie en Syntaxis.' *Onze Taaltuin* 2. 73-84.
- Koelmans, L. (1968). 'Vervoegde voegwoorden in het dialect van Bruinisse.' *De Nieuwe Taalgids* 61. 195.
- Paardekooper, P.C. (1961). 'Persoonsvorm en voegwoord.' *De Nieuwe Taalgids* 54. 296-301.
- (1993). 'En(de)inan 'indien' enz.: een uniek uitstervingsproces.' *Taal en Tongval* 45. 50-79, 115-134.
- Pannekeet, J. (1995). *Het Westfries: inventarisatie van dialectkenmerken*. Wormerveer: Noord-Holland.
- Pauwels, J.L. (1958). *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Belgisch Universitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Platzack, C. (1992). 'Complementizer agreement and argument clitics.' *Working Papers in Scandinavian Syntax*. 25-54.
- Roukens, W. (1947). *De taal der Limburgers*. Nijmegen: De Koepel.

22 1 Voegwoorden

- Ryckeboer, H. (1983). 'Voor te + infinitief. Verkenning van de dynamiek van een dialectisme.' *Taal en Tongval* 35. 83-90.
- Siewierska, A. (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simons, L. (1889). *Het Roermondsch dialect*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie.
- Stoett, F.A. (1923). *MiddelNederlandsche spraakkunst; Syntaxis*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Sturm, A. (1996). 'Over functionele projecties.' *Nederlandse Taalkunde* 1. 191-207.
- Teirlinck, Is. (1924). *Klank- en vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch dialect*. Gent: Koninklijke Vlaamse Academie.
- Tiersma, P.M. (1999). *Frisian Reference Grammar*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Vallaey, A. (1997). *Spraakkunst van het Poperings*. Poperinge: Stad Poperinge.
- Vanacker, F. (1949). 'Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden.' *Taal en Tongval* 1. 32-45, 77-93, 108-112.
- (1970). 'Een paar punten uit een vergelijkend syntaxisonderzoek van enkele Zuidnederlandse dialecten.' In *Zijn akker is de taal*. Faculteitenreeks 11. Den Haag: Bert Bakker. 291-303.
- Van Craenenbroeck, J. (2000). 'Complementerend van. Een voorbeeld van syntactische variatie in het Nederlands.' *Nederlandse Taalkunde* 5. 133-163.
- (2004). *Ellipsis in Dutch dialects*. Diss. Leiden University. LOT Dissertations 96.
- Van Craenenbroeck, J. & M. van Koppen (2003). 'Congruentie en lokaliteit in de Nederlandse dialecten.' *Taal en Tongval*. Themanummer 15: Dialectsyntaxis in bloei. 63-82.
- Van den Hoek, Th. (1971). 'Opmerkingen over zinscomplementatie.' *Studia neerlandica* 7. 189-215.
- Van den Toorn, M.C. et al. (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Horst, J.M. (1990). 'Is weglating van het voegwoord dat typisch voor 19e-eeuwse vrouwen?' In J.B. den Besten et al. (eds.) *Vragende wijs: vragen over tekst, taal en taalgeschiedenis: bundel aangeboden aan Leopold Peeters bij zijn afscheid als Hoogleraar Historische Taalkunde van het Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Rodopi. 95-103.
- Van der Meer, G. (1991). 'The 'conjugation' of subclause introducers: Frisian -st.' *North-Western European Language Evolution* 17. 63-84.
- Van Es, G.A. (1950). 'Dialectologie en syntaxis.' In anoniem (eds.) *Album aangeboden aan Prof. Dr. L. Grootaers*. Leuven: St Alfonsdrukkerij. 205-225.
- Van Ginneken, J. (1938). 'De vervoeging der onderschikkende voegwoorden en voornaamwoorden.' *Onze Taaltuin* 8. 1-11.
- (1939). 'De vervoegde voegwoorden en de Slavische conditionals.' *Onze Taaltuin* 8. 33-41.
  - (1954). *Drie Waterlandse dialecten. Dl. I: Grammatica, phonologie, klankleer*. bez. door A. Weynen. Alphen a/d Rijn: Samson.
- Van Haeringen, C.B. (1939). 'Congruerende voegwoorden.' *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 58. 161-176.
- (1958). 'Vervoegde voegwoorden in het Oosten.' *Driemaandelijke bladen NS* 10. 115-124.
- Van Helten, W. (1882). 'Bijdragen tot de Dietsche grammatica II. Een tweede persoon enkelvoud op -tst(e) of -ts.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 2. 49-51.
- Van Koppen, M. (2005). *One probe, two goals. Aspects of Agreement in Dutch dialects*. Diss. Leiden University. LOT Dissertations.
- Verwijs, E. & J. Verdam (1889). *MiddelNederlandsch woordenboek* (deel 2). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Weerman, F. (1989). *The V2 Conspiracy. A synchronic and diachronic analysis of verbal positions in Germanic languages*. Dordrecht/Providence: Foris.
- Weijnen, A. (1940). 'Congruerende verbindingswoorden.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 59. 75-77.
- (1966). *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum & Comp N.V.
  - (1971). *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V.
- Zwart, C. J. W. (1993). *Dutch syntax. A minimalist approach*. Diss. Groningen University: Groningen Dissertations in Linguistics.
- (1993). 'Clues from dialect syntax: complementizer agreement.' In W. Abraham & J. Bayer (eds.) *Dialektsyntax*. Opladen: Westdeutscher Verlag. 246-270.

Hoofdstuk 2

Subjectpronomina

2.1 Inleiding

2.1.1 Subjectpronomina

2.1.1.1 Algemeen

Vormvariatie bij de subjectpronomina behoort tot de beter bestudeerde aspecten van de (morfo)syntaxis van de Nederlandse dialecten.

Wat die vormvariatie aangaat, is onder meer bekend dat de gevolgen van een aantal klankwetten ook merkbaar zijn in het pronominale paradigma: het standaardtalige pronomina *zij* komt bijvoorbeeld voor in alle dialecten, maar wordt soms uitgesproken als /zie/ of als /zai/. Uiteraard hoort dergelijke klankvariatie thuis in een fonologische atlas en niet in een syntactische atlas. Er is echter ook vormvariatie bij de subjectpronomina die niet verklaard wordt door klankwetten, en die wel relevant is voor de studie van de dialectsyntaxis. Zo gebruiken sommige dialecten als subjectpronomen een vorm die elders alleen gebruikt wordt om te verwijzen naar een direct of een indirect object (1a–b). Andere dialecten kennen vormen die in het Standaardnederlands of in andere dialecten niet bestaan (1c–e).

- (1) a. *Hun* spreken zo raar.
- b. Is-'m dood?
- c. *Zijlie* zijn daar nog nooit geweest.
- d. *Du* weetst daar niets van.
- e. Ga-*de* mee naar de markt?

Het is van belang om een onderscheid te maken tussen zwakke en sterke pronomina bij het bespreken van de vormvariatie op het vlak van de subjectpronomina (vgl. (1a,c,d) met (1b,e)). Ook het Standaardnederlands kent dat onderscheid. Het gebruik van zwakke en sterke pronomina is in het Standaardnederlands gedeeltelijk een kwestie van vrije variatie en gedeeltelijk een kwestie van prosodische, pragmatische en ook syntactische factoren. De syntactische factoren hebben vooral betrekking op de omgeving waar zwakke pronomina kunnen voorkomen. In het Standaardnederlands kunnen zwakke pronomina slechts opduiken in een beperkt aantal omgevingen, zoals net voor en na het werkwoord en net na voegwoorden. Al met al is het gebruik van zwakke en sterke pronomina onderhevig aan een vrij complex regelsysteem.

De relatie tussen een zwakke en een sterke vorm is in het Standaardnederlands in grote mate transparant: de zwakke vormen hebben doorgaans sjwa, zoals bijv. in *ze*, en zijn meestal onbeklemtoonde uitspraakvarianten van de sterke pronomina, die een heldere, beklemtoonbare vocaal hebben, zoals in *zij*. Er zijn slechts twee gevallen waar de relatie tussen zwak en sterk pronomina complexer ligt, en waar er een zekere mate van asymmetrie opduikt in het pronominale paradigma: ten eerste heeft de tweede persoon meervoud alleen een sterke vorm (*jullie*) en geen eigen zwakke vorm. In plaats daarvan wordt soms wel de enkelvoudige vorm *je* gebruikt, die dan ook enkelvoudige flexie op het werkwoord doet verschijnen. En ten tweede heeft de gereduceerde vorm van het mannelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud geen sjwa. In plaats van een volledig verdopte vorm wordt het pronomina *ie* gebruikt, behalve in zinsinitiale positie waar alleen

de sterke vorm *hij* mogelijk is. In de dialecten zijn er, mede door de aanwezigheid van een grotere mate van vormvariatie, meer asymmetrieën te vinden. Zo hebben dialecten die in de derde persoon meervoud als sterke vorm het objectpronomen *hun* of de 'eigen' vorm *zijlie* gebruiken (zie (1a,c)), meestal als zwakke vorm het pronomina *ze*. Het zwakke pronomina is in zo'n geval niet te herkennen als een verzwakte vorm van het sterke pronomina, en beide vormen kunnen dan ook niet beschouwd worden als uitspraakvarianten.

- (2) *zwakke vs. sterke vormen in de derde persoon meervoud*
ze is een vormvariant van *zij* (o.a. Standaardnederlands)
ze is geen vormvariant van *zijlie* / *hun*

Het onderscheid tussen zwakke en sterke vormen moet beschouwd worden als een zeer belangrijke parameter bij de studie van de pronomina in de Nederlandse dialecten, die van even groot belang is als naamvallen en getals- en persoonsdistincties. Bij de bespreking van de vormvariatie voor een bepaalde combinatie van persoon en getal zullen de sterke en de zwakke pronomina dan ook apart behandeld worden. Zowel bij de sterke als de zwakke pronomina treedt variatie op. In sectie 2.1.1.2 worden de sterke pronomina besproken, in sectie 2.1.1.3 de zwakke.

Een ietwat bijzonder geval van vormvariatie bij de subjectpronomina betreft de weglaatbaarheid van het subjectpronomen in sommige dialecten. In (3) kan het pronomina *du* weggelaten worden zonder dat dat resulteert in een ongrammaticale zin. De weglaatbaarheid van het subjectpronomen wordt *pro-drop* genoemd.

- (3) (Du) komst moarn. (= je komt morgen)

Dergelijke *pro-drop*constructies komen alleen voor in de tweede persoon enkelvoud, en dan nog alleen in dialecten die het pronomina *du* en de flexie-uitgang *-st* hebben. *Pro-drop* wordt besproken in sectie 2.1.1.4.

2.1.1.2 Sterke vormen

Sterke vormen van subjectpronomina worden besproken aan de hand van kaart 38b (2 enkelvoud), 42a (3 enkelvoud mannelijk), 43c (3 enkelvoud vrouwelijk), 44a/b (1 meervoud), 46a/b (2 meervoud), en 47a/b (3 meervoud). Het merendeel van de vormvariatie bij de sterke pronomina wordt veroorzaakt door een drietal factoren, die stuk voor stuk in de taalkundige literatuur beschreven zijn en die consequenties hebben voor het hele pronominale paradigma, niet alleen voor een bepaalde combinatie van persoon en getal.

Ten eerste kennen sommige dialecten meervoudspronomina die opgebouwd zijn uit een vorm uit het paradigma, aangevuld met (een vorm van) het nomen *lieden* of *lui*. In sommige dialecten komen zowel de oorspronkelijke vorm als *lieden* niet langer voor en moeten de *lieden*-composita wellicht beschouwd worden als ongeleed, in andere dialecten lijken bepaalde congruentieverschijnselen erop te wijzen dat we synchroon wel degelijk met gelede vormen te maken hebben (zie Van Koppen 2005). Voorbeelden zijn het standaardtalige pronomina *jullie* en dialectvormen als *wullie*, *wulder*, ... in de eerste persoon meervoud; *jelui*, *gullie*, *gulder*, ... in de tweede persoon meervoud; en *zullie*, *zulder*, ... in de derde persoon meervoud. Zoals uit de voorbeelden blijkt, komen *lieden*-composita voor bij alle meervoudspronomina, maar vooral in de tweede en in iets mindere mate de derde persoon zijn ze ruim verspreid (cf. het Afrikaans, waar ze in 1 meervoud niet bestaan). Het ontstaan van *lieden*-composita heeft een grote impact op de relatie tussen zwakke en sterke pronomina. Zo kunnen zwakke pronomina zoals *we* en *ze* makkelijk beschouwd worden als vormvarianten van *wij* en *zij* (zoals het (regionaal gekleurde) *bezonder* van *bijzonder*), maar is het veel minder evident om het-

24 2 Subjectpronomina

zelfde te veronderstellen van bijv. *wullie* en *zullie*. Kaart 48b geeft een overzicht van de geattesteerde *lieden*-composita.

Ten tweede is in sommige dialecten een aantal oblieke vormen, die in principe alleen gebruikt worden om te verwijzen naar objecten, het nominatieve paradigma binnengedrongen, zodat ze ook in onderwerpsfunctie kunnen voorkomen (bijv. *haar* en *ons* in Zeeland, *hun* in Holland,...). Het gebruik van objectvormen als onderwerp is gebruikelijk in een hele reeks West-Europese talen, waaronder het Frans en het Engels. In het Frans en het Engels lijkt het verschijnsel vooral in een beklemtoonde omgeving op te duiken, zoals in linksdislocaties in het Frans (bijv. *Moi, je vais gagner*), of in sommige Engelse dialecten, waar zinnen mogelijk zijn als *We don't know, do us*, waarbij de voorwerpsvorm eveneens als (beklemtoond) subject gebruikt wordt. Met uitzondering van enkele pronomina in de derde persoon mannelijk enkelvoud, zijn ook alle objectpronomina die in de Nederlandse dialecten in subjectfunctie gebruikt worden sterke, beklemtoonde vormen. Kaart 48a geeft een overzicht van het gebruik van objectvormen in subjectfunctie. Het derde verschijnsel betreft de vervanging van het Middelnederlandse pronomina voor de tweede persoon enkelvoud, *du*, door het oorspronkelijk meervoudige *ghi* (en vormvarianten). Die vervanging is in sommige gebieden volledig en in andere gebieden gedeeltelijk doorgevoerd, of zelfs helemaal niet begonnen. Afhankelijk van het bereikte stadium in de ontwikkeling kunnen dialecten beschikken over één pronomina voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud, of over twee verschillende, eventueel dan nog aangevuld met een aparte beleefdheidsvorm. Dit verschijnsel komt aan bod op de meeste kaarten voor de tweede persoon enkelvoud (kaarten 38b, 39a/b, 40a/b), en ook de kaart met beleefdheidsvormen (kaart 41b) is instructief.

2.1.1.3 Zwakke vormen

Elementen die in zinsverband naast elkaar staan, kunnen elkaars fonetische gedaante beïnvloeden. Op dat proces vormt de combinatie van werkwoord of voegwoord en zwak pronomina uiteraard geen uitzondering. Integendeel, aangezien zwakke pronomina uitsluitend voorkomen naast werkwoorden of voegwoorden, en bovendien ook nog hoogfrequente elementen zijn, valt te verwachten dat de verbinding van deze elementen een eigen dynamiek gaat vertonen. In de literatuur is dan ook onder meer sprake van 'vaste aansluitingen' tussen zwakke pronomina en werkwoorden, of van 'enclitische clusters'. Belangrijk in enclitische clusters is vooral de invloed die zwakke pronomina en flectie-uitgangen op elkaar uitoefenen. Binnen een enclitisch cluster, dat uit een flectie-uitgang en een zwak pronomina bestaat, kunnen reanalyses plaatsvinden met repercussies voor zowel de verbale als de pronominale morfologie. Die enclitische clusters geven trouwens ook aanleiding tot grote segmenteringsproblemen, wat een analyse in veel gevallen bemoeilijkt.

De dynamiek die zich afspeelt in enclitische clusters, heeft dus o.a. belangrijke consequenties voor de pronominale morfologie. Er kunnen op die manier namelijk nieuwe pronomina ontstaan, waar de invloed van de flectieaffixen nog duidelijk merkbaar is. Die invloed kan zich op twee manieren manifesteren: enerzijds kan het pronomina een assimilatie vertonen aan de flectie-uitgang van het werkwoord (bijv. 1 mv. *-me* is gevormd door assimilatie van *we* aan een flectie-*n*, vgl. (4a/b)), anderzijds kan de flectie-uitgang geheel of gedeeltelijk geanalyseerd worden als deel van het pronomina (bijv. *-tie* als combinatie van het onbeklemtoonde pronomina *ie* en flectie-*t*, vgl. (4c/d)).

- (4) a. Gaan *we* dat wel kunnen?
 b. Ga-*me* dat wel kunnen?
 c. Is *hij* al wakker?
 d. Is-*tie* al wakker?

Nieuwe, in enclise na het werkwoord gevormde pronomina, worden in sommige dialecten alleen teruggevonden in enclise, in andere dialecten ook in andere syntactische omgevingen (5a,b).

- (5) a. *As-me* niet oppassen, loopt het slecht af.
 b. *Me* gaan moeten oppassen.

Wanneer in enclise gevormde pronomina alleen in enclise gebruikt worden, is de selectie van een pronomina gevoelig voor de woordvolgorde in de zin: in enclise, waar de pronomina blootstaan aan de invloed van flectiemorfemen, ontstaan nieuwe pronomina, die met de term *specifiek enclitische pronomina* aangeduid worden. In posities waar flectie-uitgangen en pronomina niet naast elkaar staan, zoals in proclise, na voegwoorden en na *ja* en *nee* (zie verder in dit hoofdstuk en hoofdstuk 3) worden de 'originele' pronomina makkelijker gebruikt. Het is onduidelijk of die drie andere omgevingen over dezelfde kam geschoren mogen worden. Zowel na voegwoorden als na *ja* en *nee* is in de literatuur al flectie gesignaleerd (zie hoofdstuk 1 en 3.2), en is het bijgevolg niet uit te sluiten dat er ook daar assimilaties en reanalyses opduiken.

Het ontstaan van vormvarianten van zwakke pronomina in bepaalde syntactische omgevingen gaat soms gepaard met andere fenomenen. In sommige dialecten komen in enclise ontstane vormen ook in andere syntactische omgevingen voor, waardoor de keuze van het pronomina niet gevoelig is voor de woordvolgorde in de zin. Dat leidt dan weer tot andere complicaties: waar 'gewone' zwakke pronomina (bijv. *we*) verzwakte varianten zijn van sterke pronomina (zoals *wij*), kunnen in de enclise ontstane vormen (zoals *me*) niet langer als vormvarianten van hun sterke pendant beschouwd worden. De relatie tussen zwak en sterk pronomina boet op die manier aan transparantie in. In de literatuur is al veel aandacht besteed aan de analyse van de vormvariatie bij zwakke pronomina in het algemeen en in enclitische clusters in het bijzonder, vooral voor de tweede persoon en voor de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie 2.2.1).

De gegevens voor de zwakke pronomina worden beschreven aan de hand van kaart 38a (1 enkelvoud), kaart 39a/b, 40a/b (2 enkelvoud), kaart 42b en 43a (3 enkelvoud mannelijk) en kaart 45a/b (1 meervoud).

2.1.1.4 Pro-drop

In de dialecten die in de tweede persoon enkelvoud het oorspronkelijke pronomina *du* bewaard hebben, is de *st*-flectie mee bewaard gebleven. In een deel van die dialecten, meer bepaald in het noordoosten van het taalgebied, kan *du* na werkwoorden en voegwoorden met dergelijke *st*-flectie niet alleen tot zwak *de* gereduceerd worden, maar ook geheel afwezig blijven (i.e. reductie tot nul), waardoor er in dergelijke zinnen eigenlijk niet langer een pronomina aanwezig is. Dit verschijnsel wordt *pro-drop* genoemd.

- (6) *Pro-drop in het Fries*
 a. Komst moarn? (= kom je morgen?)
 b. Komst moarn. (= je komt morgen)
 c. ...datst moarn komme soeste. (= dat je morgen zou komen)

Pro-drop komt in het Standaardnederlands en in de andere Westgermaanse standaardtalen niet voor, en is bovendien zowel in de Nederlandse als de andere Westgermaanse dialecten zeldzaam en uitsluitend geattesteerd in de tweede persoon enkelvoud, zoals in (6).

Sommige taalkundigen hebben daarom geopperd dat zinnen zoals (6) eigenlijk geen 'echte' voorbeelden zijn van *pro-drop*, maar voorbeelden van een zeer gereduceerde uitspraak van het subjectpronomina. Dat lijkt zeker in zinnen als (6a,c) een verdedigbare interpretatie, aangezien een enclitisch cluster dat gevormd wordt door een flectie-

uitgang en een zwak pronomen in de uitspraak wel vaker gereduceerd wordt. Uit (6b) blijkt echter ondubbelzinnig dat het hier wel degelijk om pro-drop gaat. Aangezien (6b) een declaratieve lezing kan krijgen, hebben we hier niet met een enclitisch cluster te maken: een uitgedrukt subject zou namelijk de eerste plaats in de zin innemen, en niet volgen op de flectie-uitgang *-st*, waardoor een gereduceerde uitspraak veel minder voor de hand ligt. In sommige dialecten luidt de flectie-uitgang trouwens niet *-st* maar *-ste*: *-ste* komt namelijk ook voor in een positie waar van enclitische subjecten geen sprake kan zijn, namelijk na een vervoegd werkwoord in de bijzin (bijv. het werkwoord *soeste* in (6c)). Het opduiken van een flectie-uitgang *-ste* is een argument om attestaties van *-ste* in de betreffende dialecten niet te beschouwen als enclitische clusters maar als flectie-uitgangen, waardoor er plots veel meer zinnen in aanmerking komen voor een interpretatie als pro-dropzin: niet alleen de inversiezinnen met een werkwoord op *-st* of de bijzinnen met een voegwoord op *-st* kunnen dan als geldige voorbeelden van pro-drop beschouwd worden, maar ook zinnen zoals (7a,b), met een werkwoord of voegwoord op *-ste*.

- (7) a. Komste moarn? (= kom je morgen?)
 b. ... datste moarn komme soeste (= dat je morgen zou komen)

De *st*-flectie komt niet alleen voor in het noorden en het oosten van Nederland, maar ook in (delen van) Belgisch en Nederlands Limburg. Daar is echter geen reden om pro-drop te veronderstellen, omdat in enclise na *-s(t)* steeds een *-e* opduikt, en er geen *ste*-flectie in de bijzin wordt aangetroffen. Verder in dit hoofdstuk wordt een overzichtskartaal gegeven van alle dialecten met pro-drop (kaart 41a).

2.1.2 Presentatief *er* en loos *het*

Niet alleen persoonlijke voornaamwoorden kunnen de subjectpositie innemen in het Nederlands. In sommige gevallen fungeert een bijna betekenisloos element als grammaticaal subject van een zin, zoals *er* of *het*. Het Standaardnederlands kent *er* in vier hoedanigheden:

- (8) a. locatief Hij is *er*.
 b. kwantitatief / partitief Ik heb *er* twee.
 c. prepositioneel Heb je *erover* nagedacht?
 Ik heb *er* nog niet *over* nagedacht.
 d. presentatief *Er* zijn vier soorten 'er'.
 Wat is *er* aan de hand?

De laatste *er* wordt ook wel 'plaatsonderwerp' genoemd, omdat er ook een ander subject voorkomt in de zin, waarmee het werkwoord congrueert: *er* geldt niet als het 'echte' subject van de zin, maar het valt toch niet te loochenen dat de plaats waarop *er* verschijnt, de positie is waar subjecten meestal geplaatst worden. Het is niet duidelijk hoe het gebruik van presentatief *er* verklaard kan worden. Presentatief *er* zou een vervorming van *daar* kunnen zijn, gezien het feit dat *er* vaak vervangen kan worden door *d'r*, dat op zijn beurt gezien wordt als de gereduceerde vorm van *daar*. Echter, in hedendaags Standaardnederlands kan de volle vorm niet altijd de positie van *er* innemen, zoals blijkt uit (9b).

- (9) a. *Daar* blijkt een ongeluk te zijn gebeurd.
 b. *Er* / **daar* blijkt hier een ongeluk te zijn gebeurd.

In het licht van het bovenstaande is het interessant uit te zoeken in hoeverre *daar*, dat in het Standaardnederlands locatief geïnterpreteerd wordt, in dialecten als presentatief element gebruikt wordt. Uit de literatuur is bekend dat sommige dialecten van de standaard afwijken in het gebruik van presentatief *er*. Zo blijken Limburgse dia-

lecten 't te gebruiken als presentatief element in eerste positie (10), terwijl de positie van het presentatief element leeg kan blijven op andere posities in de zin, zoals in (11).

- (10) a. Limburgs: 't Zot 'n muis onder de kas.
 Standaard: *Er* zat een muis onder de kast.
 b. Limburgs: 't Is nog soep.
 Standaard: *Er* is nog soep.
 (11) a. Limburgs: Di is pas, di is nog niet tsu gek lang, wa.
 Standaard: Die is *er* pas, die is *er* nog niet zo gek lang, hè.
 b. Limburgs: Is nog soep?
 Standaard: Is *er* nog soep?

In de Limburgse dialecten wordt 't gebruikt op initiële posities in declaratieve hoofdzinnen zonder topicalisatie. In andere posities blijft het presentatieve element achterwege. Het Limburgs gedraagt zich hiermee net zoals het Duits, dat alleen in eerste positie een expletief gebruikt (*es*), en zoals oudere fases van het Nederlands. De Limburgse gegevens, waarbij het presentatieve element alleen opduikt wanneer er geen andere constituent voor het werkwoord geplaatst wordt, suggereren dat de distributie van presentatieve elementen mede bepaald wordt door een eis dat de eerste zinsplaats in mededelende zinnen, in het Nederlands maar ook in de dialecten, steeds door een ander element ingenomen wordt dan het werkwoord (i.e. het zogenaamde 'Verb Second'-principe of V2). Deze eigenschap wordt in theoretische literatuur vaak in verband gebracht met een andere eigenschap van het Nederlands, namelijk dat een zin steeds een uitgedrukt subject moet bevatten. De eis dat de Nederlandse zin steeds een uitgedrukt subject moet bevatten, is zichtbaar in (12), waar het werkwoord *regenen*, dat qua betekenis geen subject vraagt, voorafgegaan wordt door een zogenaamd 'loos *het*'.

- (12) Het regent dikwijls in Frankrijk.

In sommige dialecten treedt in constructies zoals (12) vormvariatie op die vergelijkbaar is met de vormvariatie inzake presentatieve elementen, zoals zwak *er/d'r* enerzijds en sterk *daar* anderzijds. In bepaalde dialecten in het Nederlands bestaat ook op de positie van loos *het* een alternantie tussen een zwakke vorm zoals *het* of 't en een sterke vorm *dat*.

2.2 Literatuuroverzicht

2.2.1 Subjectpronomina

Het Standaardnederlandse pronominaal systeem wordt uitvoerig besproken in de ANS (sectie 5.2), waar ook dieper wordt ingegaan op de regels i.v.m. het gebruik van zwakke en sterke pronomina in het Standaardnederlands (ANS 5.2.5.2.1 & 5.2.7). Voor het Fries, zie hoofdstuk 4 in Tiersma (1999:55-59). Een bespreking van zowel de Nederlandse als de Friese pronomina in Westgermaans perspectief is terug te vinden in Howe (1996), waarbij er ook nogal wat aandacht geschonken wordt aan regionale variatie. De meest uitvoerige beschrijving van de geografische variatie bij de pronomina is De Schutter (1989a), dat kaarten bevat voor de meeste zwakke pronomina (die echter geen Friese data tonen). Voorbeelden van pronominale paradigma's uit de verschillende dialecten zijn terug te vinden in vrijwel alle dialectmonografieën (voor een overzicht, zie de online SAND-bibliografie). Andere publicaties met pronominale paradigma's zijn o.a. Haegeman (1992) (dialect van Lapscheure in West-Vlaanderen), Swiggers (1987) (dialect van Leuven in Vlaams-Brabant) en De Schutter (1992) (dialect van Antwerpen-stad). Over de afzonderlijke pronomina bestaat een rijke taalkundige literatuur, die hieronder per grammaticale persoon wordt weergegeven.

26 2 Subjectpronomina

De eerste persoon enkelvoudsvorm *ikke* wordt besproken in Hoeksema (2000) en Zwart (2002).

De tweede persoon enkelvoud is het onderwerp van een hele reeks publicaties. Al in de jaren '20 van de vorige eeuw is de variatie in de provincie Groningen en het grootste deel van Drenthe beschreven en in kaart gebracht (Kloeke 1920). De regionale variatie in Belgisch Limburg in de jaren '40 wordt beschreven en gecarteerd in Stevens (1949). Voor de gebruikscondities van de Limburgse varianten, zie ook Vossen (1963). Zowat alle geattesteerde vormen zijn al besproken in de literatuur. De geografische distributie van *gij* wordt besproken in Hol (1936). Van de pronomina met een initiële *lj* wordt sinds Verdenius (1923) aangenomen dat ze ontstaan zijn uit het Middelnederlandse *ghi*. Volgens Verdenius zelf is dat gebeurd door mouillering van de enclitische vormvariant van *ghi*, namelijk *-di*; volgens Gysseling (1966) echter door versmelting in enclise van een flectie-*t* en *ge* (zgn. 'secundaire enclise'). Devos (1986) geeft een uitvoerige beschrijving van de geografische variatie in Oost- en West-Vlaanderen (inclusief een aantal kaarten), die Verdenius' hypothese ondersteunt. Willemyns (1979) bespreekt de tweede persoonsvormen uit een West-Vlaams pronominaal systeem (met een aantal kaarten), net zoals Vandekerckhove (1993). Over de oostelijke, louter vocalische vormen *ie* en *ij*, zie het eerder vermelde Kloeke (1920) en Verdenius (1926), die deze vormen net zoals de pronomina met initiële *lj* verklaart als in enclise ontstaane vormvarianten van *ghi*. Het pronomina *ie* wordt ook gesignaleerd in Rotterdam (De Wilde-Van Buul 1942). Over de Brabantse vorm *-de* verschillen de meningen. Schuurmans (1975:67) meent dat men in Brabant eigenlijk te maken heeft met een pronomina *e* i.p.v. *de*, net als De Schutter (1997:37-38). Hiertegen pleiten De Schutter & Taeldeman (1986:122) en ook Stroop (1987:127-131), die in het pronomina *de* zelfs een restant van Middelnederlands *du* meent te herkennen. Een laatste vorm, Limburgs *der*, komt aan bod in Van Den Berghe (1951), die de vorm verklaart als een mengvorm tussen middenfrankisch *ir* en nederfrankisch *gi*, die vervolgens verzwakt is.

Een speciale plaats in de literatuur over tweedepersoonspronomina is weggelegd voor de standaardtalige beleefdheidsvorm *u*. In de literatuur zijn minstens negen verschillende etymologieën voorgesteld (Kuijper 1971-1972), die met elkaar gemeen hebben dat ze *u* beschouwen als een voorwerps- of possessievorm die zijn gebruik ook tot de onderwerpsfunctie uitgebreid heeft. Een aantal van die theorieën (o.a. Kern 1911; Kloeke 1941,1948; zie Van den Toorn 1977: 524-525 voor een overzicht) stelt dat *u* etymologisch terug te voeren is tot de afkorting U.E. ('Uwe Edelheid'). Zie ook Bennis (2004).

De tweede persoon enkelvoud is de enige grammaticale persoon waarvoor pro-drop voorkomt in het Nederlandse taalgebied, meer bepaald in de noordelijke provincies Friesland en Groningen. De situatie in de betreffende dialecten is te vergelijken met het Standaardfries. Er is nogal wat controverse over de vraag of de data als geldige attestaties van pro-drop beschouwd mogen worden. Van der Meer (1991), Howe (1996:184) en Tiersma (1999:56) lijken van mening dat men in het Standaardfries veeleer te maken heeft met zeer gereduceerde, specifiek enclitische vormen van het tweede persoonspronomen *du*. Visser (1988) en De Haan (1994, 1997) analyseren de data echter als geldige voorbeelden van pro-drop.

Ook voor de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn nogal wat verschillende zwakke pronomina bekend uit de literatuur. Het gebruik van zwak '*m*' in subjectfunctie wordt zelfs vermeld door de ANS (die het gebruik ervan als regionaal bestempelt). Ook Kooiman (1950) en Hol (1951) signaleren nogal wat vormvariatie. Voor het ontstaan van de varianten die beginnen met een dentale occlusief (bijv. *tie*, *tem*, *ten*) zijn verschillende verklaringen voorgesteld. Zo meent Van den Toorn (1959) dat dergelijke pronomina ontstaan zijn door een in enclise

plaatsgevonden heranalyse, die in de hand gewerkt is door de vorm van het demonstrativum. Volgens De Wilde-Van Buul (1942) heeft in het geval van 3 enk.mannelijk *die* en *tie* zeker ook de vrees voor homofonie met het tweede-persoonspronomen (dat hier en daar *ie* luidt) een rol gespeeld. De dentale occlusief aan het begin van de oorspronkelijk oblieke vormen (*[t]'n* en *[t]'m*) heeft o.a. Pauwels (1958:336-337) en Schuurmans (1975) doen besluiten dat de vormen niet afgeleid zijn van een persoonlijk voornaamwoord, maar van het aanwijzend voornaamwoord. Zie echter Van Loey (1954), Koelmans (1968) en Stroop (1987) voor argumenten tegen deze visie. Koelmans (1968) bevat een kaart met de geografische distributie van *[t]'n*. Over het sterke pronomina van de derde persoon mannelijk enkelvoud is minder taalkundige literatuur. Het gebruik van het sterke pronomina *hem* in subjectfunctie wordt vermeld in Karsten (1939) en recent nog in Devos & Vandeweghe (2002-2003). In Swiggers (1990) wordt het bestaan van een vorm *emmekes* gesignaleerd.

De vrouwelijke derde-persoonspronomina blijven in de taalkundige literatuur, op de relevante passages in de reeds vermelde publicaties De Schutter (1989a) en Howe (1996) na, zo goed als onbesproken. Ryckeboer (1972) vermeldt het bestaan van relicten van een oude vorm *zoe* in Frans Vlaanderen. Verder is bekend dat sommige dialecten mannelijke en zelfs onzijdige vormen kunnen gebruiken om naar vrouwen te verwijzen (Weijnen 1966:299). Zie Weijnen (1971:27) voor een kaart. In Friesland komen twee pronomina voor: *hja* en *sy*. Bij het pronomina voor de derde persoon onzijdig enkelvoud is er, kleine verschillen in de verschijningsvorm van het pronomina in enclise buiten beschouwing latend, nauwelijks of geen vormvariatie. Het pronomina is dan ook niet aan de orde in de dialectologische literatuur, en ook hier wordt van een verdere behandeling afgezien.

In de eerste persoon meervoud maken sommige plaatsen in Frans-Vlaanderen en Zeeland volgens Paardekooper (1969) gebruik van de sterke objectvorm *ons*. Paardekooper geeft een kaart van het verschijnsel. Over de specifiek enclitische vorm *m'n*, zie De Schutter (1994:118-119) en De Vogelaer & Neuckermans (2002:253-255). Laatstgenoemd artikel bevat een kaart met de distributie van *m'n*. Voor de pronomina van de tweede persoon meervoud is er geen eensgezindheid over de oorsprong van het standaardtalige *jullie*. Volgens Kloeke (1941) is *jullie* gevormd door toevoeging van *lui* aan het enkelvoudspronomina, volgens Van Loey (1948) luidt het toegevoegde nomen *lieden*. De discussie is uiteraard ook relevant voor de met *luillieden* samengestelde vormen in de eerste en de derde persoon meervoud. Het Standaardfries pronomina luidt *jimme* (ook: *jim*). Deze vorm is zowel verklaard als ongelede vorm, waarbij de *-me* een restant is van een oorspronkelijke datieuitgang, als als gelede vorm, waarbij *-me* een restant is van een lexicale toevoeging van het woord *man* (zie Howe 1996:196-198 voor discussie). Van den Berghe (1951) beschrijft de variatie bij het enclitische pronomina van de tweede persoon meervoud in België aan de hand van een kaart. Hol (1953) brengt o.a. de distributie van de zuidelijke vormen met initiële *lj* (bijv. *gellie*) in kaart. In Willemyns (1979) worden, naast de pronomina voor de tweede persoon enkelvoud, ook de meervoudspronomina en hun gebruik in het West- en Frans-Vlaams beschreven, waarbij de mogelijkheid gesuggereerd wordt dat de westelijke pronomina met *lj* (bijv. *jullie*, *julder*) oorspronkelijke objectvormen zijn (Willemyns 1979:183-184).

Het pronomina voor de derde persoon meervoud luidt meestal *zij*; in het Fries *sy* of *hja*. Voor de derde persoon meervoud is aandacht geschonken aan het opduiken van objectvormen zoals *hun* en *hullie* in subjectfunctie. Zie o.a. Kooiman (1969) en De Rooij (1990), dat twee kaarten bevat met niet alleen de distributie van *hun*, maar ook van enkele andere derde-persoon-meervoudspronomina. Het gebruik van

hun in subjectfunctie komt ook aan bod in een aantal sociolinguïstische studies (Van Hout 1996, 1999; Cornips 2000). Het bestaan van een contaminatievorm *zun* wordt vermeld door De Schutter (1987). Vormvariatie bij pronomina komt ook voor in andere talen, waarbij het onderscheid tussen zwakke en sterke vormen weliswaar vaak van belang is (zie bijv. Zwicky 1977), maar desalniettemin allesbehalve universeel (Siewierska 1999). Binnen pronominale paradigmata blijken ook wetmatigheden te bestaan over welke grammaticale personen makkelijker met hetzelfde pronomen aangeduid kunnen worden dan andere (zie Cysouw 2003). Het optreden van pro-drop in taalvergelijkend perspectief wordt besproken in Dahl (1990), Siewierska (1999), Haspelmath (2001).

2.2.2 Presentatieve elementen

Het meest gebruikte presentatieve element is *er*. Over de verschillende gebruikswijzen van *er* is er zeer veel literatuur. Zie de ANS (1997:464–489) voor een beschrijving van het gebruik van *er* in het Standaardnederlands. De situatie in het Standaardfries wordt behandeld door Hoekstra (1991). Theoretische analyses en verbanden met andere verschijnselen komen onder meer aan bod in Bennis (1983, 1985, 1986). Koelmans (1972) behandelt vormvarianten van *er*: hij beschrijft een alternantie tussen *er* en *d'rt'r*, en wijst op een aantal fonologische factoren. Het artikel bevat bovendien diachrone gegevens.

De literatuur over (presentatief) *er* in de dialecten is vrij beperkt. Grange & Haegeman (1989) bespreken presentatief *er* in het West-Vlaams, waarbij er eveneens een zekere aandacht is voor de vormvariatie. De Rooij (1991) bevat gegevens over het gebruik van *er* in de dialecten, waarbij ook een kaart gegeven wordt. Waar het Standaardnederlands *er* heeft, gebruiken sommige dialecten vaak een vormvariant. Koelmans (1975) geeft een kaart op basis van het RND-materiaal (verzameld door Blancquaert & Pée 1925–1982), en brengt de aanwezige vormvarianten terug op enerzijds *'t* en anderzijds *daar*. Zijn gegevens worden ook besproken in Vanacker (1978), die de hypothese formuleert dat ook presentatief *'t* uit *daar* ontstaan is (via *d'r* en *t'r*). De meest uitvoerige behandeling van de vormvariatie is De Schutter (1989b). De Schutter presenteert een kaart met dezelfde gegevens als Koelmans, maar met een verfijndere opdeling van de verschillende vormvarianten, en confronteert de kaart met het negentiende-eeuwse materiaal van Willems (zie Goossens, Taeldeman & Weijnen 1989 voor een bespreking); hij acht het, in tegenstelling tot Vanacker, weinig waarschijnlijk dat het zuidwesten van het taalgebied ooit presentatief *daar* gekend heeft. Presentatief *d'r* en *t'r* kunnen in het zuidwesten van het taalgebied ontstaan zijn uit partitief *d'r* of uit de combinatie van presentatief *'t* en partitief *er*. Ryckeboer (1995) behandelt recente dialectnivellering in het West-Vlaams, met een tweetal kaarten.

2.3 Kaartbeschrijvingen subjectpronomina

2.3.1 Subjectpronomina eerste persoon enkelvoud (kaart 38a)

In tegenstelling tot de andere combinaties van persoon en getal is de pronominale vormvariatie bij de eerste persoon enkelvoud uitermate beperkt. Daarom wordt de bespreking hier beperkt tot een enkele kaart. Kaart 38a toont de vorm van het pronomen na een voegwoord, die representatief is voor alle omgevingen waar eerste-persoonspronomina voorkomen. Om de kaart te tekenen, is een beroep gedaan op de gegevens voor twee SAND-testzinnen, allebei vertaalvragen uit de mondelinge interviews, namelijk de zinnen 'Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen' en 'k Geloof dat ik groter ben dan jij'.

Omdat de eerste persoon enkelvoud zeer weinig variatie vertoont, resulteert het weergeven van voorspelbare fonologische variatie niet in een moeilijker te interpreteren kaartbeeld. Daarom is in dit ene geval besloten om de fonologische variatie wel degelijk op te nemen op de kaart. In het grootste deel van het taalgebied wordt *ik* gebruikt (of de zwakke variant *'k*); in het zuidoosten, ten oosten van de zgn. Uerdinger-linie, komt *ich* voor (of een zwakke variant). De spreiding van *ik* en *ich* is dus precies zoals te verwachten was op basis van de bekende fonologische kennis. In het hele SAND-materiaal is nergens een zwak pronomen aangetroffen dat geen 'gewone' verzwakking was van de volle vormen *ik* en *ich*. Wel kennen sommige zuidwestelijke dialecten de mogelijkheid om aan het zwakke pronomen een *sjwa* toe te voegen, waardoor een zwakke vorm *ke* ontstaat. De kaart toont een viertal dergelijke attestaties, maar hoogstwaarschijnlijk kent de vorm *ke* een ruimere, misschien wel algemeen West-Vlaamse verspreiding. Waarschijnlijk is het in de meeste dialecten in het taalgebied ook mogelijk om door toevoeging van een *sjwa* aan het sterke pronomen *ik* een versterkte vorm *ikke* te vormen, die dan vooral in isolatie gebruikt wordt. De verspreiding van *ikke* en eventuele verschillen in de omgevingen waar de vorm kan voorkomen, zijn echter niet onderzocht binnen het SAND-project.

2.3.2 Subjectpronomina tweede persoon enkelvoud

2.3.2.1 Subjectpronomina 2 enkelvoud, sterke vormen (kaart 38b)

Bij de tweede persoon enkelvoud treedt veel variatie op. Niet alleen zijn er nogal wat verschillende vormen geattesteerd, ook is de relatie tussen zwak en sterk pronomen in veel dialecten absoluut niet transparant. Een deel van de variatie wordt verklaard door de verdringing van het oorspronkelijke tweede-persoon-enkelvoudspronomen *du* door een oorspronkelijke meervoudsvorm in grote delen van het taalgebied. De geattesteerde vormen gaan dus in historisch opzicht terug op verschillende pronomina.

Om materiaal te verzamelen, kwamen nogal wat SAND-zinnen in aanmerking: het opgevraagde paradigma van *gaan*, en de vertaalzinnen 'Als je gezond leeft, leef je langer' en 'Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik' uit de mondelinge interviews. In sommige gevallen werd in elk van die drie vragen een zwak pronomen gebruikt. In dat geval werd gebruikgemaakt van de gegevens voor de vertaalzin 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij'. Bij het interpreteren van de antwoorden op die laatste zin moest er wel rekening gehouden worden met het feit dat sommige dialecten objectvormen gebruiken na een voegwoord van vergelijking. Niet alle antwoorden op de vragen zijn gecarteerd. Wanneer *du* voorkomt naast een ander pronomen, is alleen *du* behouden. Eventuele alternatieven, die waarschijnlijk beleefdheidsvormen zijn, worden besproken in 2.3.2.4.

Bij de sterke vormen valt op dat het oorspronkelijke pronomen voor de tweede persoon enkelvoud (*du*, ook wel *dou*), nog uitsluitend voorkomt in perifere gebieden: in het zuidoosten (Nederlands Limburg), het oosten (Twente) en het noorden van het taalgebied (Friesland, Groningen en zeer sporadisch aan de noordrand van de provincie Drenthe). Op sommige plaatsen in Nederlands Limburg en vooral in het oosten van Belgisch Limburg komt de oorspronkelijke accusatiefvorm *dich* voor.

De overige vormen zijn afgeleid van het Middelnederlandse meervoudspronomen *ghi*. Bij die vormen treedt een aanzienlijke mate van vormvariatie op, vooral op het vlak van de beginconsonant. Een groot, zuidelijk gebied dat bestaat uit de Vlaamse en Brabantse dialectgebieden heeft een vorm met beginconsonant *ig* (*gie*, *gij*). Ten zuidoosten

28 2 Subjectpronomina

van het gebied met *g*-vormen ligt een klein gebied met vormen die beginnen met *ldj* (bijv. *djij*, *djie*) dat bestaat uit een aantal Belgisch Limburgse plaatsen en het Vlaams-Brabantse Walshoutem. In de Oost-Nederlandse provincies Gelderland en Overijssel is de meest voorkomende vorm *ie* (en varianten). De vorm *ie* wordt ook aangetroffen in Drenthe en zeer sporadisch in Friesland, Utrecht, Noord-Brabant en zelfs één keer in Nederlands Limburg. Het westen van Nederland ten slotte (Noord en Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht) heeft, net zoals de standaardtaal, een vorm met een begin-*j*, zoals *jij*, *jie*, en oorspronkelijke objectvormen als *jo*, *jou* en *joe*. *Jijj* heeft zich vermoedelijk onder druk van de standaardtaal verspreid in alle Nederlandse provincies, waarbij vooral het grote aantal voorkomens in Drenthe opvalt. Een zeer geïsoleerde attestatie van *jijj* vinden we in Tongeren (Belgisch Limburg). Objectvormen met begin-*j* komen niet alleen voor in het westen van Nederland, maar ook in de noordelijke provincies Friesland en Drenthe en in Urk (Flevoland).

Een aantal geattesteerde varianten is al eerder in kaart gebracht. Het noordelijke *du*-gebied zoals beschreven in Klooke (1920) lijkt de laatste eeuw intact gebleven volgens de SAND-gegevens. De grens tussen het zuidelijke, Limburgse *du*-gebied en het gebied met *gij* of *djij* ten westen daarvan ligt op de SAND-kaart eveneens precies daar waar ook Stevens (1949) de grens trekt. Ook de noordgrens van *gij* (Hol 1936) lijkt nauwelijks verschoven, al valt het wel op dat een aantal meetpunten naast *gij* ook het pronomen *jij* kent, dat mogelijk onder druk van de standaardtaal in bepaalde dialecten binnendringt.

De aanzienlijke vormvariatie op het vlak van de beginconsonant van de geattesteerde pronomina kan verklaard worden door aan te nemen dat alle vormen die niet met een *lg* beginnen, ontstaan zijn door een heranalyse van het pronomen in een enclitisch cluster (zie 2.3.2.2). Een verklaring voor het feit dat een dergelijke heranalyse in het Vlaamse en het Brabantse dialectgebied niet heeft plaatsgevonden, kan liggen in het feit dat een sterk pronomen daar nooit onmiddellijk volgt op het vervoegde werkwoord en zijn uitgang, maar altijd van het werkwoord gescheiden wordt door een pronominaal clitic, dat wél blootstaat aan de invloed van de flectie-uitgang (zie hoofdstuk 3.1).

2.3.2.2 Subjectpronomina 2 enkelvoud, zwakke vormen

2.3.2.2.1 Subjectpronomina 2 enkelvoud, zwakke vormen in initiële positie (kaart 39a)

Bij de zwakke vormen voor de tweede persoon enkelvoud is een vergelijkbare mate van vormvariatie terug te vinden als bij de sterke vormen. In grote delen van het taalgebied komen meerdere zwakke vormen van het tweede persoon enkelvoudspronomen voor, waarbij de keuze voor een bepaalde vorm afhangt van de omgeving waarin het pronomen staat. Er zijn vier verschillende omgevingen: de zinsinitiële, preverbale positie, de enclise na (de meeste) werkwoorden met een stam op een consonant (bijv. *leven*), de enclise na werkwoorden met een stam op *lt*, *ld* of een vocaal (bijv. *gaan*) en de enclise na voegwoorden. Het onderscheid is eigenlijk nog ingewikkelder: de werkwoorden met stam op *ln*, *lr*, *ll*, *ls* en *lz* gedragen zich soms zoals de werkwoorden met een stam op een consonant, en soms als werkwoorden met stam op *lt*, *ld* of een vocaal.

Kaart 39a toont de vormen van het pronomen die in zinsinitiële positie voorkomen. Deze vormen zijn gehaald uit de antwoorden voor SAND-testzinnen 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij' en 'Je weet wel dat je slim genoeg bent', respectievelijk uit de mondelinge interviews en uit de telefonische enquête.

Het is zinvol om de bespreking van de vormvariatie op te splitsen in een gedeelte over de variatie in de gebieden die het oorspronkelijke *du* bewaard hebben en een gedeelte over de gebieden met een pronomen dat afgeleid is van het Middelnederlandse *ghi*. De gebieden

met het sterke pronomen *du* (of *dich*) hebben zwak *de*, in het geval van het zuidoostelijke *du*-gebied in Limburg en op Terschelling, of kunnen het subjectpronomen weglaten in de tweede persoon, in een zgn. pro-dropconstructie (i.e. de attestaties van 'pro' op de kaart). Pro-drop is uitsluitend geattesteerd in de oostelijke en noordelijke *du*-gebieden in Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel. Zowel de opgaves van zwak *de* als die van pro-drop vormen geen massief, aaneengesloten gebied, aangezien in veel meetpunten in de *du*-gebieden alleen sterke vormen opgegeven zijn. In de meeste plaatsen verkiezen de informanten de sterke vormen *du* en *dich* boven zwak *de* of pro. De overige in zinsinitiële positie geattesteerde vormen vertonen dezelfde variatie op het vlak van de beginconsonant als de sterke vormen: naast *je* komen *dje* en *ge* voor. Wanneer men de geografische spreiding van deze zwakke vormen echter vergelijkt met de sterke vormen met dezelfde beginvocaal, valt op dat alleen de spreiding van *dje* in grote lijnen overeenkomt met die van zijn sterke pendanten *djij* en *djie*. Zwak *je* heeft, in vergelijking met de sterke vormen met begin-*j* (o.a. *jij*), echter een veel ruimere verspreiding, aangezien het ook in een groot deel van het *gij*-gebied als zwakke vorm gebruikt wordt: heel Frans-Vlaanderen en het noorden en westen van West-Vlaanderen hebben zwak *je* naast sterk *gij*. In het gebied met sterk *ie* ten slotte komt meestal geen aparte zwakke vorm voor in zinsinitiële positie.

In vergelijking met de oudere kaart in De Schutter (1989a:80) vallen geen noemenswaardige verschillen op. De kaarten van Willemyns (1979) en Devos (1986) geven voor West-Vlaanderen een nauwkeuriger beeld dan de SAND-kaart, dat het patroon op kaart 39a bevestigt. Devos vindt wel een aantal zeer westelijke attestaties van *ge*, die op de SAND-kaart ontbreken.

Zoals al gesteld bij de bespreking van de sterke vormen, is de vorm met begin-*g*, in casu *ge*, de enige van de oorspronkelijke meervoudsvormen die niet in de enclise gevormd is. Ook initieel *de*, dat (vooral) in Limburg voorkomt, lijkt niet in enclise gevormd, aangezien het een 'gewone' verzwakking is van sterk *du*. Hoewel de verspreidingsgebieden van *de* en *ge* aan elkaar grenzen, is het opvallend dat een aantal meetpunten in Zuidwest-Limburg, tussen deze twee gebieden in, wel degelijk een vorm heeft die in enclise gevormd lijkt (*dje*, *je*).

2.3.2.2.2 Subjectpronomina 2 enkelvoud, zwakke vormen in inversie, persoonsvorm *leef* (kaart 39b)

De zwakke pronomina na een werkwoord met een stam op een consonant zijn gehaald uit een testzin uit de mondelinge ronde (vertaaltvraag 'Als je gezond leeft, dan leef je langer'). Een aantal attestaties van pro-drop komt uit de vertaaltzin 'Nu je klaar bent, mag je gaan'. Het vrij hoge aantal plaatsen waarvoor geen gegevens beschikbaar zijn in Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen kan verklaard worden door het feit dat de gebruikte testzin in veel plaatsen niet noodzakelijk vertaald wordt met een inversieconstructie in de hoofdzin. Vaak wordt de bijzin gevolgd door een subject en een persoonsvorm die in de hoofdzinsvolgorde staan.

Ook hier is het zinvol om de variatie in de *du*-gebieden en de variatie in de overige delen van het taalgebied apart te behandelen. In de *du*-gebieden zijn vier verschillende enclitische clusters geattesteerd: *st+pro*, [*st*]de (uitgesproken als [*stel*]), [*s*]e en [*t*]se. De drie laatste clusters kunnen op verschillende manieren geanalyseerd worden. Zo is het mogelijk dat het cluster [*st*]de niet bestaat uit een flectie-uitgang *-st* en een pronomen *de*, maar uit een flectie-uitgang *-st* en een pronomen *e*, uit een flectie-uitgang *-s* en een pronomen *te*, of gewoon gezien moet worden als een ondeelbaar element *-ste* dat zowel pronomen als flectie-uitgang kan zijn. Op analoge wijze kan [*s*]e opgedeeld worden in de uitgang *-s* en het pronomen *e*, of in zijn geheel

beschouwd worden als het pronomen of de flectie-uitgang *-se*, en kan men *[t]se* opdelen in de uitgang *-t* en het pronomen *se*, een uitgang *-ts* en een pronomen *se* of *e*, of in zijn geheel beschouwen als het pronomen of de flectie-uitgang *-tse*. Belangrijker dan de precieze segmentering van de verschillende enclitische clusters is echter de vaststelling dat er hier duidelijk sprake is van zgn. specifiek enclitische pronomina, i.e. vormen die alleen voorkomen in enclise. Dat blijkt vooral uit de enclitische clusters *[s]e* en *[t]se*, waar het pronomen ofwel als *e* ofwel als *se* geanalyseerd kan worden; allebei vormen die niet voorkomen in zinsinitiële positie. De geografische distributie van de varianten is de volgende: *pro-drop* (*pro*) komt uitsluitend voor in de noordelijke provincies Friesland en Groningen, en een enkele keer in Drenthe. In Nederlands en Belgisch Limburg zijn *[s]e* en *[st]de* de meest voorkomende varianten.

In de delen van het taalgebied waar *du* verdwenen is, zijn de volgende vormen geattesteerd: *ge*, *de*, *dje*, *je*, *ie* en *d'r*. Opvallend is dat de enige vorm die historisch bekeken niet in enclise gevormd is, *ge*, slechts op één plaats geattesteerd is, nl. in het Vlaams-Brabantse Tienen. Een groot aantal meetpunten die in initiële positie het zwakke pronomen *ge* gebruiken, te weten de meeste meetpunten in de provincies Noord-Brabant, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen en enkele plaatsen net buiten dit gebied, heeft in enclise de specifiek enclitische vorm *de*. De distributie van *dje* in enclise na *leven* is nagenoeg dezelfde als in initiële positie, op een opvallende, geïsoleerde attestatie in het West-Vlaamse Kortrijk na. Dat geldt ook in grote lijnen voor de distributie van *je*, al moeten daar twee opmerkingen bij gemaakt worden. Ten eerste ligt de oostgrens van het *je*-gebied in West-Vlaanderen op kaart 39b iets oostelijker dan op kaart 39a. Ten tweede komt op verspreide plaatsen in het Nederlandse deel van het *je*-gebied een zwakke vorm *ie* voor. Net zoals *je* wordt *ie* niet voorafgegaan door een flectie-uitgang. Dat zorgt ervoor dat er nergens verwarring optreedt met het homofone pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud. In Belgisch Limburg en Vlaams-Brabant wordt ook de vorm *d'r* opgegeven.

Willemys (1979) en Devos (1986) geven een kaart van de West-Vlaamse zwakke pronomina na *durven*, waarvan de stam net als die van *leven* op *lv* eindigt. Uit hun gedetailleerde data blijkt eveneens dat *je* in enclise een ruimere verspreiding geniet dan in proclise. Interessant is verder dat hun materiaal zekerheid verschaft over de betrouwbaarheid van de ene West-Vlaamse SAND-attestatie van *dje*, in Kortrijk. Willemys en Devos vinden allebei namelijk een klein gebied in de buurt van Kortrijk met *dje*. In tegenstelling tot de SAND-kaart tonen de kaarten van Willemys en Devos wel enkele West-Vlaamse attestaties van *de*, die allemaal te situeren zijn aan de grens met Oost-Vlaanderen. Bij de gegevens voor de zwakke tweede-persoonspronomina na *leven* valt het grote aantal specifiek enclitische vormen op. Daarbij kan in de eerste plaats gedacht worden aan de vooral in Limburg voorkomende pronomina *[s]e* en *[t]se* en aan *de*. Maar ook *dje* in Kortrijk komt alleen voor in enclise, evenals *je* in de meetpunten in het oosten van West-Vlaanderen die in initiële positie *ge* gebruiken. De enige vorm op de kaart die met zekerheid niet in enclise gevormd is, is *ge*, dat slechts op één enkele plaats geattesteerd is. Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat in de hoogfrequente verbinding van een werkwoord en een zwak pronomen in enclise nieuwe pronomina kunnen ontstaan.

De geografische distributie van zowel *je* als *dje* leidt tot interessante conclusies. In het oosten van de provincie West-Vlaanderen zijn er dialecten die enclitisch *je* combineren met initieel *ge* en sterk *gij*, en waar het sterke pronomen *jij*, zoals overal in West-Vlaanderen, niet voorkomt. De omgekeerde situatie, waarbij een dialect het sterke pronomen *jij* heeft en het zwakke *je* niet, is nergens in het hele taalge-

bied geattesteerd. Wellicht kan men hieruit concluderen dat de West-Vlaamse pronomina met begin-*j* ontstaan zijn als zwakke vormen in enclise, waarna het gebruik van de begin-*j* zich uitgebreid heeft tot de initiële zwakke vormen, en elders ook tot de sterke pronomina. De verklaring gaat waarschijnlijk op voor grote delen van het taalgebied: in de literatuur wordt voor het Hollands van de 16de eeuw een situatie beschreven die erg lijkt op de huidige situatie in het oosten van West-Vlaanderen. Ook de geografische distributie van *dje* is instructief. *Dje* komt voor in twee verschillende gebieden (enerzijds in Kortrijk, anderzijds in het zuidwesten van Belgisch Limburg), die met elkaar gemeen hebben dat ze op de grens liggen tussen een gebied met *de* en een gebied met *je*. Zo ligt Kortrijk op de scheiding tussen het West-Vlaamse *je*-gebied en Oost-Vlaanderen, dat *de* heeft. De zuidwestelijk Limburgse attestaties van *dje* zijn te situeren tussen het Vlaams-Brabantse deel van het grote *de*-gebied en de Belgisch Limburgse plaats Tongeren, waar *je* voorkomt. In het eveneens Belgisch Limburgse Lauw komen *je* en *dje* naast elkaar voor. Deze data bieden steun aan de in de literatuur geformuleerde hypothese dat *dje* historisch gezien een tussenstadium vormt in een ontwikkeling van *de* naar *je*.

2.3.2.2.3 Subjectpronomina 2 enkelvoud, zwakke vormen in inversie, persoonsvorm *ga* (kaart 40a)

Kaart 40a beeldt de pronominale vormvariatie af voor de tweede persoon enkelvoud na het werkwoord *gaan*. Voor de kaart is gebruik gemaakt van de tijdens de mondelinge ronde opgevraagde paradigma's van *gaan* en van de telefonisch gestelde vertaalvraag 'Als je gaat, dan ga je'.

Het kaartbeeld wordt hier en daar wat vertroebeld door het grote aantal plaatsen waar uitsluitend een sterke vorm geattesteerd is na *gaan*. De reden daarvoor moet wellicht gezocht worden in het feit dat deze vormen verkregen zijn door het hele verbale paradigma af te vragen, wat ervoor gezorgd heeft dat de informanten meer dan gewoonlijk voor een sterke vorm opteerden. Na werkwoorden met een stam op *ld*, *lt* of een vocaal, zoals *gaan*, is de situatie niet helemaal dezelfde als na *leven*. In de *du*-gebieden blijven de verschillen beperkt: *pro-drop* (*pro* in de legenda) komt ook na *gaan* alleen voor in de noordelijke en oostelijke provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel, naast een enkele attestatie van *[s]e* en *[st]de*. Het zuidelijke *du*-gebied in Limburg heeft *[s]e* en *[st]de*; *[t]se*, dat na *leven* wel geattesteerd is, komt na *gaan* niet voor.

In de overige gebieden is vooral de spreiding van *ge* (alleen geattesteerd in het Vlaams-Brabantse Tienen) en *der* (met attestaties in het grensgebied van Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg) erg vergelijkbaar met kaart 39b. Ook de spreiding van *dje* vertoont een sterke gelijkenis met de *dje*-gebieden op kaarten 39a en 39b: de vorm komt na *gaan* voor in het zuidwesten van Belgisch Limburg, maar niet in het West-Vlaamse Kortrijk, waar *dje* wel gebruikt wordt na *leven*. Een ander opvallend punt van verschil is dat het pronomen *ie* na *gaan* niet geattesteerd is, terwijl het na *leven* wel voorkomt in de tweede persoon enkelvoud. In de Nederlandse provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland is *je* de enige geattesteerde zwakke vorm. Ook in de meeste meetpunten in Overijssel en Drenthe komt *je* voor. In België valt op dat *je* na *gaan* algemeen is in West-Vlaanderen. De grootste verschillen met de situatie na *leven* zijn terug te vinden in het gebied dat *de* heeft na *leven*. Na *gaan* zijn in datzelfde gebied niet minder dan vier verschillende specifiek enclitische pronomina geattesteerd: *de*, *re*, *e* en *te*. *De* duikt vooral op in Noord-Brabant, Antwerpen, het noorden van Vlaams-Brabant en in Oost-Vlaanderen in het noordoosten en in de buurt van Gent. *Re* kan als een allofoon van *de* beschouwd worden, en is op een viertal plaatsen in het *de*-gebied geattesteerd.

30 2 Subjectpronomen

Centraal en in het westen van Oost-Vlaanderen wordt *e* gebruikt. *Te* komt voor in de Oost-Vlaamse plaatsen Oudenaarde en Ronse. Een vergelijking met de kaart in De Schutter (1989a:19) is niet onprobleematisch, aangezien daar de situatie na *weten* in kaart is gebracht, en iets meer vormvariatie onderscheiden wordt. Ondanks de andere context waarin de vormen opgevraagd zijn, zijn er geen opvallende verschillen vast te stellen. Wel blijkt dat na een werkwoord met een stam op */t/* de uitspraak van het enclitische pronomen in Frans- en West-Vlaanderen iets verschilt van die in de overige gebieden met *je* na *gaan*, en *sje* luidt. Het nauwkeurige, West- en Oost-Vlaamse materiaal van Devos (1986) toont duidelijker dan de SAND-kaart dat het pronomen *je* na *gaan* nog een iets ruimere verspreiding kent dan na werkwoorden zoals *durven* en *leven*, en bevestigt verder het beeld van kaart 40a.

Meer nog dan na *leven*, duiken na *gaan* tal van specifiek enclitische vormen op die aantonen dat nieuwe pronomina kunnen ontstaan in de enclisepositie na het werkwoord. Het enige pronomen dat duidelijk niet in enclise gevormd is, *ge*, komt slechts voor op één plaats.

2.3.2.2.4 Subjectpronomen 2 enkelvoud, zwakke vormen na voegwoord (kaart 40b)

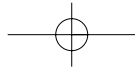
De vorm van het zwakke tweede-persoon-enkelvoudspronomen in enclise hangt niet alleen af van de aard van de klank die eraan voorafgaat (cf. het onderscheid tussen werkwoorden met een stam op een vocaal, */d/* of */t/* en werkwoorden met een stam op een andere consonant), het is daarnaast ook van belang of het element dat aan het pronomen voorafgaat een werkwoord of een voegwoord is. Voegwoorden gevolgd door een tweede-persoon-enkelvoudspronomen komen voor in de mondelinge vertaalzinnen 'Als je gezond leeft, dan leef je langer' en 'Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik'.

In de *du*-gebieden zijn er nauwelijks verschillen tussen de zwakke pronomina in enclise na het voegwoord en na het werkwoord. De meetpunten in het noordelijke *du*-gebied krijgen, op een enkele attestatie van *[st]de* na in Roswinkel (Drenthe), in de regel pro-drop na een voegwoord (*pro* in de legenda), net zoals dat na werkwoorden het geval is. In het zuiden worden wel *[st]de* en *[s]e* aangetroffen, en niet het enclitisch cluster *[t]se* dat na *leven* wel sporadisch voorkomt. In de overige gebieden is de distributie van *je*, *dje* en *der* na voegwoorden nagenoeg dezelfde als na *leven* en *gaan*: *je* komt voor in een brede westelijke strook, die gaat van Frans-Vlaanderen over West-Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland tot het noorden van Noord-Holland, en in de centrale en oostelijke Nederlandse provincies Utrecht, Gelderland, Overijssel en het grootste deel van Drenthe. Sporadisch wordt ook net buiten de genoemde provincies een attestatie van *je* aangetroffen, met zelfs enkele geïsoleerde voorbeelden in het Nederlands Limburgse Nuth en in Belgisch Limburg (Lauw en Tongeren). *Dje* en *der* komen voor in Belgisch Limburg. *le* is niet geattesteerd als zwakke vorm na voegwoorden, net zomin als na *gaan*. Zeer opvallend is het grote aantal attestaties van *ge*, dat na werkwoorden slecht op één plaats opgegeven werd, maar na voegwoorden een zeer ruim verspreidingsgebied heeft, met tal van attestaties in Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant en het westen van Belgisch Limburg, en daarnaast nog één in Nederlands Limburg. Pronomen als *de*, *e* en *te*, die in de meeste van deze meetpunten gebruikt worden na werkwoorden, komen na voegwoorden alleen voor in Oost-Vlaanderen (*de*, *e* en *te*), in het noorden van Noord-Brabant en één keer in Belgisch Limburg (*de*). Een opmerkelijke vorm ten slotte is *ke*, dat alleen na *als* voorkomt, in Zuid-Oost-Vlaanderen en in het Noord-Brabantse Vorstenbosch. De meetpunten waar *[as]ke* voorkomt, liggen allemaal in gebieden waar de Standaardnederlandse */sch/* uitgesproken wordt als */sk/*. Daaruit blijkt dat de combinatie van voegwoord

en enclitisch pronomen in de betreffende gebieden zich niet langer gedraagt als een combinatie van twee verschillende elementen. Al met al vertoont kaart 40b gelijkenissen met de andere kaarten over zwakke tweede-persoon-enkelvoudspronomina. In het grootste deel van het taalgebied is de enclise na het voegwoord goed te vergelijken met de enclise na het werkwoord. Dat is het duidelijkst in de *du*-gebieden (Friesland, Groningen, Noord-Drenthe, Twente en de grootste delen van Nederlands en Belgisch Limburg) en in het oosten van West-Vlaanderen, gezien de specifiek enclitische vormen die in deze gebieden na voegwoorden opduiken (o.a. *pro* in het noordelijke *du*-gebied (zie 2.3.2.3), *[s]e* in Limburg, *je* in oostelijk West-Vlaanderen, waar het in andere posities niet voorkomt). De overige gebieden met *je* en *dje* na het voegwoord gebruiken weliswaar geen specifiek enclitisch pronomen, maar sluiten in zekere zin bij deze gebieden aan doordat ze een in enclise gevormd pronomen gebruiken. Een zuidelijk-centraal deel van het taalgebied, grosso modo bestaande uit Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant, vertoont wel grote discrepanties tussen de enclise na voegwoorden en werkwoorden. Daar overweegt na voegwoorden het gebruik van *ge*, de 'gewone' verzwakking van *gij* die ook in initiële positie gebruikt wordt, al is het gebruik van specifiek enclitische of in enclise gevormde pronomina na voegwoorden (o.a. *de*) ook aan de rand van dit gebied niet geheel afwezig. Oost-Vlaanderen is een overgangsgebied: de meeste plaatsen in Oost-Vlaanderen kunnen na voegwoorden zowel een specifiek enclitische vorm gebruiken als *ge*.

2.3.2.3 Subjectpronomen, pro-drop 2 enkelvoud; overzicht (kaart 41a)

In de voorgaande secties zijn de attestaties van pro-drop besproken in combinatie met de zwakke pronomina. Zowel het gebruik van een zwak pronomen als pro-drop is aan vergelijkbare restricties onderworpen: het onderwerp waarnaar verwezen wordt moet in beide gevallen identificeerbaar zijn en mag geen nadruk krijgen. Het loont echter de moeite om de gegevens inzake pro-drop nog eens kort op een rijtje te zetten. De gegevens inzake pro-drop komen uit een hele reeks verschillende zinnen. Van het mondeling verzamelde SAND-materiaal zijn de volgende zinnen gebruikt: het paradigma van *gaan*, en de vertaalvragen 'Als je gezond leeft, leef je langer', 'Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik', 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij', 'Het gebeurde toen je wegging', 'Ik weet waar je geboren bent', 'Nu je klaar bent, mag je gaan'. Van het telefonisch verzamelde materiaal kwamen de vertaalvragen 'Je weet wel dat je slim genoeg bent' en 'Als je gaat, dan ga je' in aanmerking. Pro-drop komt alleen voor in het noorden en het noordoosten van het taalgebied, en dan nog alleen in de dialecten die het pronomen *du* met bijbehorende *st*-flectie bewaard hebben. Het optreden van pro-drop is afhankelijk van het type zin. Uit de kaart blijkt dat pro-drop in inversiezinnen (*V*__ in de legenda) het meest verspreide fenomeen is. Ook pro-drop na voegwoorden (__*C* in de legenda) komt vrij frequent voor. Pro-drop in mededelende zinnen (__*V* in de legenda) waar een eventueel subjectpronomen voor het werkwoord zou staan, is zeldzamer. Op de kaart staan vijf meetpunten die op het eerste gezicht geen pro-drop hebben in inversie, maar wel in minstens één andere omgeving. Visvliet, Jorwerd en Kloosterburen hebben alleen pro-drop na voegwoorden; Schiermonnikoog en Makkinga alleen in initiële positie. Van deze vijf voorbeelden hebben Visvliet, Jorwerd en Schiermonnikoog echter slechts schijnbaar een beperkte distributie. Aangezien ze in de bijzin een flectie-uitgang *-ste* hebben, kunnen werkwoordsvormen als *gaste* geanalyseerd worden als een stam *ga* en een flectie-uitgang *ste* (en niet noodzakelijk als een stam *ga*, een flectie-uitgang *-st* en een pronomen *de*), waardoor er plots talloze voorbeelden van pro-

2 Subjectpronomina

drop in inversie voorhanden zijn. Het voorkomen van een flectie-uitgang *-ste* is overigens niet beperkt tot de drie genoemde meetpunten, maar komt in nog vier andere meetpunten voor. Uiteindelijk blijven er nog twee voorbeelden over van dialecten zonder pro-drop in inversie maar met pro-drop in de bijzin (Kloosterburen) of voor het werkwoord (Makkinga).

2.3.2.4 Beleefdheidsvormen (kaart 41b)

Uit alle kaarten van de tweede persoon enkelvoudspronomina bleek dat het oorspronkelijke pronomen *du* nog slechts voorkomt in enkele perifere gebieden in het noorden en het oosten van het taalgebied. De kaarten suggereren een scherpe grens tussen gebieden met de 'oorspronkelijke' situatie in de periferie en gebieden waar dit oorspronkelijke *du* volledig vervangen is door een een vormvariant van Midden Nederlands *ghi*. De realiteit is echter complexer. In de gebieden waar *du* gehandhaafd is, bestaat vaak nog een ander pronomen dat naar de tweede persoon enkelvoud kan verwijzen, in de vorm van een beleefdheidsvorm. Deze beleefdheidsvorm kan een aparte vorm zijn, of het pronomen voor de tweede persoon meervoud. Beleefdheidsvormen worden in de SAND-vragenlijst expliciet opgevraagd met de vertaalvraag 'U gelooft dat Lisa even mooi is als Anna' uit de mondelinge interviews en de telefonisch gestelde vertaalvraag 'Als u vindt dat u gezond leeft, leeft u dan vooral zo verder'. Ook in de antwoorden op de vertaalvragen 'Als je gezond leeft, dan leef je langer' en 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij' (allebei uit de mondelinge interviews) zijn beleefdheidsvormen teruggevonden.

In de gebieden die *du* hebben als tweede-persoonspronomen, kunnen de meeste dialecten een oorspronkelijke meervoudsvorm gebruiken als beleefdheidsvorm. In Friesland overweegt de oorspronkelijke objectvorm *jo*. Hindelopen heeft *jie*. Attestaties van *jo* komen ook buiten Friesland voor, in de provincies Groningen en Drenthe, waar, net als in Overijssel, ook het pronomen *ie* als beleefdheidsvorm gebruikt wordt. In een aantal meetpunten is alleen een zwakke vorm *je* opgegeven, en is het onduidelijk wat de corresponderende sterke vorm is. In Belgisch en Nederlands Limburg worden *gij* en *gir* gebruikt, of de zwakke vorm *ge*. In het zuiden van Nederlands Limburg luidt de beleefdheidsvorm *dir* (een enkele keer *ihr*). In hetzelfde gebied (in Vaals) is één attestatie gevonden van *sie*, in feite een derde-persoon-meervoudsvorm, die ook in het Duits als beleefdheidsvorm gebruikt wordt.

De standaardtalige beleefdheidsvorm *u* komt vooral voor in het westen van Nederland (Noord- en Zuid-Holland en Utrecht), wat een indicatie is dat het pronomen daar ontstaan is. Daarnaast wordt *u* ook geregeld teruggevonden in meer perifere gebieden. Op Nederlands Limburg na, heeft elke Nederlandse provincie minstens één attestatie van *u*. Waarschijnlijk is die ruime maar fragmentaire verspreiding het gevolg van standaardtaalinvloed. In de Belgische dialecten heeft de verspreiding van *u* niet doorgezet: in heel België is er niet één attestatie te vinden.

2.3.3 Subjectpronomina derde persoon enkelvoud mannelijk

2.3.3.1 Subjectpronomina 3 enkelvoud mannelijk, sterke vormen (kaart 42a)

De derde persoon mannelijk enkelvoud verdient een enigszins andere behandeling dan de andere combinaties van persoon en getal. Zo is de variatie tussen vormen met */iel/* en vormen met diftong */ij/* in tegenstelling tot bij de andere combinaties van persoon en getal, wel relevant bij de derde persoon mannelijk enkelvoud. Hierbij is die variatie namelijk niet voorspelbaar vanuit fonologische variatie. Op basis daar-

van zou men vooral attestaties van *ie* verwachten in perifere gebieden van het taalgebied, waar de diftongering niet doorgedrongen is. Een groot aantal centrale dialecten met diftongering (cf. het Standaardnederlands) heeft naast *hij* ook de oudere, niet-gediftongeerde vorm *ie*. Er lijkt in die dialecten een duidelijke taakverdeling te zijn tussen *hij* en *ie*: *hij* is de sterke vorm, *ie* de zwakke. Het behoud van *ie* in centrale gebieden kan erop wijzen dat de dialecten in kwestie nood hebben aan een niet-beklemtoonde uitdrukking van het subject.

Wat de gebruikte SAND-zinnen betreft, is de telefonisch gestelde vertaalvraag 'Zelfs hij kan dat niet oplossen' de zin die de meeste sterke pronomina oplevert. Daarnaast is ook gebruikgemaakt van de tijdens het interview gestelde vertaalvragen 'Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader', 'k Geloof dat ik groter ben dan hij', 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij' en van de 'komt voor'-vraag 'Hem is dood'.

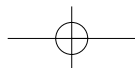
Bij de sterke pronomina voor de derde persoon mannelijk enkelvoud zijn vooral vormvarianten van het pronomen *hij* geattesteerd (*hie*, *hijn*), en daarnaast nog oorspronkelijke accusatiefvormen (*(h)'m*), gereduplicateerde vormen (*(jij)*) en enkele demonstrativa. De sterke vormen met */iel/* zijn grotendeels te situeren in de periferie: het noorden en het westen van West-Vlaanderen vormen met Zeeland een massief gebied met *(h)ie*; in het oosten worden attestaties van *(h)ie* teruggevonden in Belgisch Limburg, Gelderland, het oosten van Overijssel en Drenthe, in Friesland en op een paar plaatsen die vroeger aan het IJsselmeer lagen. De attestaties van sterk *(h)ie* liggen in de gebieden waar de Westgermaamse */il/* niet gediftongeed is (zie FAND III.1.1 (afl. 2 (2000), 123-145)). In het uiterste zuidoosten van het taalgebied (het zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg) zijn nog restanten van het oude pronomen *lizl* terug te vinden, in de vorm van *(h)er*, *(h)ir*. De oorspronkelijke objectvorm *em* komt als sterke vorm vooral voor in West-Vlaanderen, en lijkt daar een buffer te vormen tussen de gebieden met *(h)ij* en *(h)ie*. In sommige dialecten is de flectie-*t* mee geanalyseerd als deel van het pronomen (bijv. *tjij*, *tjem*). In Brabant lijkt men, naast van *hij*, ook van een demonstratief *die* (ook wel *dieë(n)*, met congruentie met een mannelijk antecedent) gebruik te maken als sterk pronomina.

2.3.3.2 Subjectpronomina 3 enkelvoud mannelijk, zwakke vormen

2.3.3.2.1 Subjectpronomina 3 enkelvoud mannelijk, zwakke vormen in initiële positie (kaart 42b)

Zinsinitiële zwakke vormen van de derde persoon mannelijk enkelvoud werden tijdens de SAND-interviews bevestigd met de vertaalvraag 'Hij gelooft dat Louis en Jan sterker zijn dan Geert en Peter'.

Het zwakke pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud, *ie*, neemt in het Standaardnederlands een bijzondere plaats in, omdat het uitsluitend voorkomt in enclise. In preverbale positie kan uitsluitend gebruikgemaakt worden van het sterke pronomen *hij*. In de meeste dialecten is dat niet anders: in het overgrote deel van de dialecten in het Nederlandse taalgebied kan in zinsinitiële positie alleen het sterke pronomen gebruikt worden. Uitzonderlijke attestaties van zwakke pronomina in zinsinitiële positie komen onder meer voor in een vijftal plaatsen met een zwak pronomen 'r in het zuiden van Nederlands Limburg. De zwakke vormen liggen echter vooral geconcentreerd in Frans- en West-Vlaanderen, waarbij de Oost-Vlaamse plaatsen Sint-Laureins en Oosteeklo zich bij West-Vlaanderen aansluiten. In dat gebied zijn verschillende zwakke vormen geattesteerd, namelijk 'n, ne, enne, je en e (uitgesproken zoals in hè). Je is een evidente fonologische afleiding van het sterke *(h)ie*. 'n, ne en enne zijn mogelijk in origine objectvormen, maar de mogelijkheid van een andere oorsprong moet opengelaten worden, aangezien de geografische distributie van de drie

32 2 Subjectpronomen

vormen niet helemaal dezelfde is als die van de oorspronkelijke objectvorm 'n in enclise (zie de rest van 2.3.3.2).

Er zijn nog twee Vlaams-Brabantse meetpunten met een zwak pronomen dat in oorsprong wél duidelijk een objectvorm is, namelijk 'm in Tienen, en t'm in Wolfsdonk.

2.3.3.2.2 Subjectpronomen 3 enkelvoud mannelijk, zwakke vormen na voegwoord (kaart 43a)

Kaart 43a bevat informatie uit twee SAND-zinnen uit de mondelinge enquête-ronde, namelijk 'Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader' en 'Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij'. In enclise zijn meer zwakke pronomina geattesteerd dan in initiële positie, maar opnieuw niet in het hele taalgebied. De meest verspreide zwakke vorm is *ie*. Het enclitische pronomen *ie* komt vooral centraal in het taalgebied voor (met Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Brabant als kerngebied), maar is geattesteerd in alle provincies van België en Nederland behalve Groningen. Alleen in enkele meer perifere gebieden komen volledig verzwakte vormen voor: in het oosten is dat vooral de voor de hand liggende reductievorm *e* (sjwa); en daarnaast ook (*h*)'r. Ook *je* is geattesteerd, op een aantal zeer ver uiteenliggende plaatsen in Oost-Vlaanderen, Noord-Brabant en Gelderland. In de overige gebieden gaat het om de oorspronkelijke objectvormen 'm (of t'm), en 'n (of ne). Het pronomen (*t*)'m komt vooral voor in Vlaams-Brabant en Antwerpen, maar ook in meetpunten op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden (respectievelijk Scherpenisse en Ouddorp) en in het Gelderse Kilder. Het pronomen (*t*)'n wordt vooral teruggevonden in Frans-Vlaanderen (als *ne*), in West-Vlaanderen en in het zuiden van Oost-Vlaanderen. Daarnaast is er nog een zeer geïsoleerde attestatie in Nederland, in Roswinkel (Drenthe). In Oost-Vlaanderen ten slotte duiken er opvallend weinig zwakke vormen op. In een aantal Oost-Vlaamse dialecten zijn relicten bewaard van *ie* als onderdeel van de dubbelvormen (*t*)*jij* en (*t*)*jem*, die gevormd zijn uit *ie* en respectievelijk (*h*)*ij* en (*h*)*em*. Als vrijstaande vorm komt *ie* in die Oost-Vlaamse dialecten echter nauwelijks voor. Door het ontstaan van sterke vormen als (*t*)*jij* en (*t*)*jem* in Oost-Vlaanderen bestaat er naast (*h*)*ij* ook een sterkere vorm. Deze dialecten kennen in de derde persoon mannelijk enkelvoud dus geen zwak pronomen naar de vorm, maar ze beschikken wel degelijk over twee pronomina met een verschillend gewicht.

In vergelijking met de oudere kaart in De Schutter (1989a:29) valt alleen op dat de vorm 'm in het SAND-materiaal een ruimere verspreiding kent. Op de kaart van De Schutter komt 'm alleen voor in een aaneengesloten gebied in de onmiddellijke nabijheid van de stad Antwerpen en sporadisch in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant. De SAND-kaart toont een veel groter aaneengesloten 'm-gebied. Ook de SAND-attestaties van 'm in Zeeland zijn niet terug te vinden op De Schutters kaart. Koelmans (1968) geeft een kaart met de verspreiding van het pronomen (*t*)'n ten zuiden van de grote rivieren, zowel in subject- als in objectfunctie, die enig licht op de zaak werpt. De kaart van Koelmans toont drie gebieden met (*t*)'n: een Zeeuws gebied, een Frans- en West-Vlaams gebied en een Brabants gebied. De eerste twee gebieden zijn op Koelmans' kaart even groot als op de SAND-kaart. Het derde gebied met (*t*)'n is echter op Koelmans' kaart veel groter dan op de SAND-kaart, en strekt zich uit over zowat heel Vlaams-Brabant (op de ooststrand na) en het zuidoosten van Oost-Vlaanderen. In een groot deel van dit gebied is (*t*)'n intussen blijkbaar vervangen door een andere oorspronkelijke objectvorm, (*t*)'m, die vroeger, althans volgens de gegevens van De Schutter (1989a), veel minder vaak voorkwam dan tegenwoordig.

2.3.3.2.3 Subjectpronomen 3 enkelvoud mannelijk, zwakke vormen met initiële /t/ (kaart 43b)

In een groot aantal dialecten zijn specifiek enclitische vormen geattesteerd die bestaan uit het oorspronkelijke pronomen (*r*, *ie*, 'm,...) voorafgegaan door een /t/. Wellicht zijn ze gevormd door heranalyse van een enclitisch cluster dat oorspronkelijk uit een flectie-t en een pronomen bestaat. Omdat het SAND-materiaal te weinig informatie bevat om voor elk dialect afzonderlijk uit te maken of het dialect in kwestie beschikt over een pronomen met of zonder begin-t, of eventueel zelfs over beide, is alleen onderzocht welke dialecten mogelijk beschikken over een dergelijke, specifiek enclitische vorm met een begin-t, op kaart 43b. Kaart 43b toont een aantal voorkomens van een /t/ tussen het vervoegde werkwoord en het subjectpronomen in omgevingen waar in principe geen flectie -t aanwezig is, zoals een regelmatige o.v.t. (bijv. *leefdeter*), na *is* (bijv. *istie*) en na *zou* (bijv. *zoutem*). De gebruikte testzinnen zijn de volgende (allemaal uit de mondelinge interviews): 'komt voor'-vraag 'Zou hij dat gedaan hebben gekund?', 'komt voor'-vraag 'Zou hij dat gedaan gekund hebben?', vertaalsvraag 'Vroeger leefde hij als een beest' en 'komt voor'-vraag 'Is hem dood?'.

Attestaties van een /t/ zoals die op kaart 43b aangeduid zijn, moeten mogelijk geïnterpreteerd worden als deel van het pronomen. Vooral in Vlaanderen, langs de Rijn, in het grensgebied tussen de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en in het zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg komen veel specifiek enclitische mannelijke pronomina met een begin-t voor. Het is echter niet volledig zeker dat al deze attestaties beschouwd mogen worden als rechtmatige voorbeelden van pronomina met /t/: in een aantal dialecten krijgen regelmatige verleden tijdsvormen, *is* en *zou* namelijk ook een t-uitgang.

2.3.4 Subjectpronomen derde persoon enkelvoud vrouwelijk, sterke vormen (kaart 43c)

Bij de derde persoon vrouwelijk enkelvoud treedt minder variatie op dan bij de derde persoon mannelijk enkelvoud. De enige variatie betreft bovendien de vorm van het sterke pronomen; het zwakke pronomen luidt overal *ze*. Sterke vrouwelijke pronomina komen voor in de mondeling opgevraagde SAND-zinnen 'Als zij zo gevaarlijk leeft, dan leeft ze niet lang meer' (vertaalszin), 'Is haar dood?' en 'Met hij te gaan werken moest zij heel de dag thuis blijven' (allebei 'komt voor'-zinnen) en in het paradigma van *gaan*. Ook de antwoorden op de telefonisch gestelde vertaalsvraag 'Als ze gaat, dan gaat ze' bevatten soms sterke vormen.

In de overgrote meerderheid van de plaatsen waarvoor een sterk pronomen aanwezig is in het SAND-materiaal, is dat pronomen (een variant van) *zij*. Twee plaatsen in Zeeland, Ouddorp en Scherpenisse, gebruiken de objectvorm *haar*. In de Antwerpse plaatsen Lier en Mechelen komt, naast *zij*, ook *zeur* voor, een zeldzaam en tot op heden niet geattesteerd pronomen dat allicht gevormd is door contaminatie van *ze* of *zij* enerzijds en de objectvorm *haar* (in de betreffende dialecten uitgesproken als *eur*) anderzijds. In de Frans-Vlaamse plaatsen Bray-Duinen en Moerbeke ten slotte zijn nog attestaties van het oude, uit de literatuur bekende demonstrativum *zoe* teruggevonden. Vermeldenswaardig is verder nog dat de informanten in een vijftal plaatsen spontaan een aanwijzend voornaamwoord gebruiken als vertaling van het in de testzin aangeboden persoonlijk voornaamwoord. De meetpunten in kwestie vormen niet echt een gebied, maar liggen wel allemaal in of vlakbij het Brabantse dialectgebied: één opgave komt uit Noord-Brabant, twee uit de provincie Antwerpen en twee uit Belgisch Limburg, vlak aan de grens met de provincie Vlaams-Brabant.

Uit de literatuur is verder bekend dat sommige dialecten gebruik kunnen maken van een mannelijk of zelfs een onzijdig pronomen om te verwijzen naar vrouwen. Voorbeelden van dat verschijnsel zijn ook in het SAND-materiaal aangetroffen; het gaat daarbij telkens om zwakke vormen. Het aantal attestaties van het fenomeen volstaat geenszins om een beeld te kunnen geven van de geografische distributie ervan, en er wordt hier dan ook afgezien van een verdere bespreking van het fenomeen.

2.3.5 Subjectpronomen eerste persoon meervoud

2.3.5.1 Subjectpronomen 1 meervoud, sterke vormen

2.3.5.1.1 Subjectpronomen 1 meervoud, sterke vormen (kaart 44a)

Sterke vormen van het eerste persoon meervoudspronomen komen voor in verschillende testzinnen. Uit de mondelinge enquête ronde zijn de vertaalvragen 'Als we sober leven, dan leven we gelukkig' en 'Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij' gebruikt; uit de telefonische ronde de vertaalvraag 'Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?' en de 'komt voor'-vraag 'Ons hebben daar niks mee te maken'. In het grootste deel van het taalgebied wordt het standaardtalige *wij* gebruikt of een variant daarvan (bijv. *wie*, *vie*): de overgrote meerderheid van de meetpunten in Nederland, en daarnaast nog een aantal Belgische plaatsen in de omgeving van de steden Antwerpen en Gent, en in en net buiten Belgisch Limburg. In het zuidoosten van het taalgebied komen vormen voor met een eind-*r* (*wier*, *vier*). Objectvormen zijn geattesteerd op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden (*ons*) en in Frans-Vlaanderen (*noes*). De overige vormen kunnen beschouwd worden als composita van (een vorm van) *wij* en (een vorm van) het naamwoord *lieden* (zie 2.3.5.1.2).

Dergelijke vormen komen voor in drie van elkaar gescheiden gebieden: ten eerste een klein gebied in Gelderland, waarbij ook het Utrechtse Eemnes zich aansluit; ten tweede een klein gebied dat bestaat uit enkele over de eilanden verspreide Zuid-Hollandse en Zeeuwse plaatsen, met ook het naburige Noord-Brabantse Steenbergen; en ten derde een groot zuidelijk gebied bestaande uit een deel van Frans-Vlaanderen, heel West-Vlaanderen, het grootste deel van Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant en enkele plaatsen in Belgisch Limburg.

2.3.5.1.2 Subjectpronomen 1 meervoud, sterke vormen, geleed (kaart 44b)

Kaart 44a toont reeds een aantal gelede vormen, de zgn. *lieden*-composita. Bij die *lieden*-composita treedt morfologische variatie op, die afgebeeld wordt op kaart 44b. De vorm met de ruimste verspreiding is *wijlie* (met varianten als *wullie*, *wijle*, ...), dat voorkomt in Nederland en in de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant. Een wat bijzondere vorm komt voor in het Gelderse Beekbergen (*wijlui*). In het grensgebied van Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg zijn varianten op *Is!* geattesteerd (o.a. *wijlies*). Andere complexe varianten zijn *wulder* (ook wel *wielder*), geattesteerd in Oost-Vlaanderen en het oosten van West-Vlaanderen; *wieder* (ook wel: *wodder*, *wudder*), geattesteerd in de rest van West-Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen; *wiender* (of *wunder*), dat voorkomt in een viertal over Vlaanderen verspreide plaatsen; *miender* en *wijr*. *Miender* is een bijzondere en zeldzame variant van *wiender*, die uitsluitend voorkomt in de West-Vlaamse plaatsen Brugge en Roeselare. De begin-*m* kan verklaard worden door aan te nemen dat het pronomen gevormd is in enclise door assimilatie aan de flectie-*n* van het werkwoord, een proces dat doorgaans vooral voorkomt bij zwakke pronomina. *Wijr* ten slotte (ook wel *wuir*), dat opgegeven wordt in enkele meetpunten in

het zuidwesten van Oost-Vlaanderen, lijkt erg op de pronomina met eind-*r* die in Limburg voorkomen, maar moet, in tegenstelling tot de Limburgse attestaties van *wier* en *vier*, toch beschouwd worden als een sterk in vorm gereduceerd compositum.

2.3.5.2 Subjectpronomen 1 meervoud, zwakke vormen

2.3.5.2.1 Subjectpronomen 1 meervoud, zwakke vormen in initiële positie (kaart 45a)

Zwakke vormen van de eerste persoon meervoud komen in initiële positie voor in twee SAND-zinnen, namelijk de vertaalvraag 'We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij' en de 'komt voor'-vraag 'We zijn (me) wij daar nog nooit geweest'.

Een eerste opvallende vaststelling is dat voor een groot aantal SAND-meetpunten geen zwakke vorm van de eerste persoon meervoud geattesteerd is, maar uitsluitend sterke vormen. Het feit dat de meetpunten waarvoor alleen sterke vormen geattesteerd zijn, geconcentreerd liggen in het oosten van het taalgebied, wijst erop dat het onderscheid tussen zwakke en sterke vormen daar minder systematisch is, en zwakke vormen minder frequent gebruikt worden. Of dat ook betekent dat er dialecten bestaan waar zwakke pronomina überhaupt niet voorkomen, is op dit moment nog onduidelijk.

In de plaatsen die wel een aparte zwakke vorm hebben, zijn vier verschillende pronomina geattesteerd: het standaardtalige *we*, het zeer gelijkende *ve*, een vorm met eind-*r* (*v'r*), en het in enclise gevormde *me*. Van deze pronomina kent *we* veruit de ruimste verspreiding, aangezien het over het hele taalgebied voorkomt (op Frans-Vlaanderen na). *Ve*, een vormvariant die voorspelbaar is aan de hand van bekende klankwetten, komt voor in twee Limburgse plaatsen. Een zwakke vorm *v'r* is opgegeven in een viertal meetpunten met een sterk pronomen met een slot-*r* in het zuiden van Limburg. *Me* ten slotte wordt gebruikt in een subset van de dialecten met een compositum als sterk pronomen, meer bepaald in de meeste meetpunten in Oost- en West-Vlaanderen, verspreid over Antwerpen en Vlaams-Brabant, en in twee Zeeuwse plaatsen.

De zeldzaamheid van zwakke vormen in het oosten van het taalgebied is ook zichtbaar op de oudere kaart in De Schutter (1989a:90). In vergelijking met de kaart van De Schutter valt echter vooral op dat het verspreidingsgebied van *me* op kaart 45a veel kleiner is. In het door De Schutter gebruikte RND-materiaal is *me* de dominerende vorm in de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant, Oost-Vlaanderen en zelfs Zeeland, waar het in het SAND-materiaal nauwelijks voorkomt. In West-Vlaanderen is *me* in het materiaal van De Schutter nagenoeg de enige vorm die voorkomt. Het lijkt dan ook weinig twijfel dat de zwakke vorm *me* zowel in Nederland als in België op z'n retour is.

2.3.5.2.2 Subjectpronomen 1 meervoud, zwakke vormen na voegwoord (kaart 45b)

De geografische distributie van zwakke eerste-persoon-meervoudspronomina in enclise verschilt enigszins van die in proclise. Het maakt daarbij niet uit of de enclise na het werkwoord of de enclise na het voegwoord in kaart gebracht wordt. Aangezien er in het SAND-corpus iets meer eerste-persoonspronomen te vinden zijn na voegwoorden dan na werkwoorden, wordt hier uitsluitend de kaart besproken die de vormvariëteit weergeeft in de enclise na het voegwoord. Daarbij is gebruik gemaakt van een drietal testzinnen: de vertaalvragen 'Als we gezond leven, leven we gelukkig' en 'Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij' uit de mondelinge interviews, en de vertaalvraag 'Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?' uit de telefonische enquête ronde. De geattesteerde vormen zijn grotendeels dezelfde als in initiële positie: *we*, *ve*, *v'r*, *me*, en *m'n*, de enige vorm die niet in proclise voorkomt. De geografische distributie verschilt echter lichtjes. *We* is min of

34 2 Subjectpronomen

meer verspreid over het hele taalgebied, en komt ook in het oosten frequent voor in enclise, in tegenstelling tot in proclise. *Ve* komt in enclise vaker voor dan in proclise (negen plaatsen met *ve* in enclise tegenover twee met *ve* in proclise). *V'r* is in enclise opnieuw getesteed op vier plaatsen in het SAND-materiaal, die weliswaar niet helemaal dezelfde zijn als op kaart 45a, maar wel eveneens in het zuiden van Limburg liggen. *Me* komt in enclise veel frequenter voor dan in proclise, in een veel groter gebied: de vorm wordt gebruikt in Frans Vlaanderen, in Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant, Zeeland en Zuid-Holland, en een enkele keer in Noord-Brabant (Moerdijk) en zelfs in Overijssel (Vriezenveen). Die ruimere verspreiding in enclise is niet verbazingwekkend, aangezien *me* ontstaan is in enclise, door assimilatie van *we* aan de flectie-*n* van het werkwoord (of het voegwoord). Het pronomen *m'n* ten slotte zou een ietwat merkwaardige versmelting kunnen zijn van *me* en een flectie-uitgang *-n* die op het pronomen volgt, en komt voor op de scheidinglijn tussen de provincies Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Zeeland enerzijds, en Vlaams-Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant en Zuid-Holland anderzijds. Vooral in Oost-Vlaanderen wordt de vorm frequent opgegeven.

In vergelijking met de kaart van De Schutter (1989a:36) valt opnieuw op dat *me* op zijn retour lijkt, ten voordele van *we*, al is de tendens in enclise lang niet zo uitgesproken als in proclise. De (zeldzame) attestaties van *me* die De Schutter vindt in Noord-Brabant, zijn op de SAND-kaart vrijwel allemaal verdwenen, en in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant komen *me* en *we* in het SAND-materiaal vaak naast elkaar voor, terwijl bij De Schutter de attestaties van *me* duidelijk overheersen in die provincies.

2.3.6 Subjectpronomen tweede persoon meervoud

2.3.6.1 Subjectpronomen 2 meervoud, sterke vormen (kaart 46a)

Voor de pronomina van de tweede persoon meervoud is heel wat SAND-materiaal beschikbaar. Uit de mondelinge enquêteronde komen de volgende vertaalzinnen in aanmerking: het *gaan*-paradigma, en de vertaalvragen 'Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik', 'We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij' en 'Jullie geloven zeker niet dat zij armer zijn dan jullie'. Uit de telefonische ronde zijn de resultaten van de vertaalvraag 'Als jullie gaan dan gaan jullie' gebruikt.

Er zijn zeer veel verschillende vormen geattesteerd, waarbij er op diverse fronten variatie optreedt. Een aantal dialecten heeft een ongelede vorm. Dat zijn vooral de dialecten waar het oorspronkelijke meervoudige pronomen *gij* of *jo* (of vormvarianten) de functies van het enkelvoudige *du* niet heeft overgenomen, zoals de dialecten in het grootste deel van Limburg en in Groningen. In de beide provincies Limburg worden vooral *gij* (en vormen met eind-*lrl* zoals *gir*) en *dir* gebruikt, met daarnaast nog twee zeldzame attestaties van *dijj* en één plaats met *jir*. In het noordoosten zijn ongelede vormen zeldzamer: geregeld komt *jo* (of *joe*) voor, en daarnaast een tweetal keren *ie*. In het noordoosten lijkt naast deze vormen ook *jullie* al goed ingeburgerd. De variatie in de beginklank van deze pronomina is het gevolg van aanpassingen van sommige pronomina in de enclisepositie. Kaart 46a toont ook het pronomen *jimme* (ook: *jim*); een vorm die vrijwel uitsluitend gebruikt wordt in de Friese dialecten, en die in de literatuur zowel als ongelede als als gelede vorm geanalyseerd wordt.

2.3.6.2 Subjectpronomen 2 meervoud, sterke vormen, geleed (kaart 46b)

De variatie wat de beginklank betreft die bij de ongelede pronomina van de tweede persoon enkelvoud en ook meervoud teruggevonden wordt, duikt ook op bij de gelede pronomina, die met behoud van morfologische variatie op kaart 46b nogmaals afgebeeld worden. De vormen met initiële *lj* kennen de ruimste verspreiding, wat het gevolg is van de ruime verspreiding van het pronomen *jullie*: *jullie* komt voor in zowat heel Nederland, op het grootste deel van Limburg en Friesland en een stuk van Zeeland na. De vorm komt vooral in de meer perifere gebieden vaak naast een ander pronomen voor. Dat zou erop kunnen wijzen dat *jullie* in veel dialecten niet gevormd is uit bestaande dialectelementen, maar eerder als ongelede vorm aan de centrale, Hollandse dialecten ontleend is, waarbij standaardtaal-invloed waarschijnlijk een rol gespeeld heeft. Andere pronomina met een initiële *lj* zijn *judder*, *julder* en *junder*, drie vormen die in Zeeland en in Frans Vlaanderen en het aangrenzende westen van West-Vlaanderen voorkomen. Verder komen sporadisch in het *jullie*-gebied nog *jelui* en *joel* voor. Pronomina met *ldj* (bijv. *dijjies*) worden uitsluitend teruggevonden in de zuidelijke helft van Belgisch Limburg en in het Vlaams-Brabantse Walshoutem. Gelede vormen met initiële vocaal (bijv. *iele*) zijn oostelijk: ze zijn geattesteerd in de provincies Gelderland en Overijssel. De vormen met initiële *lg* ten slotte, komen voor in de Vlaamse en Brabantse dialectgebieden, te weten in West- en Oost-Vlaanderen, in het Zeeuws-Vlaamse Hulst, in Vlaams-Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant, en in de Gelderse plaatsen Geldermalsen, Druten, Groesbeek en Kilder. In de dialecten met een gelede vorm valt op dat de beginklank van het meervoudspronomen hier en daar verschilt van die van het sterke tweede-persoon-enkelvoudspronomen.

Een deel van de geografische variatie wordt veroorzaakt door de morfologie van het tweede lid van de samenstelling, nl. *liedenllui*. Drie grote groepen vallen daarbij op: ten eerste de overwegend Vlaamse vormen met eind-*lrl*, ten tweede de vormen op *liel* en *le(n)l* die in Belgisch Brabant en over heel Nederland verspreid voorkomen, en ten slotte de overwegend Oost-Nederlandse vormen op *-lui*, *-lu*,... De Vlaamse vormen op *lrl* gaan waarschijnlijk terug op een genitief meervoud *lieder*. De 'Vlaamse' eind-*lrl* mag niet verward worden met de eind-*lrl* zoals die in Limburg opduikt. De 'Limburgse' *lrl* is waarschijnlijk een overblijfsel van de oude Germaanse stam op *lzl*, en niet de laatste klank van een genitiefvorm *lieder*. Het pronomen *gij-lieder* leidt in de huidige dialecten tot pronomina als *gulder* en *gielder* (vooral in Oost-Vlaanderen), en in Zeeland en Frans-Vlaanderen tot *julder*. De *lll* uit die pronomina valt soms weg, zoals in de overwegend West-Vlaamse variant *gieder*, of evolueert in een aantal zeldzame gevallen tot *lnl* (bijv. *gunder*, *giender*). In de Oost-Vlaamse Denderstreek wordt de intervocalische *ldl* vervangen door een makkelijk deleerbare *lj*. Dat levert tweede-persoon-meervoudspronomina op als *guir*. De tweede groep, de pronomina op *liel*, *lel* en *lenl* gaan allicht terug op een oorspronkelijke samenstelling met *lieden*, waarbij zowel de eind-*lnl* als de sjwa en de intervocalische *ldl* sterk aan reductie onderhevig zijn geweest. De Limburgse pronomina op *lsl* (bijv. *gijlies*, *gijlings*, waarbij de *lsl* allicht een meervouds-*s* is) zijn waarschijnlijk van deze vormen afgeleid. De derde groep, bestaande uit pronomina die afgeleid lijken van een tweede lid *lui* (bijv. *ielui*, *jelui*, ...), komt vooral in Oost-Nederland voor.

Tot slot moet gewezen worden op een aantal zeldzame vormen die in sommige dialecten teruggevonden worden naast de frequenter voorkomende vormen op de kaart. Deze vormen zijn niet in kaart gebracht, om het kaartbeeld interpreteerbaar te houden. De informanten in het Groningse Nieuw-Scheemda rapporteren een tweede-

persoon-meervoudspronomen *zij*, naast *jullie* en *jo*. In Marken (Noord-Holland) komen naast *jullie* ook de vormen *jammekaar* en *jelawe* voor. Zoeterwoude (Zuid-Holland) heeft *junie*. In het Nederlands Limburgse Beesel wordt *geul* opgegeven, naast *gir*. Elders in Limburg komt *ih*r (of *uhr*) voor, naast *dir* (Heerlen, Nieuwenhagen, Kerkrade, Vaals). In het Belgisch Limburgse Lauw komt het specifiek meervoudige pronomen *djelles* voor, maar wordt daarnaast gebruik gemaakt van *djij* om te verwijzen naar een tweede persoon meervoud.

2.3.7 Subjectpronomen derde persoon meervoud

2.3.7.1 Subjectpronomen 3 meervoud, sterke vormen (kaart 47a)

Voor de kaart met de sterke pronomen voor de derde persoon meervoud is materiaal gebruikt uit de volgende SAND-testzinnen: de tijdens de veldwerkrondte gestelde vertaalvragen 'Als ze voor hun werk leven, leven ze niet voor hun kinderen' en 'Jullie geloven zeker niet dat zij armer zijn dan jullie', het *gaan*-paradigma en de telefonisch gestelde vragen 'Hun/hullie hebben daar niks mee te maken' (een 'komt voor'-vraag) en 'Als ze gaan dan gaan ze' (een vertaalvraag). Kaart 47a toont de ongelede vormen. De meest geattesteerde variant is *zij* (of een variant zoals *zie*), dat in heel Nederland voorkomt en in België vaak geattesteerd wordt in Limburg, Antwerpen en Oost-Vlaanderen. Ook wijd verspreid is de oorspronkelijke objectvorm *hun*, die frequent gebruikt wordt in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland, Noord-Brabant en geïsoleerd in Zeeland (Goes, Hulst) en zelfs in Groningen (Onstwedde), Drenthe (Een, Emmen, Coevorden) en Overijssel (Sibculo). Zowel *zij* als *hun* komen ook frequent voor in *lieden*-composita (zie 2.3.7.2). Minder ruim verspreide vormen zijn de contaminatievorm *zun* (uitgesproken als *lzynl*, geattesteerd in de Antwerpse plaatsen Antwerpen en Lier), het Friese *hja* (uitsluitend geattesteerd in Ferwert) en *ie*, dat in een drietal noordoostelijke plaatsen als vertaling opgegeven wordt van een derde-persoon-meervoudspronomen (Onstwedde en Warffum in Groningen, Diever in Drenthe). Vermeldenswaardig is verder nog een aantal spontane attestaties van het aanwijzend voornaamwoord *die* in de Belgische provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg.

2.3.7.2 Subjectpronomen 3 meervoud, sterke vormen, geleed (kaart 47b)

Zoals gezegd komen zowel *zij* als *hun* ook voor in *lieden*-composita, die op kaart 47b nogmaals afgebeeld worden, nu met behoud van morfologische variatie. Composita met *zij* duiken vooral op in en net buiten een massief gebied dat bestaat uit Frans-Vlaanderen, West- en Oost-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Noord-Brabant, maar ook ver buiten dit gebied worden attestaties teruggevonden, met zelfs voorbeelden uit Friesland, Groningen en Drenthe. De morfologische variatie is vergelijkbaar met die bij de overige meervoudspronomen: het zuidwesten van het taalgebied heeft overwegend varianten op *-der* en *-nder* (o.a. *zieder*, *zunder*), en, iets oostelijker, *-lder* (o.a. *zulder*). De Oost-Vlaamse Denderstreek heeft *zijr*. In het Brabantse dialectgebied (provincies Noord-Brabant, Antwerpen, Vlaams-Brabant en iets daarbuiten) wordt *zijlie* gebruikt (ook wel *zijle(n)*), net zoals in de meer noordelijke plaatsen met een *lieden*-compositum in de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Drenthe en Overijssel. Het Friese Lemmer heeft *zijen*. Een aantal plaatsen in het grensgebied tussen Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg heeft *zijlies* of *zijlings*. *Lieden*-composita met *hun* (o.a. *hullie*, *hunnie*) komen vaker voor dan *hun* zelf, in een vergelijkbaar gebied dat de Randstad als kern heeft, en zich uitstrekt over Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Noord-Brabant en Gelderland. Ook hier worden

echter vrij geïsoleerde attestaties teruggevonden buiten dat gebied, in Zeeland (Stavenisse; vorm: *ulder*), Overijssel (Haaksbergen; vorm: *elui*), Drenthe (Emmen, Zwartemeer), en in Urk (vorm: *eurlui*).

2.3.8 Overzichtskaarten subjectpronomen

2.3.8.1 Subjectpronomen met accusatiefvorm (kaart 48a)

Op verschillende eerder besproken kaarten viel op dat in bepaalde dialecten de mogelijkheid bestaat om objectvormen te gebruiken in subjectfunctie. Kaart 48a is een overzichtskaart van dat fenomeen, en bevat informatie uit een hele reeks testzinnen die betrekking hebben op bijna alle combinaties van persoon en getal. Objectvormen zijn geattesteerd in 2enk. (gewone en beleefde vormen), 3enk.mann., 3enk.vr., 1mv., 2mv. en 3mv. Alle informatie die in de eerder gepresenteerde kaarten verwerkt is, is ook hier gebruikt, op de gegevens voor 2mv. na (voor een overzicht van de testzinnen: zie de inleidende paragraaf bij elk van de betreffende kaartbesprekingen). Het is onduidelijk of de meest verspreide tweede-persoon-meervoudsvorm, *jullie*, een oorspronkelijke objectvorm is of niet. Die onzekerheid geldt ook voor andere vormen zoals *junder* en *jim(me)*. Daarom is op deze kaart met de tweede persoon meervoud geen rekening gehouden. Ook de voorkomens van het beleefde pronomen *u* zijn om dezelfde reden niet op de kaart opgenomen.

Het gebruik van objectvormen in subjectfunctie is een frequent voorkomend fenomeen. Een meerderheid van de meetpunten heeft minstens één objectvorm die als subject gebruikt kan worden. Het fenomeen is bovendien ook over bijna het hele taalgebied verspreid: alleen in bepaalde streken van Oost-Vlaanderen, Nederlands en Belgisch Limburg en in sommige gebieden in het oosten en het noordoosten van Nederland komt het niet voor. Het valt op dat het verspreidingsgebied van het fenomeen sterk verschilt naargelang van het pronomen. Zo komt het gebruik van *hun* als subject uitsluitend voor in Nederland (vooral in het centrum van het land), terwijl vol *hem* alleen in België in subjectfunctie voorkomt (in meetpunten verspreid over West- en Oost-Vlaanderen en Antwerpen). *Ons* (of *noes*) wordt gebruikt in Frans Vlaanderen en Zeeland; *haar* enkel in Zeeland. In de tweede persoon zijn twee voorwerpsvormen geattesteerd in subjectfunctie: *jo* (ook: *jou*, *joe*), dat als subject gebruikt kan worden in het noorden van Nederland en op een aantal plaatsen in Zuid-Holland, en *dich*, een Limburgs pronomen.

Een wat bijzonder geval wordt gevormd door de pronomen 'n en 'm, de enige zwakke objectvormen in het taalgebied die in subjectfunctie voorkomen. De spreiding is opmerkelijk: naast een massief gebied dat bestaat uit Frans-Vlaanderen, West- en Oost-Vlaanderen (op de streek rond Gent en het noordoosten van de provincie na), Vlaams-Brabant, Antwerpen en Zeeland en enkele meetpunten net buiten dit gebied, vallen twee zeer geïsoleerde attestaties op in het oosten van Nederland, met name in Kilder (Gelderland) en Roswinkel (Drenthe). Het enige gebied waar objectvormen opduiken op meer dan twee plaatsen in het pronominaal paradigma, wordt gevormd door de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. Aangezien de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden aan de rand van het verspreidingsgebied liggen van *hun* in subjectfunctie en zwak 'nl'm in subjectfunctie, lijkt het weinig waarschijnlijk dat uit die concentratie besloten mag worden dat het verschijnsel zich van hieruit verspreid heeft. Het lijkt er eerder op dat de concentratie van objectvormen in subjectfunctie in dat gebied het gevolg is van een toevallige overlapping van de verspreidingsgebieden van *hun* en 'nl'm.

36 2 Subjectpronomina

2.3.8.2 *Lieden*-composita; overzicht (kaart 48b)

Bij de pronomina voor de eerste, de tweede en de derde persoon meervoud zijn telkens ongelede vormen geattesteerd, maar ook in oorsprong gelede vormen, die bestaan uit een 'oorspronkelijk' pronomen, en (een vormvariant van) het nomen *lieden* of *lui*, de zgn. *lieden*-composita. De geografische distributie van de *lieden*-composita verschilt echter voor de verschillende grammaticale personen. Net zoals de vorige overzichtskaart bevat 48b gegevens die ook elders verwerkt zijn, meer bepaald voor de kaarten 44a/b, 46a/b, en 47a/b. Voor een precies overzicht van de gebruikte testzinnen, zie de inleidende paragraaf bij elk van de betreffende kaartbesprekingen.

De verschillen tussen de grammaticale personen zijn vrij groot. In de tweede persoon meervoud zijn de *lieden*-composita het wijdst verspreid: ze komen voor in het hele taalgebied, met uitzondering van het grootste deel van de beide provincies Limburg en van Friesland. In de derde persoon meervoud komen *lieden*-composita minder frequent voor. In tegenstelling tot in de tweede persoon meervoud zijn ze zeer zeldzaam in Groningen, Drenthe en Overijssel, en ook in de rest van het verspreidingsgebied van de *lieden*-composita komen ze minder vaak voor in de derde persoon dan in de tweede persoon. In de eerste persoon meervoud ten slotte, komen ze vrijwel uitsluitend voor in en net buiten een massief gebied bestaande uit Frans-Vlaanderen, West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant, Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden, en in een kleiner gebied dat zich uitstrekt over de Veluwe, het noordoosten van Gelderland en het noorden van Utrecht.

Ter verklaring van deze distributie kunnen twee factoren aangehaald worden, die allebei een ruime verspreiding in de hand werken: enerzijds steun van de standaardtaal, en anderzijds de disambiguerende functie van een *lieden*-compositum t.o.v. een ander pronomen. Zo hebben de *lieden*-composita in de tweede persoon meervoud hun ruime verspreiding in grote mate te danken aan de populariteit van het standaardtalige pronomen *jullie*. In de tweede persoon meervoud hebben de *lieden*-composita bovendien een duidelijke onderscheidende werking t.o.v. enkelvoudige pronomina zoals *jij*, *dij* en *gij*, die in oorsprong meervoudsvormen zijn. In de meeste dialecten in het taalgebied heeft de vorming van een *lieden*-compositum ervoor gezorgd dat het verloren gegane onderscheid tussen een pronomen van de tweede persoon enkelvoud en meervoud opnieuw hersteld is. Ook in de derde persoon hebben de *lieden*-composita een duidelijke disambiguerende werking: ze onderscheiden de derde persoon meervoud van de derde persoon vrouwelijk enkelvoud. Pronomina zoals *zullie* of *zieder* zijn echter geen Standaardnederlands, wat wellicht ook verklaart waarom ze minder wijdverspreid zijn dan 2mv. *jullie*. In de eerste persoon meervoud ten slotte, is geen van beide ondersteunende factoren werkzaam, en is de geografische distributie van de *lieden*-composita dan ook minimaal. Pronomina zoals *wullie*, *wulder* en *wieder* zijn geen standaardtaal, en vorming van deze pronomina heeft al evenmin een disambiguerend effect, aangezien het ongelede pronomen *wij* in geen enkel dialect homofoon is met een ander pronomen.

2.4 Kaartbeschrijvingen plaatsonderwerp en loos onderwerp

2.4.1 Plaatsonderwerp in rechte volgorde (kaart 49a)

Bij de presentatieve elementen treedt een vergelijkbare vormvariatie op als bij de subjectpronomina. Enerzijds verschillen dialecten in het gebruik van een sterke dan wel een zwakke vorm (resp. *daar* vs. *'t l'er* / *d'r* en *t'r*). Anderzijds suggereert de taalkundige literatuur dat

bepaalde zwakke varianten in enclise gevormd zijn (*er*, *t'r*), terwijl de andere variant (in casu *d'r*) louter een verzwakte vorm zou zijn van het sterke *daar*, al zijn er voor de oorsprong van elk van de zwakke varianten ook alternatieve verklaringen voorgesteld. De vorm van het zwakke presentatieve element is bevraagd tijdens de interviews, met de vertaalzin 'Er wil niemand (niet) dansen'; om de geografische beperktere varianten *'t* en *daar* in kaart te brengen, is een beroep gedaan op de telefonisch gestelde 'komt voor'-vraag 'Het / Daar zat een inbreker in deze kast'. Het gebruik van de plaatsbepaling *in deze kast* maakt een locatieve interpretatie van *daar* onmogelijk.

De meest frequente vorm is *d'r*, dat verspreid voorkomt over het hele taalgebied. De verspreiding van de standaardtalige variant *er* is in de dialecten vrij beperkt: slechts in 77 meetpunten is de vorm geattesteerd. De meetpunten met *er* liggen verspreid over zowat alle Nederlandse provincies, al is de vorm zeldzaam in Friesland. In België komen slechts zeer geïsoleerde attestaties van *er* voor. *'t* komt voor in een Vlaams gebied (Frans-Vlaanderen, West- en Oost-Vlaanderen) en in een Nederlands Limburgs gebied. De vierde zwakke vorm, *t'r*, is vrij zeldzaam en alleen opgegeven in enkele voornamelijk Oost-Vlaamse meetpunten in het overgangsg gebied tussen het Vlaamse *'t*-gebied en het Brabantse *d'r*-gebied. Verder is te zien dat ook *daar* redelijk vaak voorkomt, vooral in de oostelijke helft van het taalgebied. *Daar* staat evenwel niet even sterk in alle meetpunten waar de vorm voorkomt: in de mondelinge enquête zijn spontane attestaties buiten Belgisch Limburg, Vlaams-Brabant en Antwerpen zeldzaam. In datzelfde gebied zijn er trouwens opvallend veel meetpunten waar *daar* de enige geattesteerde vorm is; in de overige meetpunten met *daar* wordt vaak nog een andere vorm gebruikt als presentatief element. Ten slotte moet nog vermeld worden dat op een plaats in de provincie Groningen (Nieuw-Scheemda) het expletief achterwege gelaten is.

Kaart 49a kan vergeleken worden met ouder kaartmateriaal van Koelmans (1975), De Schutter (1989b) en Ryckeboer (1995). Een vergelijking met de kaart van Koelmans heeft echter weinig zin, aangezien er met de kaart van De Schutter een meer gedetailleerde behandeling van dezelfde gegevens voorhanden is, die precies dezelfde vormvarianten onderscheidt als kaart 49a. Vergelijking van de SAND-kaart met de kaart van De Schutter levert vooral gelijkenissen op: op beide kaarten is het *d'r*-gebied het grootste, zijn er daarnaast kleinere gebieden in zowel het zuidoosten als het zuidwesten met *'t* en een groter zuidoostelijk gebied met overwegend *daar*, en is het aandeel attestaties van standaardtalig *er* vrij klein. Beide kaarten tonen nul-attestaties in het noorden van het taalgebied. Als verschilpunt kan o.a. een iets andere verspreiding van *daar* genoemd worden: De Schutter vindt geen attestaties van *daar* in Noord-Holland, maar wel nogal wat in Zeeland. In het SAND-materiaal is de situatie net omgekeerd. In vergelijking met De Schutter liggen de meest westelijke attestaties van *d'r* ook veel westelijker op de SAND-kaart. Ryckeboer (1995) komt tot een vergelijkbare vaststelling.

2.4.2 Plaatsonderwerp in inversie (kaart 49b)

Kaart 49b toont de variatie in het gebruik en de vorm van het presentatieve element in inversie, getest d.m.v. de telefonisch gestelde 'komt voor'-vraag 'Gisteren zat $\emptyset$ /het/er/daar een inbreker in deze kast'. Er werd gepeild naar vier verschillende expletieven: $\emptyset$, *'t*, *er* (of *d'rlt'r*) en *daar*. De variant *'t* bleek nergens voor te komen. De stam-*t* van de persoonsvorm *zat* zorgt ervoor dat de zwakke varianten *er*, *d'r* en *t'r* niet (overal) uit elkaar te houden zijn wanneer ze in inversie opduiken. Het verschil tussen zinnen zonder presentatief element (of nul), zinnen met een zwakke vorm (*er*, *d'r*, *t'r*) en zinnen met sterk *daar* is uiteraard wel duidelijk.

Kaart 49b laat zien dat *er* (*d'rlt'r*) in het hele gebied wordt gebruikt in deze constructie. Opvallend is het homogene beeld dat ontstaat in West- en Oost-Vlaanderen, een gebied waarin in rechte volgorde meestal gebruikt gemaakt wordt van *'t*. De vorm *daar* komt, behalve in Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en het grootste deel van Oost-Vlaanderen, overal voor, maar wordt vooral frequent gebruikt in het oosten en zuidoosten van het taalgebied. Verder kan het presentatief element in nogal wat meetpunten verspreid over Nederland en België achterwege blijven, al ligt de densiteit beduidend hoger in Nederland dan in Vlaanderen.

2.4.3 Plaatsonderwerp na voegwoord (kaart 50a)

Naast de vorm en het voorkomen van een expletief in rechte volgorde en in inversie, is de variatie in kaart gebracht na een voegwoord, in dit geval *of*. Ook de zinnen die voor deze kaart zijn gebruikt, zijn voorgelegd tijdens de telefonische ronde, met de vraag of ze voorkomen in het dialect (bijv.: *'t* is net of *ø/er/het/daar* een hond in deze kast zit'). De variant met *het/'t* bleek opnieuw niet voor te komen. Ook na voegwoorden is het niet mogelijk om *er*, *t'r* en *d'r* van elkaar te onderscheiden: in sommige dialecten draagt het voegwoord of een flectie-*t*, in andere wordt het vervangen (of gevolgd) door het voegwoord *dat*. Kaart 50a toont een vrijwel identiek beeld als kaart 49b: wederom komt *er* (*d'rlt'r*) over het hele taalgebied voor. In Oost- en West-Vlaanderen is dit *er* (*d'rlt'r*) zelfs de enige mogelijke vorm in deze constructie, op twee oostelijk Oost-Vlaamse uitzonderingen na. De vorm *daar* komt in het gehele gebied voor, afgezien van Oost- en West-Vlaanderen, al geldt opnieuw dat *daar* slechts zelden voorkomt in de gewone vertaalvragen zoals die tijdens de interviews gesteld zijn. Alleen het zuiden van Belgisch Limburg en het zuidoosten van Vlaams-Brabant tonen een frequent voorkomen van *daar*: voor de antwoorden op de vertaalvraag 'Het lijkt wel of er een man in de tuin staat' geldt dat 11 van de in totaal slechts 14 spontane *daar*-vertalingen komen uit een aaneengesloten gebied dat zich uitstrekt over een stuk van Belgisch Limburg en Vlaams-Brabant. Hetzelfde geldt voor het weglaten van het presentatief element: in een groot deel van het Nederlandse taalgebied kan het presentatief element achterwege blijven na een voegwoord, maar in de vertaalvragen worden zinnen zonder presentatief element toch vooral teruggevonden in een kleiner gebied, namelijk in Nederlands en Belgisch Limburg: bij de antwoorden op vertaalvraag 'Het lijkt wel of er een man in de tuin staat' zijn Nederlands en Belgisch Limburg samen goed voor meer dan de helft van de ruim 40 nul-attestaties. In vergelijking met kaart 49b valt bovendien op dat er een stuk minder nul-attestaties voorkomen na voegwoorden.

2.4.4 Loos onderwerp in inversie (kaart 50b)

In sommige dialecten treedt ook in constructies die in het Standaardnederlands met loos *het* gevormd worden, een zekere mate van vormvariatie op, die vergelijkbaar is met de vormvariatie bij presentatieve elementen zoals zwak *er/d'r* enerzijds en sterk *daar* anderzijds. In bepaalde dialecten in het Nederlands bestaat namelijk ook op de positie van loos *het* een alternantie tussen een zwakke vorm zoals *het/'t* en een sterke vorm *dat*. Het gebruik van de sterke vorm *dat* is telefonisch aan de orde gesteld door aan de informanten te vragen of ze het precieze tijdstip van de dag konden bevragen met de vraag 'Hoe laat is dat?' De constructie blijkt bijna uitsluitend voor te komen in België. Binnen België is er niet echt sprake van een sterke geografische conditionering: de constructie komt voor in alle provincies, en plaatsen met en zonder de constructie staan zo goed als door elkaar op de kaart.

2.5 Literatuurlijst subjectpronomina en presentatieve elementen

- Aalberse, S. (2004). 'Waar bestu bleven? De verdwijning van het pronomen 'du' in een taalvergelijkend perspectief.' *Nederlandse Taalkunde* 9. 231-252.
- ANS = Haeseryn, W. et al. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bennis, H. (1983). 'De PRO-drop-parameter en subjektloze zinnen in het Nederlands.' *Spektator* 12. 409-427.
- (1985). 'Het-raising.' In H. Bennis & F. Beukema (eds.) *Linguistics in the Netherlands*. Dordrecht: Foris. 11-20.
- (1986). *Gaps and Dummies*. Dordrecht: Foris.
- (2004). 'Pronoms de la deuxième personne en néerlandais: Contrastes en forme et en interpretation.' *Franco-British Studies* 33/34. 10-22.
- Blancquaert E. & W. Pée (eds.) (1925-1982). *Reeks Nederlands Dialect-atlassen (RND)*. Antwerpen: De Sikkel.
- Bosch, P. (1983). *Agreement and anaphora*. London: Academic Press.
- Bresnan, J. (2001). 'The Emergence of the Unmarked Pronoun.' In G. Legendre, J. Grimshaw & S. Vikner (eds.) *Optimality-Theoretic Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. 113-142. (<http://www-lfg.stanford.edu/bresnan/download.html>)
- Cornips, L. (2000). 'Over inherente normen binnen de eigen groep. Hun doen allemaal van die rare woorden, weet je.' *Taal en Tongval* 52. 47-61.
- Cysouw, M. (2003). *The paradigmatic structure of person marking*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Ö. (1990). 'Standard Average European as an exotic language.' In J. Bechert, G. Bernini & C. Buridant (eds.) *Toward a typology of European languages*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 3-8.
- De Haan, G.J. (1994). 'Inflection and Cliticisation in Frisian, -sto, -ste, -st.' *North Western European Language Evolution (NOWELE)* 23. 75-90.
- (1997). 'Voegwoordcongruentie in het Fries.' In Hoekstra, Eric & Caroline Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertens-instituut. 50-67.
- De Rooij, J. (1990). 'Over hun en hen, en hun. Vorm en functie van de niet-gereduceerde voorwerpsvormen van het persoonlijk voornaamwoord in de derde persoon meervoud, in standaardtaal, ouder Nederlands en dialect.' *Taal en Tongval* 42. 107-147.
- (1991). 'Regionale variatie in het gebruik van er II en III.' *Taal en Tongval* 43. 18-46, 113-136.
- De Schutter, G. (1987). 'Morfologische categorieën van 'persoonspronomina' in de Nederlandse dialecten.' *Taal en Tongval* Themanummer 1: Morfologie. 43-54.
- (1989a). *Pronominale clitica in de Nederlandse dialecten*. Antwerpen: Antwerp Papers in Linguistics.
- (1989b). 'Presentatieve constructies in het Nederlands. Een vergelijking van RND en materiaal-Willems.' In J. Goossens, J. Taeldeman & A.A. Weijnen (eds.) *Taal en Tongval* Themanummer 2: 100 jaar enquête Willems. 83-94.
- (1992). 'Persoonlijke voornaamwoorden in het Antwerps.' In H. Bennis & J.W. De Vries (eds.) *De binnenbouw van het Nederlands: een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG publications. 343-352.
- (1994). 'Voegwoordflectie en pronominale clitisering waarin Vlaams en Brabants bijna elkaars tegengestelden zijn.' *Taal en Tongval* 46. 108-131.
- (1997). 'Incorporatie-in-C in de Vlaamse en Brabantse dialecten.' In E. Hoekstra & C. Smits (eds.) *Vervoegde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertens-instituut. 31-49.
- De Schutter, G. & J. Taeldeman (1986). 'Assimilatie van stem in de zuidelijke Nederlandse dialecten.' In M. Devos & J. Taeldeman (eds.) *Vruchten van zijn akker: Opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie. 91-133.
- De Vogelaer, G. & A. Neuckermans (2002). 'Subject doubling in Dutch: a dialect phenomenon in cross-linguistic perspective.' *Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 55. 234-258.
- Devos, M. (1986). 'Het persoonlijk voornaamwoord 2e pers. enk. in het West-vlaams: geografie en historiek.' In M. Devos & J. Taeldeman (eds.) *Vruchten van zijn akker: Opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. dr. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie. 167-191.
- Devos, M. & W. Vandeweghe (2002-2003). 'Pronominale substitutie na voorzetsel in het West-Vlaams.' *Taal en Tongval* Themanummer 15/16: Dialectsyn-taxis in bloei. 209-236.
- De Wilde-Van Buul, G. (1942-1943). 'Het enclitisch pronomen personale van de tweede en derde persoon singularis in het Rotterdams.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 62. 290-301.

38 2 Subjectpronomina

- FAND = J. Goossens, J. Taeldeman & G. Verleyen (1998: deel I; 2000: deel II + III; in voorbereiding: deel IV). *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde.
- Geluykens, R. (1992). *From discourse process to grammatical construction: on left-dislocation in English*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, T. (1976). 'Topic, pronoun, and grammatical agreement.' In C.N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 149-188.
- Goossens, J. (2000). 'Onslieden en ons leden.' In S. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman (eds.) *Met taal om de tuin geleid: een bundel opstellen voor Georges De Schutter ter gelegenheid van zijn pre-emeritaat*. Antwerpen: UIA. 187-191.
- Goossens, J., J. Taeldeman & A.A. Weijnen (eds.) (1989). *Taal en Tongval* thema-nummer 2: Honderd jaar enquête Willems.
- Grange, C. & Haegeman, L. (1989). 'Subordinate clauses: adjuncts or arguments: The status of 'het' in Dutch.' In D. Jaspers et al. (eds.) *Sentential complementation and the lexicon*. Dordrecht/Providence: Foris. 155-171.
- Gyseling, M. (1966). 'Het persoonlijk voornaamwoord 2e persoon, vooral in de 13de eeuw.' *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 1966. 195-212.
- Haegeman, L. (1992). *Theory and description in generative syntax: A case study in West Flemish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, M. (2001). 'The European linguistic area: Standard Average European.' In M. Haspelmath et al. (eds.) *Language Typology and Language Universals/ Sprachtypologie und sprachliche Universalien/ La typologie des langues et les universaux linguistiques. Ein internationales Handbuch / An International Handbook* Vol 2. Berlin/New York: de Gruyter. 1492-1510.
- Hoekstra, J. (1991). 'Expletive der and resumptive pro in Frisian.' *Leuvense Bijdragen* 80. 61-80.
- Hol, A.R. (1936). 'De noordgrens van het pronomem gij.' *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 55. 225-240.
- (1951). 'Hij.' *Nieuwe Taalgids* 44. 179-181.
- (1953). 'Dialect-grenzen in Midden-Gelderland.' *Taal en Tongval* 5. 71-92.
- Howe, S. (1996). *The personal pronouns in the Germanic languages: a study of personal pronoun morphology and change in the Germanic languages from the first records to the present day*. Berlin: de Gruyter.
- Karsten, G. (1939). 'Hem en Hun als onderwerp.' *Nieuwe Taalgids* 33. 369-372.
- Kern, J.H. (1911). 'Is de beleefdheidsvorm U een verbastering van U.E.?' *Nieuwe Taalgids* 5. 121-133.
- Kloke, G.G. (1920). 'De aanspreekvormen in de dialecten onzer Noordelijke provinciën.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 39. 238-273.
- (1941). 'Over 'jullie' en enige andere pronomina.' *Nieuwe Taalgids* 35. 161-170.
- (1948). 'Uit de voorgeschiedenis van het beleefde pronomem 'u'.' In Th. C. Van Stockum, H.W.J. Kroes & D.J.C. Zeeman (eds.) *Verzamelde opstellen, geschreven door oud-leerlingen van prof. dr. J.H. Scholt, aangeboden door vrienden, leerlingen en oud-leerlingen ter gelegenheid van zijn aftreden als hoogleraar aan de UVA*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. 15-21.
- Koelmans, L. (1968). 'Over het enclitisch pronomem -en.' *Taal en Tongval* 20. 17-24.
- (1972). 'Over Nederlands (d)er, vroeger en nu I.' *Nieuwe Taalgids* 65. 191-198.
- (1975). 'Over het adverbium (d)er in de Nederlandse Dialecten.' In R. Jansen-Sieben, S. de Vriendt & R. Willemyns (eds.) *Spel van Zinnen. Album A. van Loey*. Bruxelles: éditions de l'université de Bruxelles. 177-187.
- Kooiman, K. (1950). 'Hij.' *Nieuwe Taalgids* 43. 324-333.
- (1969). 'Hun = Zij.' *Nieuwe Taalgids* 62. 116-120.
- Kuijper, J. (1971-1972). 'U.' *Spektator* 1. 198-201.
- Paardekooper, P.C. (1969). 'Een Fransvlaams-Zeeuws parallel: ons 'wij'.' *Taal en Tongval* 21. 211-215.
- Pauwels, J.L. (1958). *Dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Ryckeboer, H. (1972). 'Zoe, persoonlijk voornaamwoord derde persoon vrouwelijk enkelvoud, een uitstervend relict.' *Taal en Tongval* 24. 67-70.
- (1995). ''t Viel een neusdoek brachten mijn zatte': dialectverlies in West- en Oost-Vlaanderen.' In R. Belemans & H.H.A. van de Wijngaard (eds.) *Het Dialectenboek 3: Dialect in beweging: 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Waalre: Stichting Nederlandse Dialecten. 237-252.
- Schuurmans, N.J. (1975). Verbindingen met specifiek enclitische pronomina in het Westbrabants. *Themanummer van de Mededelingen van de Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde. Nijmegen: Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde*.
- Siewierska, A. (1999). 'From anaphoric pronoun to grammatical agreement marker: why objects don't make it.' *Folia Linguistica* 33. 225-251.
- Stevens, A. (1949). 'Pronominale isomorfen in Belgisch-Limburg I.' *Taal en Tongval* 1. 132-154.
- Stroop, J. (1987). 'Enclitische verschijnselen in het Westbrabants.' *Taal en Tongval* 39. 121-140.
- Swiggers, P. (1987). 'Voornaamwoorden met onderwerpsfunctie in Brabantse dialecten.' *Leuvense bijdragen* 76. 159-170.
- (1990). 'Een dimunitiefpronomem: emekes.' *Taal en Tongval* 42. 159-161.
- Tiersma, P.M. (1999). *Frisian Reference Grammar*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Vanacker, V.F. (1978). 'Het of der.' *Nieuwe Taalgids* 71. 616-621.
- Vandekerckhove, R. (1993). 'De subjectvorm van het pronomem van de 2e p. ev. in de Westvlaamse dialecten.' *Taal en Tongval* 45. 173-183.
- Van den Berghe, G. (1951). 'Het subject pronomem van de 2e persoon pluralis, enclise.' *Taal en Tongval* 3. 109-116.
- Van den Toorn, M.C. (1959). 'De herkomst van het enclitisch pronomem ie, resp. dieltie.' *Nieuwe Taalgids* 52. 85-90.
- (1977). 'De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen.' *Nieuwe Taalgids* 70. 520-540.
- Van der Meer, G. (1991). 'The 'conjugation' of subclause introducers: Frisian -st.' *North Western European Language Evolution (NOWELE)* 17. 63-84.
- Van Hout, R. (1996). 'Waar kwamen hun onze taal binnen?' In R. van Hout & J. Kruijssen (eds.) *Taalvariëties. Toonsetztingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris. 143-156.
- (1999). 'Waarom veroveren 'hun' onze taal? Sociale en taalkundige verklaringen voor de opkomst van een subjectpronomem.' *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 62-2: Thema's en trends in de sociolinguïstiek 3. 75-86.
- Van Loey, A. (1948). *Middelnederlandse spraakkunst I, Vormleer*. Groningen: J.B. Wolters.
- (1954). 'Het pronomem 'ten'.' *Taal en Tongval* 6. 171-174.
- Van Riemsdijk, H. (ed.) (1999). *Clitics in the Languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Verdenius, A.A. (1923). 'De ontwikkelingsgang der Hollandse voornaamwoorden je en jij.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 43. 109-116.
- (1926). 'Over de aanspreekvorm ie (i-j) in onze Oostelijke provinciën.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 45. 23-32.
- Visser, W. (1988). 'In pear klitisearringsferskynsels yn it Frysk.' In S. Dyk & G. de Haan (eds.) *Wurdfoarried & Wurdfgrammatika*. Ljouwert: Fryske Akademy.
- Vossen, A.F. (1963). 'Grammatisch geslacht en aanspreekvormen.' *Taal en Tongval* 15. 63-64.
- Wales, K. (1996). *Personal pronouns in present-day English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weijnen, A.A. (1966). *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum.
- (1971). *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Assen: Van Gorcum.
- Willemyns, R. (1979). 'Vorm en functie van de aanspreekvormen in West- en Frans Vlaanderen.' *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 53. 171-193.
- Zwicky, A. (1977). *On Clitics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Hoofdstuk 3

Subjectverdubbeling en subject-clitisering na *ja* en *nee*

3.1 Subjectverdubbeling

3.1.1 Inleiding

3.1.1.1 Verdubbeling en verdrievoudiging

Subjectverdubbeling betreft een verschijnsel dat in het Standaardnederlands en de meer noordelijke dialecten van het Nederlands niet voorkomt. In de zuidwestelijke en zuidelijk-centrale dialecten kan de subject-NP van de zin verdubbeld worden door een subjectpronomen dat in persoon, getal en genus met de subject-NP overeenstemt. Dit verschijnsel wordt *subjectverdubbeling* genoemd, zoals bijvoorbeeld in (1).

- (1) a. 'k Ga ik ook mee.
b. Ga-ze zij ook mee?
c. Ik denk da-je gij ook mee kunt.
d. Hij is groter dan-ek ik.

Zoals de voorbeelden illustreren, komt verdubbeling voor in vier verschillende syntactische omgevingen: (a) in hoofdzinnen met rechte woordvolgorde, (b) in inversiezinnen, (c) na het voegwoord in bijzinnen en (d) na het comparatief voegwoord *als/of/dan* in elliptische zinnen.

In type (a), hoofdzinnen met rechte volgorde, kan het subject behalve verdubbeld ook verdrievoudigd worden, zoals in (2).

- (2) a. 'k Ga-k ik ook mee.
b. Ze gaat-ze zij ook mee.

Verdubbeling (en verdrievoudiging) doet zich veruit het frequentst voor in zinnen met een persoonlijk voornaamwoord als subject, zoals in de hierboven gegeven voorbeelden. Dit constructietype wordt nader besproken in paragraaf 3.1.1.2. Minder verspreid zijn constructies waarin een ander pronominaal subject of een lexicaal subject verdubbeld wordt. Daaraan is paragraaf 3.1.1.3 gewijd.

3.1.1.2 Verdubbeling en verdrievoudiging van persoonlijke subjectpronomina

Hieronder volgt een overzicht van de geattesteerde verdubbelings- en verdrievoudigingsconstructies in zinnen met een persoonlijk voornaamwoord als subject. Het overzicht in tabel 1 abstrahert van verschillen in de geografische distributie van de diverse verdubbelingsconstructies. Die verschillen worden behandeld in paragraaf 3.1.3. Ter wille van de overzichtelijkheid is in de tabel ook niet alle pronominaal variatie weergegeven: regionaal verschillende realisaties zijn vertegenwoordigd door één enkele, enigszins vernederlandste vorm, waarachter dus meerdere varianten schuil kunnen gaan. Zo is bijv. *wijlie* voor de eerste persoon meervoud de representant van *wulle*, *wijle*, *wijder*, *mijnder*, enz. Wel opgenomen is het onderscheid tussen sterke en zwakke vormen en tussen subject- en objectvormen. Voor een gedetailleerd overzicht van de pronominaal variatie verwijzen we naar hoofdstuk 2. Het overzicht bevat ook geen voorbeeld van

subjectverdubbeling na een voegwoord in de bijzin of na comparatief voegwoord omdat in die posities precies dezelfde combinaties van pronomina gebruikt worden als in inversie.

	rechte volgorde			inversie
	(1) sterk-V-sterk	(2) zwak-V-sterk	(3) zwak-V-zwak-sterk	V-zwak-sterk
1 enk	<i>ik ben ik</i>	'k ben <i>ik</i>	'k ben-k <i>ik</i>	ben-ek <i>ik</i>
2 enk	<i>gij zijt gij</i>	<i>je zijt gij</i> <i>ge zijt gij</i>	-	<i>zij-je gij</i> <i>zij-de gij</i>
3 enk (m)	<i>hij is hij</i>	<i>ie is hij</i>	<i>ie is-ie hem</i>	<i>is-ie hij</i> <i>is-ie hem</i>
3 enk (v)	<i>zij is zij</i>	<i>ze is zij</i>	<i>ze is-ze zij</i>	<i>is-ze zij</i>
3 enk (n)	<i>dat is hij</i>	't is <i>hij</i>	't is-ie <i>hij</i>	<i>is-'t hij</i>
1 mv	<i>wij(lie) zijn</i> <i>wij(lie)</i>	<i>we zijn wij(lie)</i>	<i>we zijn-me wij(lie)</i>	<i>zijn-me wij(lie)</i>
2 mv	<i>gijlie zijt gijlie</i>	<i>je zijt gijlie</i> <i>ge zijt gijlie</i>	-	<i>zij-je gijlie</i> <i>zij-de gijlie</i>
3 mv	<i>zij(lie) zijn</i> <i>zij(lie)</i>	<i>ze zijn zij(lie)</i>	<i>ze zijn-ze zij(lie)</i>	<i>zijn-ze zij(lie)</i>

Tabel 1 verdubbeling van persoonlijke subjectpronomina

Verdubbeling komt voor in alle combinaties van persoon en getal, verdrievoudiging daarentegen ontbreekt bij de tweede persoon enkelvoud en meervoud.

Op de status van het persoonlijk voornaamwoord vallen twee uitzonderingen te noteren. In de eerste plaats is het sterke, onzijdige pronomen voor de 3e persoon enkelvoud ontleend aan het paradigma van de aanwijzende voornaamwoorden, als in (3).

- (3) a. *Dat is-hij* nu al veel te laat. [verdubbeling]
b. *Dat is-'t het* nu al veel te laat. [verdrievoudiging]

In de tweede plaats wordt behalve het subject zelf, ook het expletieve element verdubbeld dat in subjectloze zinnen de subjectplaats inneemt of in combinatie verschijnt met een indefinit subject. Dat element is in sommige dialecten adverbiaal, zoals zijn tegenhanger *er* in het Standaardnederlands, al neemt het in de zuidwestelijke dialecten in sommige zinstypes de gedaante aan van het persoonlijk voornaamwoord van de 3e persoon enkelvoud onzijdig. Dit blijkt uit de zinnen in (4).

- (4) a. *Er* [adverbiaal] wordt *hij* hier elke avond gedanst.
b. Komt *er* [adverbiaal] *hij* daar veel volk naartoe?
c. 't [pronominaal] is *hij* daar geen woord over gezegd.

Subjectverdubbelingen bestaan meestal uit een combinatie van zwakke en sterke pronomina, zoals te zien is in de laatste drie kolommen van de tabel. Daarbij is het verdubbelde subject zwak, en verschijnt er als verdubbelaar een sterk pronomen, dat bij verdrievoudiging nog door een tweede zwakke vorm vooraf wordt gegaan. Van die volgorde is maar één afwijking geattesteerd, te weten de Oost-Vlaamse constructie *wij ga-me(n)*, waar het eerste pronomen sterk is en het tweede zwak, maar de vraag rijst of het postverbale clitic hier nog wel een pronomen is en niet een vervoegingsaffix. Zo combineert postverbaal *-me(n)* niet alleen met sterke initiële pronomina, maar ook met zwakke, en komt het in de betreffende dialecten zo frequent voor dat het in bepaalde zinstypes beschouwd moet worden als een verplicht element. Beide kenmerken worden gewoonlijk eerder met vervoegingsuitgangen geassocieerd dan met pronomina. Abstraherend van dit ene afwijkende geval, dat in 3.1.3.2.3 aan de orde komt, lijkt zich als generalisatie aan te dienen dat bij subjectverdubbeling een zwak pronomen aan een sterk pronomen voorafgaat.

40 3 Subjectverdubbeling

De eerste kolom in de tabel laat evenwel zien dat er in zinnen met rechte woordvolgorde ook verdubbelingen geattesteerd zijn met twee sterke pronominale vormen, wat een argument lijkt in te houden tegen de zopas geformuleerde generalisatie. Hoewel de karakterisering 'sterk' hier op zijn plaats is aangezien geen van beide pronomina de reductievocaal (sjwa) vertoont, blijkt niettemin uit het mondelinge SAND-materiaal dat één van de twee, te weten het eerste, zwakker gerealiseerd wordt dan het tweede. In het licht van deze observatie kunnen we met Nuyts, die eveneens een prosodisch verschil tussen beide sterke vormen waarneemt (Nuyts 1995:53), een soepelere formulering van de bovenstaande generalisatie voorstellen, die alle waargenomen gevallen verantwoordt: bij verdubbelingen is het tweede pronomina altijd zwaarder. Zoals verderop zal blijken, is de combinatie van twee sterke pronomina niet alleen beperkt qua syntactische omgeving (enkel in rechte volgorde), maar vertoont het ook een geringere geografische distributie dan de combinaties met sterke en zwakke vormen.

3.1.1.3 Verdubbeling van andere nominale groepen

Behalve persoonlijke kunnen ook aanwijzende en onbepaalde subjectpronomina alsook lexicale subject-NP's verdubbeld worden, wat geïllustreerd wordt door de voorbeelden in (5) en (6). De geografische verspreiding van dergelijke verdubbelingsconstructies is veel beperkter dan die met een persoonlijk subjectpronomina.

- (5) a. *De dien is hij/het* daar niet bij betrokken.
[aanwijzend vnw.]
b. *Niemand was hij/het* content. [onbepaald vnw.]
(6) a. *Die man is hij/het* hier al twee keer geweest. [lexicale NP]
b. *Het weer is hij/het* daar dikwijls slecht. [idem]
c. *Is-t hij/het* Pol onze afspraak vergeten?
[lexicale NP, eigenaam]
d. *Anna komt hij/het* hier zelden. [idem]

In (6) is het subject telkens een definiëte NP. Ook in zinnen met een indefiniëte subject-NP treedt verdubbeling op, echter niet van het subject, maar van het expletieve *er* of *'t*, zoals hierboven al geïllustreerd is in de voorbeelden (4b/c).

De verdubbelingsconstructies met niet-persoonlijke subjectpronomina en die met lexicale NP's zijn in grote mate analoog, zowel qua woordvolgorde als wat de categoriale en morfologische aard van de verdubbelers betreft. Die patronen wijken in verschillende opzichten af van verdubbelingsconstructies met een persoonlijk voornaamwoord op de canonieke subjectplaats (zie tabel 1). In de hiervolgende tabel wordt een overzicht gegeven van de verdubbelingsconstructies van resp. aanwijzende en onbepaalde pronomina en definiëte lexicale NP's die geattesteerd zijn in het SAND-materiaal en/of in de literatuur.

	rechte volgorde	inversie	bijzin
aanwijzend vnw.	<i>de dien/de deze is hij/het</i>	<i>is hij/het de dien/de deze</i>	<i>dat hij/het de dien/de deze</i>
onbepaald vnw.	<i>niemand is hij/het iedereen is hij/het</i>	<i>is hij/het niemand is hij/het iedereen</i>	<i>dat er hij/het niemand is hij/het iedereen</i>
lexicale NP	<i>die man is hij/het Pol is hij/het</i>	<i>is hij/het die man is hij/het Pol</i>	<i>dat hij/het die man is hij/het Pol</i>

Tabel 2 verdubbeling andere pronomina en lexicale NP's

De verdubbelingsconstructies in tabel 2 wijken in een aantal opzichten af van die met persoonlijke subjectpronomina voor de derde persoon in tabel 1. Die afwijkingen betreffen de verhouding tussen sterke en zwakke vormen en de congruentie.

(i) Verhouding sterke en zwakke vormen

In de constructies uit tabel 2 zijn de verdubbelers in de regel sterke vormen. Aangezien ook het verdubbelde subject per definitie een sterke vorm is, gaan de in paragraaf 3.1.1.2 geformuleerde generalisaties, namelijk dat verdubbelingsconstructies doorgaans gebruikmaken van een combinatie van sterke en zwakke vormen en dat de eerste subjectmarkeerder altijd zwakker is dan de tweede, hier niet meer op. Beide subjectmarkeerders zijn sterke vormen, en er is geen evidentie dat een van de twee zwakker of sterker is dan de andere.

(ii) Congruentie

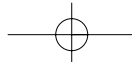
Terwijl persoonlijke subjectpronomina steeds verdubbeld worden door pronomina met dezelfde combinatie van persoon, getal en genus, geldt deze congruentie niet uitzonderingsloos voor verdubbelers van andere pronomina en van lexicale NP's. Twee combinatietypes wijken af van het principe van de genuscongruentie. In de eerste plaats zijn dat de constructies waar een naar een mannelijke of vrouwelijke referent verwijzend voornaamwoord of lexicale NP verdubbeld wordt met het onzijdige persoonlijk voornaamwoord van de 3e persoon enkelvoud, zoals te zien in de voorbeelden (5) en (6) hierboven. In de tweede plaats worden subject-NP's met vrouwelijke of onzijdige referent hernomen door mannelijke pronomina, zoals bijvoorbeeld in (6b/d). Afwijkingen van de getalscongruentie zijn constructies waarin een meervoudige NP verdubbeld wordt door het mannelijke of het onzijdige persoonlijke voornaamwoord van de derde persoon enkelvoud, en niet door het congruerende pronomina *zij(lie)*, zoals in (7).

- (7) a. *De bakker en de slager* zijn *hij/het* al jaren vrienden.
b. *Frieda en Magda* zijn *hij/het* nergens te vinden.

De zojuist genoemde observaties lijken erop te wijzen dat de pronomina van de derde persoon mannelijk en onzijdig enkelvoud als verdubbelers ten prooi zijn aan betekenisverbleking, waardoor zij hun genus- en getalskenmerken verliezen en daardoor naar alle derdepersoons-referenten kunnen gaan verwijzen, ongeacht of die mannelijk, vrouwelijk of onzijdig, of enkel- of meervoudig zijn.

3.1.1.5 Historisch overzicht

De historische ontwikkeling van subjectverdubbeling is nauwelijks bestudeerd, wat geen verwondering wekt aangezien het verschijnsel maar zelden opduikt in Nederlandse historische teksten. De afwezigheid van de constructie in de bronnen bewijst niet dat verdubbeling niet voorkwam in vroegere eeuwen: misschien was het een kenmerk van de regionale (informele) spreektaal, een taalregister waarvan weinig geschreven getuigenissen zijn. Het enige bekende bronnencorpus waar verdubbelingsconstructies uit oudere taalstadia wél geattesteerd zijn, is een verzameling procesverslagen uit de Oost-Vlaamse stad Aalst, daterend uit de periode begin 15e – einde 17e eeuw, die Vanacker geanalyseerd heeft voor zijn studie over de syntaxis van het Aalsterse dialect (Vanacker 1963). In dat corpus, waar allerlei getuigenissen letterlijk geciteerd worden, attesteert Vanacker zeventien zinnen met subjectverdubbeling, waarvan in vijftien een tweedepersoonspronomina en in twee het pronomina van de eerste persoon enkelvoud verdubbeld wordt. De oudste vindplaats dateert uit 1496: "wilde ghy zulck(e) zaken doen als..." (Vanacker 1963: 320). In dialectologische studies ontbreekt het ook aan hypothesen over de diachronie van subjectverdubbeling, op een korte, speculatieve beschouwing van De Meersman (1985) na. De Meersman ziet het bestaan van subjectverdubbeling in de huidige dialecten, met inderdaad stevast een sterk pronomina in postverbale positie, als een indicatie voor een vroegere VSO-volgorde in het Nederlands.

3.1.2 Literatuuroverzicht

3.1.2.1 Attestaties van subjectverdubbeling

In de literatuur wordt subjectverdubbeling gesignaleerd in een hele reeks plaatsen en regio's in het zuidelijke Nederlandse taalgebied. Voor een beperkte kaart, zie Paardekooper (1952). Ook in De Vogelaer & Neuckermans (2002) zijn enkele kaarten opgenomen. Niet elk type van subjectverdubbeling is even ruim verspreid. West- en Oost-Vlaamse paradigma's kennen zowat alle in tabel 1 vermelde types verdubbeling en verdrievoudiging. Volledige paradigma's geeft Smessaert (1995:46, 1996:243 en 248) voor het West-Vlaams in het algemeen, Haegeman (1992:60–61) voor Lapscheure (W–VI), Vallaey (1997:57–60) voor Poperinge (W–VI), De Geest (1990:111) voor Gent (O–VI) en De Meersman (1985:124) voor Gijzegem (O–VI). In de beschrijvingen van dialecten uit de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant is maar een beperkt aantal types verdubbeling en verdrievoudiging geattesteerd, zie hiervoor Pauwels (1958:339) voor Aarschot (VI–Brab), Swiggers (1987:164–65) voor Leuven (VI–Brab), Nuyts (1995:45/52) voor de stad Antwerpen en De Vriendt (2003:75) voor Brussel (VI–Brab). De grens tussen dialecten met een 'Vlaams', volledig paradigma en met een 'Brabants', onvolledig paradigma valt niet precies samen met de provinciegrenzen. Het westen van Vlaams-Brabant sluit zich in hoge mate bij Vlaanderen aan. Verder worden in Brabant discrepanties tussen hoofd- en bijzinnen gesignaleerd door De Schutter (1994:121–22). Volgens De Schutter komt verdubbeling in de tweede persoon in bijzinnen zelden of niet voor, terwijl verdubbeling in de eerste persoon enkelvoud wel lijkt te bestaan, maar dit verschijnsel moet niet langer als verdubbeling worden beschouwd. De vorm *kik* (zwak *k+* sterk *ik*) is in de Brabantse dialecten namelijk niet meer splitsbaar (De Schutter 1994:116). Subjectverdubbeling kan dus blijkbaar nieuwe pronomina doen ontstaan. Onder meer Pauwels (1958) en Nuyts (1995) analyseren *egij* of *egullie* niet als subjectverdubbelingen, maar als pronomina van respectievelijk de tweede persoon enkelvoud en de tweede persoon meervoud.

Ook in Nederland zijn subjectverdubbelingen geattesteerd, maar in nog beperktere mate dan in Belgisch Brabant. In Noord-Brabant komen verdubbelingen enkel voor bij tweede-persoonspronomina in inversie en na voegwoord in bijzinnen (Schuurmans 1975:40/75, Stroop 1987:122). In Zeeland komen volgens het Woordenboek der Zeeuwse Dialecten (WZD, 1974:371) alleen verdubbelingen voor in rechte volgorde en dan nog alleen in de eerste persoon enkelvoud. Dat stemt echter niet overeen met de bevindingen van Will (2004), die het verschijnsel in alle Zeeuws-Vlaamse plaatsen onderzocht heeft aan de hand van vrije gesprekken uit de audiotheek van de Vakgroep Nederlandse taalkunde van de Universiteit Gent. De opnames dateren uit de jaren '60 van de 20e eeuw. Will attesteert voorbeelden van verdubbeling in alle Zeeuws-Vlaamse gemeenten, behalve in het Land van Axel (Will 2004:232–272). Verdubbeling is in Zeeuws-Vlaanderen sterk regressief en nergens komen nog volledige paradigma's voor. Subjectverdubbeling is ook geattesteerd in andere Indo-europese talen, zoals het (Canadese) Frans (Nadasdi 1995), sommige Rhaetoromaanse dialecten (Haiman 1991) en een aantal Beierse dialecten (Bayer 1984). In al deze talen echter wijkt de volgorde van de elementen in verdubbelingsconstructies af van de patronen die in de Nederlandse dialecten gevonden worden.

3.1.2.2 Generalisaties en verklaringen

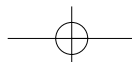
Over de spreiding van sterke en zwakke vormen in verdubbelingsconstructies wordt door Haegeman (1992:61) en De Geest (1990:111–12) als generalisatie voorgesteld dat subjectverdubbeling altijd gebruikmaakt van een zwak pronomina (twee in verdrievoudigingen) en een sterk

pronomina, terwijl verdubbelingen met twee sterke pronomina of met een lexicale NP niet zouden bestaan. Beide laatstgenoemde types zijn echter wel door anderen gedocumenteerd. Subjectverdubbelingen met twee sterke pronomina duiken op in de Brabantse beschrijvingen (Pauwels 1958, Swiggers 1987 en Nuyts 1995), alsook bij Vallaey (1997) voor het West-Vlaamse Poperinge. Nuyts (1995:53) stelt als generalisatie dat het tweede pronomina altijd zwaarder is dan het eerste. Hoewel deze generalisatie uitsluitend op gegevens uit het dialect van de stad Antwerpen is gebaseerd, lijkt ze vrij goed te werken voor alle andere verdubbelingsdata, op één eerder vermelde uitzondering na: het Oost-Vlaamse *wij ga-me(n)*. Oost-Vlaams *wij game(n)* wordt besproken in De Vogelaer & Neuckermans (2002:253), die stellen dat het element *-me(n)* eerder de syntactische distributie heeft van een vervoegingsaffix dan van een pronomina; het komt namelijk ook voor in zinnen met een zwak preverbaal subject. De eind-*n* die soms na *-me* verschijnt (bijv. in *wij gamen*) is volgens De Schutter (1994: 118–119) een vervoegings-*n*. Het verschijnen van zo'n flexie-*n* na *-me* is een gevolg van incorporatie van het pronomina in een combinatie van werkwoord of voegwoord enerzijds en vervoegings-*n* anderzijds. Dergelijke incorporaties zijn volgens De Schutter niet ongevoel: in zowel de Oost-Vlaamse dialecten (waar ze ook in sommige verledentijdsvormen opduiken) als in een aantal andere Nederlandse dialecten zoals het Gronings en het Zuid-Hollands zijn vergelijkbare fenomenen waargenomen.

De meeste studies besteden aandacht aan de synchrone condities waaronder subjectverdubbeling optreedt. Meestal bestaat er vrije variatie tussen zinnen met en zinnen zonder subjectverdubbeling, en daarbij rijst de vraag wat sprekers motiveert om voor verdubbelingsconstructies te opteren. Meermaals wordt de nood aan beklemtoning van het subject gesuggereerd als bepalende factor voor verdubbeling (Vanacker 1948:47, Pauwels 1958:339, Schuurmans 1975:40, Willemys 1979:191), maar daarnaast lijken andere pragmatische factoren een belangrijke rol te spelen, zoals de informatiestructuur van de zin, de emotionele betrokkenheid van de spreker bij de beschreven stand van zaken en zijn empathie ten aanzien van ofwel de hoorder ofwel de referent van het pronomina (Vandekerckhove 1993, Nuyts 1995, Vandeweghe 2000).

De geografische distributiever schillen tussen verdubbelingsconstructies met verschillende subjecttypes vormt in De Vogelaer & Neuckermans (2002: 247–248) de basis voor de hypothese dat de vatbaarheid van NP's voor verdubbeling verband houdt met hun categoriale status (pronomina versus substantief, en soortnaam versus eigennaam) en hun persoons- en getalskenmerken. Zo zien zij een verband tussen de geografische verspreiding van een bepaald NP-type en de plaats van dat NP-type op de universele 'person hierarchy' en de 'NP-type hierarchy' zoals die in de taaltypologische literatuur gedefinieerd worden (o.a. Croft 1990:127). Op de eerste hiërarchie staan de eerste en de tweede persoon hoger dan de derde, op de tweede staan pronomina bovenaan, en volgen daarop de substantieven, met in eerste positie de eigennamen en daarna de soortnamen. Hoe hoger de plaats van een NP-type in de hiërarchie, hoe ruimer de distributie ervan zou zijn in verdubbelingsconstructies.

Het bestaan van subjectverdubbeling wijst er wellicht op dat de zwakke pronomina in de constructie een grammaticalisatieproces ondergaan, waardoor ze evolueren in de richting van flexie-affixen. Het inzicht dat pronomina door vormreductie en betekenisverbleking kunnen evolueren tot flexie-uitgangen, dateert al uit de 19e eeuwse taalkunde (zie Ariel 2000 voor een historisch overzicht) en is in de jaren '70 van de 20e eeuw met kracht verdedigd door Givón (1976). Een recent onderzoek naar grammaticalisering van pronomina is Siewierska (1999).

42 3 Subjectverdubbeling

Voor synchrone, syntactische analyses van subjectverdubbeling in een generatief kader, zie Haegeman (1990), Zwart (1993) en Van Craenenbroeck & Van Koppen (2002a/b).

3.1.3 Kaartbeschrijvingen

3.1.3.1 Subjectverdubbeling eerste persoon enkelvoud

3.1.3.1.1 Subjectverdubbeling 1 enkelvoud: overzicht (kaart 52a)

Op kaart 52a wordt de verspreiding afgebeeld van subjectverdubbeling in de vier constructietypes die door de voorbeelden in (8) geïllustreerd worden.

- (8) a. 'k Mag (-ek) ik dat weten. [rechte volgorde]
 b. Mag-(e)k ik dat weten? [inversie]
 c. ... dat (-e)k ik dat mag weten [bijzin na voegwoord]
 d. Hij is groter dan-ek ik. [na comparatief voegwoord]

Voor de SAND werd de constructie opgevraagd aan de hand van zes enquêtevragen, drie vertaalvragen (9 a-c) en drie 'komt-voor'-vragen (9 d-f).

- (9) a. Als ik zuinig leef, leef ik zoals mijn ouders willen.
 b. 'k Geloof dat ik groter ben dan hij.
 c. Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
 d. Jan en 'kik hebben dat gedaan.
 e. Mag 'kik daar ook van proeven?
 f. 'k Zal (ek)ik 't wel krijgen.

Verdubbelingsconstructies enerzijds in rechte volgorde en anderzijds in inversie en na voegwoord, vertonen grosso modo dezelfde geografische distributie. Het verspreidingsgebied omvat globaal beschouwd Frans-Vlaanderen, de provincies West- en Oost-Vlaanderen en Antwerpen - waarbij zich twee westelijk Limburgse plaatsen aansluiten (Lommel en Tessenderlo) - en Vlaams-Brabant op de oostrand na. Niettemin zijn er kleine afwijkingen tussen de twee constructiegebieden. Opvallend is dat de oostrand van Vlaams-Brabant de constructie wel kent in rechte volgorde, maar niet in inversie en na voegwoord. Anderzijds zijn er in Frans-Vlaanderen geen voorbeelden gevonden van verdubbeling in rechte volgorde. Ook in enkele plaatsen verspreid over Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Vlaams-Brabant ontbreken attestaties van verdubbeling in rechte volgorde.

Na een comparatief voegwoord bestrijken verdubbelingsconstructies een kleiner gebied dan in de andere syntactische omgevingen. In Frans Vlaanderen en het grootste deel van West-Vlaanderen is de constructie onbekend. Dat is ook het geval in een aantal verspreide Antwerpse en Vlaams-Brabantse meetpunten.

3.1.3.1.2 Subjectverdubbeling 1 enkelvoud, variatie in rechte volgorde (kaart 52b)

In rechte volgorde wordt het subjectpronomen soms door meer dan één verdubbelaar hernomen. Op de kaart is te zien dat constructies met één reduplicerende vorm - bijv. 'k ben ik - geografisch beperkt zijn tot het noorden en het westen van West-Vlaanderen en de zuid-oostelijke uithoek van Vlaams-Brabant. In het overgrote deel van het constructiegebied lijkt verdrievoudiging de regel te zijn, bijv. 'k zal-(e)k ik. Eén enkele keer wordt zelfs verviervoudiging geattesteerd: 'k zal-k (h)et-ek ik (Mere).

Men kan zich afvragen of het bij drievoudige constructies met als verdubbelaar de postverbale clusters 'k ik en ek ik nog wel gaat om drie vrije pronomina. Er zijn namelijk aanwijzingen dat die clusters niet langer combinaties zijn van pronomina, maar één enkel pronomen. Voor die analyse pleit de omstandigheid dat het cluster (e)k ik zelden doorbroken wordt door een zwak objectpronomen, zoals in (10).

- (10) 'k Zal-k (h)et ik wel doen.

Een dergelijke volgorde wordt in slechts vier plaatsen goedgekeurd: Sint-Laureins en Koewacht in Oost-Vlaanderen en Herne en Overijse in Vlaams-Brabant.

3.1.3.2 Subjectverdubbeling eerste persoon meervoud

3.1.3.2.1 Subjectverdubbeling 1 meervoud: overzicht (kaart 53a)

De constructietypes waarvan kaart 53a de verspreiding weergeeft, worden geïllustreerd in de volgende voorbeelden:

- (11) a. *We/wij* mogen (-me) *wij* dat weten. [rechte volgorde]
 b. Mogen-me *wij* dat wel weten? [inversie]
 c. ... da-me *wij* dat mogen weten [bijzin na voegwoord]
 d. Hij is groter dan-me *wij*. [na comparatief voegwoord]

De kaartgegevens zijn geput uit de antwoorden op vier SAND-vertaalvragen (12 a-d) en twee 'komt-voor'-vragen (12 e/f).

- (12) a. Als we sober leven, leven we gelukkig.
 b. Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
 c. We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
 d. Mogen we wel weten dat wij ook gevraagd zijn?
 e. We zijn (me) *wij* daar nog nooit geweest.
 f. We weten wullie d'r niks van.

Subjectverdubbeling in de eerste persoon meervoud komt in minder plaatsen voor dan in de eerste persoon enkelvoud: het fenomeen is nog maar sporadisch bekend in de oostelijke helft van Vlaams-Brabant, en ontbreekt ook in een aantal meetpunten in de provincie Antwerpen. Daarentegen behoren de twee Limburgse gemeenten waar verdubbelingen van het enkelvoudige pronomina van de eerste persoon werden waargenomen, ook op kaart 53a tot het constructiegebied. Het verschil in geografische distributie tussen verdubbelingen in hoofdzinnen met rechte volgorde en in inversie/na voegwoord is voor de 1e persoon meervoud aanzienlijk groter dan voor de 1e persoon enkelvoud. In de eerstgenoemde syntactische omgeving wordt verdubbeling, die in de Vlaamse provincies algemeen gebruikelijk is, nog frequent waargenomen in de provincie Antwerpen en in de westelijke helft van Vlaams-Brabant. In het oostelijke deel van die provincie echter wordt de constructie nog maar sporadisch geattesteerd. Verdubbelingen in inversiezinnen en na voegwoord in bijzinnen zijn blijkens de SAND-gegevens geografisch beperkt tot het Vlaamse dialectgebied: Frans Vlaanderen en de twee provincies Vlaanderen. Ook het geografische bereik van verdubbeling na een comparatief voegwoord is beperkter dan bij de 1e persoon enkelvoud. Dergelijke constructies worden alleen in de provincie Oost-Vlaanderen waargenomen. Over Frans Vlaanderen, waar niet één voorbeeld is gevonden van verdubbeling in de rechte volgorde, valt nog op te merken dat daar een alternatieve constructie voorkomt. Daarbij wordt het sterke pronomina, dat onder de objectvorm verschijnt, in de aanloop van de zin geplaatst (linksdislocatie) en na een kleine intonatiepauze gevolgd door de zwakke vorm, zoals in (13).

- (13) *Nuus, me* zijn daar nooit geweest.

3.1.3.2.2 Subjectverdubbeling 1 meervoud, rechte volgorde (kaart 53b)

Op kaart 53b is de distributie te zien van verdubbeling en van verdrievoudiging, als ook van de verhouding tussen zwakke en sterke pronomina in verdubbelingsconstructies. Meteen valt op dat het verdrievoudigingsgebied in vergelijking met de vorige kaart hier aanzienlijk gekrompen is, en enkel nog maar Oost-Vlaanderen plus het Zeeuwse Hulst bestrijkt.

Opmerkelijk is verder dat bij verdubbeling soms gebruik wordt gemaakt van twee sterke pronomina, zoals in (14).

- (14) *Wij zijn wij* waarschijnlijk al te laat.

Die combinatie is vooral in oostelijk Oost-Vlaanderen geattesteerd; de dichtste concentratie bevindt zich in de zuidelijke helft van de provincie, langs de provinciegrens met Vlaams-Brabant, daarbij sluiten zich enkele plaatsen aan in het noordoostelijke kwart van Oost-Vlaanderen. Verder is het fenomeen ook waargenomen in twee ver uiteenliggende plaatsen in Vlaams-Brabant en in twee Limburgse plaatsen op de provinciegrens met Antwerpen. De afwezigheid van dit combinatie-type in de provincie Antwerpen is enigszins verwonderlijk in het licht van de bevindingen van Nuyts (1995), die het wel heeft aangetroffen in het Stadsantwerps.

3.1.3.2.3 Subjectverdubbeling 1 meervoud, correlatie verdrievoudiging, affix *-me* en incorporatie *-me* met flexie *-n* (kaart 53c)

Kaart 53c laat de geografische samenhang zien van subjectverdrievoudiging met twee verschijnselen die eerder aan de orde waren, (a) het gebruik van *-me(n)* als pronominaal vervoegingsaffix (zie 3.1.1.2) en (b) het gebruik van enclitisch *m'n*, met een oorspronkelijke flectie-*n* gehecht aan het pronominaal *me* (zie 2.3.5.2.2).

- (15) a. *We ga-me(n)* daar ook naartoe.
b. *Ga-m'n* daar ook naartoe?

Zoals eerder betoogd, bezit het enclitische element *-me(n)* in zinnen zoals (15a) twee eigenschappen waardoor het eerder een flexie-affix lijkt dan een pronominaal: enerzijds combineert het gemakkelijk met zinsintuïtieve pronomina, anderzijds komt het in een aantal (Oost-Vlaamse) dialecten voor bij zowat alle werkwoorden in rechte volgorde, en lijkt het dus verplicht. Dat dit *-me(n)* vrijwel alleen geattesteerd wordt in dialecten met verdrievoudiging, suggereert een oorzakelijk verband tussen beide verschijnselen. Verdrievoudiging is iets verder naar het zuidwesten toe geattesteerd dan *-me(n)*, wat er mogelijk op wijst dat het eerstgenoemde verschijnsel ouder is dan het tweede. In dat licht rijst het vermoeden dat het pronominaal affix historisch ontstaan is in verdrievoudigingsconstructies en na verloop van tijd ook gebruikt werd in zinnen zonder subjectverdrievoudiging: *We ga-me(n) wij* > *We ga-me(n)*. Het is mogelijk dat een verminderde productiviteit van subjectverdubbeling en *-verdrievoudiging* daarbij een rol gespeeld heeft.

De geografische distributie van de vorm *-men* – als vervoegingsaffix of als clitisch pronominaal – zit dicht geconcentreerd in Oost-Vlaanderen, maar is ook vrij nadrukkelijk aanwezig in Zeeland en verschijnt ook nog in drie Vlaams-Brabantse plaatsen. Dat *-men* zijn kerngebied heeft in het Oost-Vlaanderen, waar zowel affixaal gebruik van *-me* en verdrievoudiging erg productief zijn in het dialect, lijkt te suggereren dat er een causaal verband bestaat tussen het gebruik van *-men* enerzijds en van affixaal *-me* en verdrievoudiging anderzijds, in die zin dat *-men* ontstond door versmelting van het pronominaal *-me* met de meervoudsuitgang *-n* tot een nieuwe flexie-uitgang. In die hypothese zijn de attestaties van *-men* in Zeeland en in Brabant te beschouwen als relictten van vroegere verdrievoudiging. Alvast voor Zeeuws-Vlaanderen bevestigt de studie van Will op basis van gespreksfragmenten uit de jaren '60 van de 20e eeuw dat verdrievoudiging en vooral affixaal gebruik van *-me(n)* er vaker voorkomen dan de SAND-data laten uitschijnen. In het West-Zeeuws-Vlaamse Eede attesteert Will (2004:259) het volgende voorbeeld van verdrievoudiging:

- (16) *Want me zij(n)-me wèdder ... geëvacueerd, natuurlijk.*

Van affixaal *-me(n)* geeft Will (2004: 258–59) o.a. een voorbeeld uit Sas van Gent:

- (17) *We zij(n)-me* in Barcelona geweest. (Sas van Gent)

Behalve in Sas van Gent vindt Will nog attestaties van affixaal *-me(n)* in Sint Jansteen, Heikant en Stoppeldijk. Het fenomeen wordt dus nog geregeld waargenomen in Oost-Zeeuws-Vlaanderen.

3.1.3.3 Subjectverdubbeling tweede persoon enkelvoud

3.1.3.3.1 Subjectverdubbeling 2 enkelvoud: overzicht (kaart 54a)

Op kaart 54a is de verspreiding te zien van verdubbelingsconstructies in de 2e persoon enkelvoud in de vier syntactische opgevingen (zie (18)).

- (18) a. *Je/ge/gij* moogt *gij* dat niet weten. [rechte volgorde]
b. *Moog-de l* moog-*je l* moog-*e* *gij* dat wel weten? [inversie]
c. ... *da-de* *gij l* *da-j(e)* *gij l* *da-e* *gij* dat moogt weten.
[bijzin na voegwoord]
d. Hij is groter *a(l)s-ge* *gij l* *a(l)s-e* *gij*.
[na comparatief voegwoord]

Anders dan in de eerste persoon (enkelvoud en meervoud) is in de tweede persoon geen verdrievoudiging geattesteerd. De kaart is gebaseerd op de vijf SAND-enquêtevragen in (19), waaronder drie vertaaltvragen (a-c) en twee 'komt voor'-vragen (d/e).

- (19) a. Als je gezond leeft, leef je langer.
b. Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik.
c. Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij?
d. Weet je *gij* al dat je *gij* ook naar het feest mag komen?
e. Ge weet *gij* d'r niks van.

Verdubbelingen in de 2e persoon enkelvoud bestrijken een aanzienlijk ruimer gebied dan in alle andere combinaties van persoon en getal, waar de distributie grosso modo beperkt is tot Vlaanderen en Belgisch Brabant. Op kaart 54a echter is het verschijnsel ook geattesteerd in de grote oostelijke helft van Noord-Brabant, in twee grensplaatsen in het zuidwesten van die provincie, in één meetpunt in Nederlands Limburg (Meterik) en één keer in Gelderland (Geldermalsen). Zeeuws-Vlaanderen valt volgens de SAND-gegevens buiten het constructiegebied, Hulst niet te na gesproken. Te oordelen naar de gegevens van Will stond de constructie ooit sterker in Zeeuws-Vlaanderen, want Will (2004: 254–257) attesteert voorbeelden van verdubbeling in 16 van de 39 plaatsen van zijn onderzoeksgebied.

Er bestaan aanzienlijke verschillen in distributie naar gelang van het constructietype. Het ruimst verspreid zijn verdubbelingen in inversiezinnen; die komen voor in het hele constructiegebied. Opvallend is dat de geografische parallelie die bij de andere persoonspronomina wordt waargenomen tussen het voorkomen van verdubbeling in inversie en in bijzinnen na een voegwoord, bij de 2e persoon enkelvoud duidelijk verstoord is. Een aaneengesloten massief van subjectverdubbeling na voegwoord wordt alleen in Vlaanderen waargenomen, in een gebied dat volgens de SAND-gegevens alleen de twee Vlaamse provincies omvat, maar waartoe blijkens het materiaal van Will (2004: 256) tot voor kort ook delen van Zeeuws-Vlaanderen behoorden. Buiten Vlaanderen is het voorkomen van het fenomeen nogal diffuus en incidenteel: enkele sporadische vermeldingen aan de noordrand van het Brabantse dialectgebied, nabij de grote rivieren, twee attestaties in het zuidwesten van Noord-Brabant en drie in het overgangsg gebied tussen (Zuid-)Brabant en (Belgisch) Limburg. Mogelijk betreft het hier relictten van een vroegere algemene verspreiding van de constructie over het hele Brabantse en West-Limburgse gebied. In de rechte volgorde bestrijken de attestaties van subjectverdubbe-

44 3 Subjectverdubbeling

ling in de 2e persoon enkelvoud ongeveer hetzelfde gebied als bij de andere persoonspronomen: Vlaanderen, blijktens Will (2004:255) inclusief Zeeuws-Vlaanderen, en de Brabantse provincies in België. Daarbij sluit zich slechts één Noord-Brabantse plaats aan (Ossendrecht). Verdubbeling na een comparatief voegwoord ten slotte blijkt zoals bij de subjectpronomen voor de andere grammaticale personen vrijwel beperkt tot het Oost-Vlaams en enkele aangrenzende dialecten. Daarnaast wordt één geïsoleerde attestatie waargenomen in het Limburgse Lummen, waarvan de vorm (*groter*) *azzegij* luidt.

De Limburgse vorm *-egij* is bijzonder instructief: in Limburg is, in tegenstelling tot in sommige delen van Oost-Vlaanderen, geen zwak, enclitisch pronomen *-e* geattesteerd, waardoor *-egij* hier niet beschouwd kan worden als een combinatie van twee verschillende pronomen. Waarschijnlijk moet *-egij* in Lummen dan ook als één geheel geanalyseerd worden, zoals dat in sommige dialecten ook met het cluster *-ekik* in de 1e persoon enkelvoud het geval is.

3.1.3.3.2 Subjectverdubbeling 2 enkelvoud, variatie in rechte volgorde (kaart 54b)

Verdubbelingsconstructies in rechte volgorde maken meestal gebruik van een sterk initieel en een zwak postverbaal pronomen, maar net zoals bij de eerste persoon meervoud zijn ook bij de tweede enkelvoud combinaties van twee sterke pronomen geattesteerd, zoals in (20).

(20) *Gij moogt gij dat niet weten.*

De attestaties van dit type zijn te vinden in ruwweg dezelfde regio's waar ook de combinatie *wij ... wij* is aangetroffen, namelijk in Oost-Vlaanderen, Zuid-Brabant en het westen van Belgisch Limburg. De spreiding daarvan is echter bescheidener dan in de eerste persoon meervoud. Hoewel nu ook weer de meeste symbolen in Oost-Vlaanderen te vinden zijn, kunnen we nog moeilijk spreken van een geografische concentratie in het oosten en het zuiden van die provincie.

3.1.3.4 Subjectverdubbeling tweede persoon meervoud

3.1.3.4.1 Subjectverdubbeling 2 meervoud: overzicht (kaart 55a)

Kaart 55a toont de verspreiding van verdubbelingsconstructies in de 2e persoon meervoud in de vier syntactische omgevingen die in de voorbeelden in (21) geïllustreerd worden.

- (21) a. *Gelje/gijlie zult gullie/gijder dat wel krijgen.* [rechte volgorde]
 b. *Moog-de / -je / -e gullie / gijder dat wel weten?* [inversie]
 c. *...da-de gullie / da-(e) gijder dat moogt weten* [bijzin na voegwoord]
 d. *Hij is groter a(l)s-ge gijlie.* [na comparatief voegwoord]

Het kaartmateriaal is geput uit de gegevens van vier SAND-vertaalvragen (22 a-d) en twee 'komt-voor'-vragen (22 e/f).

- (22) a. Als jullie zo gevaarlijk leven, dan leven jullie nooit zo lang als ik.
 b. We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij.
 c. Jullie geloven zeker niet dat zij armer zijn dan jullie.
 d. Als jullie gaan dan gaan jullie.
 e. Weet je gullie al dat je gullie ook naar het feest mag komen?
 f. Ge weet gullie d'r niks van.

De geografische verspreiding van subjectverdubbeling in de 2e persoon meervoud is bijna identiek aan die in de tweede persoon enkelvoud. De geografische reikwijdte van het constructiegebied is onge-

veer hetzelfde, en dat geldt ook voor de distributieve verschillen naargelang van de syntactische omgeving. Opnieuw is de distributie veruit het grootst in inversie. In die constellatie bestrijkt het verschijnsel heel Vlaanderen, Brabant en aangrenzend West-Limburg. In de overige omgevingen vertoont verdubbeling alleen in Vlaanderen een hechte concentratie (waarbij zich weer het Zuid-Brabantse Herne aansluit). Buiten Vlaanderen zijn verdubbelingen in rechte volgorde frequent geattesteerd in de provincie Antwerpen, sporadisch in Vlaams-Brabant en aan de westrand van Belgisch Limburg, maar helemaal niet benoorden de rijksgrens. Na een voegwoord in bijzinnen is de verspreiding buiten het Vlaamse massief nog verder geslonken. De attestaties zijn er zeldzaam en geïsoleerd: één in het noordwesten van Antwerpen (Kapellen), twee in Vlaams-Brabant (Boutersem en Zoutleeuw), één in Belgisch Limburg (Houthalen), en één zeer geïsoleerde vermelding in het Gelderse Geldermalsen, meteen ook de enige boven de rijksgrens.

3.1.3.4.2 Subjectverdubbeling 2 meervoud, variatie in rechte volgorde (kaart 55b)

Subjectverdubbeling in de rechte volgorde vertoont in de tweede persoon meervoud minder variatie dan in de meeste andere grammaticale personen. Verdrievoudiging is in het SAND-materiaal ook bij meervoudige tweede-persoonspronomen niet geattesteerd. Er is wel variatie in de verschillende types pronomen die gecombineerd kunnen worden. Sommige dialecten kunnen alleen een zwak en een sterk pronomen combineren; andere dialecten kunnen ook twee sterke pronomen gebruiken in een subjectverdubbeling, zoals blijkt uit (23).

(23) *Gijlie kunt gijlie daar niets aan doen.*

De attestaties van subjectverdubbeling met twee sterke pronomen liggen verspreid over de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen. Vooral in het oosten van Oost-Vlaanderen worden nogal wat voorbeelden opgegeven.

3.1.3.5 Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud mannelijk

3.1.3.5.1 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud mannelijk: overzicht (kaart 56a)

Op kaart 56a is de verspreiding weergegeven van verdubbelingsconstructies met mannelijke pronomen voor de 3e persoon enkelvoud in de vier onderzochte syntactische omgevingen (24).

- (24) a. *Je/ie/hij zal hij/hem dat wel krijgen.* [rechte volgorde]
 b. *Mag-ie hij/ Mag -(t) ie hem dat wel weten?* [inversie]
 c. *... dat-ie hij dat mag weten* [bijzin na voegwoord]
 d. *Zij is groter dan-ie hij.* [na comparatief voegwoord]

Van deze constructie zijn meer varianten opgetekend dan de voorbeelden illustreren. Op die variatie wordt nader ingegaan in de paragrafen 3.1.3.5.2 en 3.1.3.5.3 hierna.

De kaartgegevens zijn gebaseerd op zes SAND-enquêtevragen, waaronder drie vertaalvragen (25 a-c) en drie 'komt-voor'-vragen (25 d-f).

- (25) a. Als hij nog drie jaar leeft, leeft hij langer dan zijn vader.
 b. 'k Geloof dat ik groter ben dan hij.
 c. Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan jij?
 d. Ik denk dattie hij morgen ook komt.
 e. Hij kan hij d'r ook niks aan doen.
 f. Hij weet hij d'r niks van.

Subjectverdubbeling is het ruimst verspreid in de rechte woordvolgorde, net zoals bij de overige pronomen van de derde persoon en bij de eerste persoon meervoud. Het constructietype zit behalve in Vlaande-

ren ook hecht geconcentreerd in de westelijke helft van de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, en loopt verder oostwaarts uit in een sporadische verspreiding die ook enkele westelijk gelegen plaatsen in Belgisch Limburg omvat. De in rechte volgorde geattesteerde verdrievoudigingen zijn op kaart 56a niet met een apart symbool weergegeven, dat is wél het geval op kaart 56b.

De attestaties van verdubbelingsconstructies in inversie en na voegwoord in bijzinnen, twee gebruikswijzen die geografisch samenvallen, liggen geconcentreerd in een compact Vlaams gebied, met een tweetal uitlopers in het zuidwesten van Vlaams-Brabant. Niettemin valt op dat, in afwijking van de vorige kaarten, nogal wat Oost-Vlaamse dialecten geen verdubbeling kennen na werkwoord en na voegwoord. Dat geldt voor de Wase dialecten in het noordoosten van de provincie, voor enkele meetpunten in het noordwestelijke Meetjesland en één plaats in het zuiden tussen Schelde en Dender. Wellicht niet toevallig gaat het hier telkens om dialecten die niet beschikken over een apart zwak pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie 2.3.3.2). Verdubbeling in de genoemde omgevingen ontbreekt echter ook in het West-Vlaamse Brugge, waar zo'n zwakke vorm wél gebruikelijk is.

Van sommige dubbelvormen, zoals Oost-Vlaams (*tjij*) en oostelijk West-Vlaams (*tjem*), valt te betwijfelen of ze nog wel beschouwd moeten worden als de combinatie van twee aparte pronomina. Net zoals de vorm (*e*)*kik* voor de eerste persoon enkelvoud vertonen (*tjij*) (< (*tjie-ij*)) en (*tjem*) (< (*tjie-em*)) de neiging om zich naar andere posities uit te breiden, zoals in voorbeeld (26).

(26) Zelfs (*tjij*) / (*tjem*) kan dat niet oplossen.

De spreiding van dergelijke versteende clusters na het partikel *zelfs* is weergegeven op kaarten 56b en 56c.

Verdubbeling na een comparatief voegwoord zit dicht geconcentreerd in het zuiden van Oost-Vlaanderen, de omgeving van Gent en verder oostwaarts langs de Schelde. Bij dat Oost-Vlaamse verdubbelingsgebied sluiten twee plaatsen aan in het zuidwesten van Brabant. Verder duikt het fenomeen heel incidenteel op in West-Vlaanderen.

3.1.3.5.2 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud mannelijk, variatie in rechte volgorde (kaart 56b)

Op de kaart is de spreiding afgebeeld van de verschillende combinatie-types van zinsinitiale en postverbale pronomina in zinnen met rechte woordvolgorde. Meer bepaald wordt de distributie van zwakke en sterke pronomina over deze combinaties in beeld gebracht, waarbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen oorspronkelijke subject- en oorspronkelijke objectvormen. Verdubbeling met een postverbaal cluster van twee pronomina, verdrievoudiging dus, wordt wel apart onderscheiden.

Wat de verhouding tussen sterke en zwakke vormen betreft, zijn vier combinaties geattesteerd:

- (27) a. zinsinitieel zwak pronomen + postverbaal sterk pronomen: *e(n)* kan (*hem*) / *je* kan (*hij*)
 b. zinsinitieel 'ie' + postverbaal sterk pronomen van een andere formele gedaante dan 'ie', bijv. *ie* kan (*hem*). Het initiële pronomen heeft in tegenstelling tot de andere zwakke pronomina geen reductievocaal, maar het is fonetisch wel zwakker dan de verdubbelaar.
 c. zinsinitieel sterk pronomen + identiek postverbaal sterk pronomen: (*hij*) kan (*hij*)
 d. zinsinitieel sterk pronomen + ander postverbaal sterk pronomen, *hem* kan *hij*

Opvallend in vergelijking met verdubbelingsconstructies van andere persoonspronomina is de ruime verspreiding van combinaties met twee sterke pronomina. Op één meetpunt na (Tienen; 27d), gaat het telkens om twee identieke sterke pronomina. Dat type zit hecht geconcentreerd in een gebied dat naast het oosten van Oost-Vlaanderen ook de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant omvat, alsook enkele meetpunten aan de westgrens van Belgisch Limburg. Het gaat hier grotendeels om Oost-Vlaamse, Brabantse en West-Limburgse dialecten waarvan eerder werd geconstateerd dat zwakke mannelijke persoonspronomina er hoe dan ook ongebruikelijk zijn in zinsinitiale positie, of waar zulke zwakke vormen zelfs helemaal ontbreken. Daarbuiten wordt de constructie nog sporadisch geattesteerd in het westen van Oost-Vlaanderen, aangrenzend Noord-West-Vlaanderen en zelfs een keertje in Frans Vlaanderen.

De 'gewone' combinatie bij subjectverdubbeling in rechte volgorde, namelijk met in zinsinitiale positie een zwak pronomen en in postverbale positie een sterke verdubbelaar, vormt een dichte concentratie in de westelijke helft van West-Vlaanderen, waarbij zich ook twee Frans Vlaamse plaatsen aansluiten. In het oosten van West-Vlaanderen is de constructie nog goed vertegenwoordigd, maar ze varieert er vaak met de combinatie van preverbaal *ie* en sterk postverbaal (*hij*) of (*hem*). Dat initiële *ie* is wel hoorbaar gereduceerd: fonetisch bevindt het zich ergens halverwege tussen de heldere (gesloten) [i] en de sjwa. Met dat type combinatie neemt het oosten van West-Vlaanderen een intermediaire positie in tussen de westelijke constructie met initieel zwak en postverbaal sterk pronomen, en de Oost-Vlaamse variant met twee sterke vormen.

Ten oosten van de regio met preverbaal *ie*, in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen, ligt een gebied waar frequent subjectverdrievoudiging voorkomt. In de meerderheid van de gevallen wordt een preverbaal (*hij*) gecombineerd met een postverbaal cluster *-jij*, dat opgebouwd is uit een zwakke vorm *ie* en een sterk pronomen (*hij*). Alleen het West-Vlaamse Oostveld heeft vóór het werkwoord een zwakke vorm (*je*). Het postverbale cluster *-jij* is waarschijnlijk één, ondeelbaar pronomen (zie 3.1.3.5.3), vergelijkbaar met (*e*)*kik* in de eerste persoon enkelvoud. Ten slotte komen in één meetpunt, het Oost-Vlaamse Moerzeke, constructies voor als *hij kan-tje*, waarbij dus een initieel sterk pronomen gecombineerd wordt met een postverbaal clitic. Mogelijk is dit clitic een affixaal element, vergelijkbaar met het tweede element van de verdubbelingsconstructie *wij ga-me(n)* in de eerste persoon meervoud (zie 3.1.3.2.3).

3.1.3.5.3 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud mannelijk, variatie in inversie (kaart 56c)

Verdubbelingsclusters van subjectpronomina in de 3e persoon enkelvoud mannelijk vertonen een grote mate van morfologische variatie, wat mede te verklaren is doordat nogal wat dialecten voor het pronominale subject in de derde persoon enkelvoud mannelijk gebruikmaken van oorspronkelijke objectpronomina. Enkel rekening houdend met de oorspronkelijke morfo-syntactische status van de geclusterde pronomina, en dus abstraherend van het verschil zwak/sterk, onderscheiden we vier verschillende combinatie-types:

- (28) a. subjectvorm + subjectvorm: (*t*)-*ie* (*hij*)
 bijv. Zal-(*t*)-*ie* (*hij*)?
 b. subjectvorm + objectvorm: (*t*)-*ie* (*hem*)
 bijv. Zal-(*t*)-*ie* (*hem*)?
 c. objectvorm + subjectvorm: *t*-(*e*)*n* (*hij*)
 bijv. Zal-*t*-(*e*)*n* (*hij*)?
 d. objectvorm + objectvorm: *t*-(*e*)*n* (*hem*)
 bijv. Zal-*t*-(*e*)*n*- (*hem*)?

46 3 Subjectverdubbeling

Bij de analyse van het eerste pronomen in de combinaties (28c) en (28d) als objectvorm moet enig voorbehoud in acht worden genomen.

Het is immers niet zeker of de vorm *-en* in alle dialecten waar hij voorkomt uit een objectvorm is ontstaan. Zeker in het westen van West-Vlaanderen kan met name het preverbale *en* ook teruggaan op een reductieproduct van subject-*hij* (uitspraak *ie*), waaraan een *-n* als tussenklank werd toegevoegd als het woord volgend op het pronomen met een vocaal begon. Het valt dan ook niet uit te sluiten dat zo'n op heranalyse berustend initieel pronomen zijn actieradius heeft uitgebreid naar de postverbale positie (zie 2.3.3.2.1).

De combinatie van postverbaal object-*en* – gesteld dat het inderdaad om een oorspronkelijke objectvorm gaat – met subject-*(h)ij* als verdubbelaar is nagenoeg algemeen verspreid in de westelijke helft van West-Vlaanderen en langs de kust, en duikt opnieuw op langs de ooststrand van Zuid-Oost-Vlaanderen en in twee Zuid-West-Brabantse meetpunten. Tussen die twee concentratiegebieden in hebben verdubbelingsclusters steeds als eerste pronomen een reductieproduct van het zwakke *ie*. Dat wordt in Oost-Vlaanderen vrijwel uitzonderingsloos verdubbeld met de sterke subjectvorm *(h)ij*, en in West-Vlaanderen overwegend met de objectvorm *(h)em*. Vermoedelijk worden deze clusters niet meer als combinaties van twee pronomina ervaren, maar zijn ze, al dan niet tezamen met het vervoegingsaffix *-t*, geheranalyseerd als één enkele pronominale vorm, resp. *(t)ij* en *(t)jem*. Een onafhankelijke indicatie voor deze heranalyse is dat de vormen *(t)ij* en *(t)jem* ook buiten verdubbelingsconstructies blijken voor te komen, zoals in voorbeeld (26) in 3.1.3.5.1.

Ten slotte tekent zich in het midden van West-Vlaanderen tussen het type *t-(e)n-hij* en het type *(t)-ie-(h)em* een noord/zuid-gerichte overgangszone af waar het westelijke *t-(e)n* verdubbeld wordt met de oostelijk West-Vlaamse sterke vorm *(h)em*.

3.1.3.6 Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud vrouwelijk

3.1.3.6.1 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud vrouwelijk: overzicht (kaart 57a)

Verdubbelingsconstructies met vrouwelijke pronomina voor de derde persoon enkelvoud werden opgevraagd in de drie syntactische omgevingen geïllustreerd in (30). De SAND-enquête bevatte geen vraag naar verdubbelingen na comparatief voegwoord.

- (30) a. *Ze/zij zal zij dat wel krijgen.* [rechte volgorde]
 b. *Mag-ze zij dat wel weten?* [inversie]
 c. ... *da-ze zij dat mag weten* [bijzin na voegwoord]

De kaart is gebaseerd op de gegevens van één SAND-vertaalvraag (31 a) en drie 'komt-voor'-vragen (31 b-d).

- (31) a. *Als zij zo gevaarlijk leeft, leeft ze niet lang meer.*
 b. *Met hij te gaan werken moest zij heel de dag thuis blijven.*
 c. *Ze leeft (ze) zij op water en brood deze week.*
 d. *Ze weet zij d'r niks van.*

De kaart toont distributiepatronen die ook op een aantal eerdere kaarten voorkwamen. Opnieuw bestrijkt verdubbeling in de rechte volgorde het grootste gebied, bestaand uit een aaneengesloten concentratie in Vlaanderen, een iets minder hechte verspreiding in de Belgische provincies Antwerpen en Brabant, en ten slotte twee attestaties aan de westgrens van Belgisch Limburg. Verdubbelingen in inversie en na een voegwoord vertonen geen spreidingsverschillen; in die omgevingen komt het verschijnsel alleen voor in Vlaanderen, het Zeeuws-Vlaamse Hulst en het Vlaams-Brabantse Herne.

3.1.3.6.2 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud vrouwelijk, variatie in rechte volgorde (kaart 57b)

Wat het gebruik van zwakke en sterke vormen betreft, laat de kaart een vrijwel algemene verspreiding zien van combinaties met een zwak initieel pronomen en een sterke vorm als verdubbelaar. Er is slechts één meetpunt waar de combinatie uit twee sterke pronomina bestaat, namelijk het Vlaams-Brabantse Boutersem.

Ook verdrievoudiging is geattesteerd, weer enkel in Oost-Vlaanderen, en dan nog maar incidenteel in de noordelijke helft van de provincie. Het is onduidelijk of bij deze verdrievoudigingen het postverbale cluster *ze-zij* nog een combinatie van twee pronomina is, en niet één enkel (enclitisch) pronomen of een combinatie van een sterk pronomen met een affixaal *-ze*. De mogelijkheid dat enclitische pronomina tot affixen evolueren was eerder aan de orde bij de meervoudspronomina van de eerste persoon, meer bepaald naar aanleiding van de analyse van het element *-me* in combinaties als *we ga-me wij*. Hoe dan ook, de zeldzaamheid van verdrievoudiging geeft aan dat de vorming van een dubbelpronomen *ze-zij*, en/of de ontwikkeling van een affix *-ze*, als daar al sprake van zou zijn, veel minder ver is voortschreden dan bij sommige andere combinaties van persoon en getal.

3.1.3.7 Subjectverdubbeling derde persoon enkelvoud onzijdig (kaart 58a)

In deze paragraaf worden twee verschillende verdubbelingsconstructies besproken waarin derde-persoonspronomina optreden: (i) combinaties waarbij zowel het 'reguliere' subject als de verdubbelaar(s) onzijdige derde-persoonspronomina zijn, en (ii) verdubbelingsconstructies in zinnen met op de plaats van het reguliere subject een expletief element (equivalent met het expletieve *er* in het Standaardnederlands), dat door een of meer onzijdige pronomina van de derde persoon enkelvoud verdubbeld wordt.

De twee constructietypes worden samen behandeld omdat ze structureel sterk op elkaar lijken en bovendien geografisch in hoge mate samenvallen. Beide worden ze door de meeste zegspersonen archaïsch genoemd. Hierna volgen voorbeelden van beide types in drie van de vier syntactische omgevingen die bij de eerder besproken verdubbelingsconstructies aan de orde waren. In de vierde omgeving, nl. na comparatief voegwoord, komt nergens verdubbeling voor van of met onzijdige derde-persoonspronomina.

(i) Pronominaal subject + pronominale verdubbelaar(s)

Het pronominale subject kan zowel loos zijn, zoals in (32a/b), als referentieel, zoals in (32c).

- (32) a. *'t Is (h)ij*
't Is-(t)-ie (h)ij nooit anders geweest. [rechte volgorde]
't Is-t (h)et
 b. *is-t (h)ij*
is-t-ie (h)ij alweer aan het regenen? [inversie]
is-t (h)et
 c. ... *da-t (h)ij*
 ... *da-t (-ie)(h)ij* nooit zal lukken [bijzin na voegwoord]
 ... *da-t (h)et*

Het SAND-materiaal bevat attestaties van zulke verdubbelingen in alledrie de syntactische omgevingen, maar systematisch is de constructie alleen opgevraagd in hoofdzinnen met rechte volgorde en in inversie. Dat gebeurde aan de hand van twee 'komt voor'-vragen in de telefonische enquête ronde (33).

- (33) a. *'t Is hij/(t) ie hij ... al lang geleden.* (vraag 708)
 b. *Is 't hij/'t het ... al lang geleden?* (vraag 709)

(ii) *Expletief element + pronominale verdubbelaar(s)*

Vooraf dient opgemerkt te worden dat het Standaardnederlandse expletieve *er* in de dialecten waar verdubbeling van zo'n element voorkomt, de Vlaamse dialecten, zowel door de adverbia *er* en *d'r* als door het onzijdige derde-persoonspronomen 't vertegenwoordigd wordt. Het expletief gebruikte pronomen 't kan niet als subject beschouwd worden, aangezien het niet congrueert met het vervoegde werkwoord. Zie hiervoor (34b).

- (34) a. *D'r / 't is (h)ij / is-(t)-ie hij / is (t) (h)et* alweer een boom omgewaaid. [rechte volgorde]
 b. *Zijn d'r (h)ij / zijn d'r (t)-ie hij / zijn d'r (t) (h)et* hier bomen omgewaaid? [inversie]
 c. ... *dat-d'r (h)ij / dat-d'r (t)-ie hij / dat-d'r (t) (h)et* hier dikwijls ingebroken wordt [bijzin na voegwoord]

Net als het Standaardnederlandse *er* verschijnen zijn dialectische tegenhangers zowel in zinnen met een onbepaalde subject-NP in het middenveld (zie 34a/b) als in subjectloze passiefzinnen (34c). Bij het eerstgenoemde type kan de vraag rijzen of het daar wel het presentatieve element is dat verdubbeld wordt, en niet het lexicale subject. Lexicale subjecten kunnen immers ook in zinnen zonder expletief element verdubbeld worden, zoals in de volgende paragraaf zal blijken. Dergelijke zinnen met subjectverdubbeling kennen echter een duidelijk beperktere geografische verspreiding (zie kaart 58b): bij weglating van het presentatieve element wordt verdubbeling in heel wat dialecten ongrammaticaal. Die geografische discrepantie tussen zinnen mét en zonder expletief element suggereert dat het bij het eerste type wel degelijk het presentatieve element is dat verdubbeld wordt. Weer worden alle in (34) geïllustreerde verdubbelingstypes in het SAND-materiaal aangetroffen, maar slechts enkele daarvan zijn systematisch bevraagd in de verschillende enquêterondes. Subjectloze passiefzinnen en bijzinnen waren daar niet aan de orde. Wel is er systematisch gepeild naar verdubbelingsconstructies in rechte en inverse hoofdzinnen met een expletief element en een onbepaalde subject-NP in het middenveld. Daarover handelen twee 'komt voor'-vragen uit de telefonische rondvraag (35).

- (35) a. Heeft *d'r* hij / *d'r* 't het ... hier een man gewoond of een vrouw?
 b. Heeft *d'r* hij / *d'er* ie hij ... niemand mijn paraplu gezien?

Kaart 58a brengt de verspreiding in beeld van de hierboven onder (i) en (ii) besproken verdubbelingsconstructies in rechte en inverse volgorde. Beide constructietypes bleken moeilijk te eliciteren, daarom zijn ook de voorkomens ervan in spontaan gesprek op de kaart verdisconteerd.

De geografische verspreiding van verdubbelingsconstructies van en/of met onzijdige derde-persoonspronomen is beperkter dan bij alle andere hiervoor besproken persoonspronomen. De kern van het constructiegebied ligt in het westen van Oost-Vlaanderen en het daarbij aansluitende oosten van West-Vlaanderen. De Oost-Vlaamse concentratie stulpt in oostelijke richting uit langs de Schelde tussen Gent en Dendermonde. In het zuidoosten van Oost-Vlaanderen wordt de constructie nog sporadisch waargenomen, in de westelijke helft van West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen is ze onbekend. Binnen het constructiegebied zijn er nog enkele opvallende spreidingsverschillen naargelang van het zinstype. Verdubbeling van een onzijdig derde-persoonspronomen in rechte volgorde komt voor in alle meetpunten van het constructiegebied, op twee punten in het zuiden van West-Vlaanderen na. In een reeks plaatsen aan de randen van het gebied ontbreken de overige combinaties. Dat is het geval in de drie meetpunten tussen Schelde en Dender in het zuiden van Oost-Vlaanderen,

in het Noord-Oost-Vlaamse Lokeren en het West-Vlaamse Torhout. Verdubbeling van presentatieve elementen is frequent geattesteerd in het noordwesten van Oost-Vlaanderen en de westelijke helft van West-Vlaanderen en wordt ook nog gemeld in twee meetpunten langs de Schelde oostwaarts van Gent. De spreiding in rechte volgorde en die in inversie vertonen hier vrijwel hetzelfde beeld: slechts in twee meetpunten in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen blijkt de combinatie enkel in inversie voor te komen. Ten slotte is verdubbeling van het onzijdige derde-persoonspronomen in inversiezinnen de minst gebruikelijke constructie; ze wordt enkel aangetroffen in het noordwesten van Oost-Vlaanderen en de omgeving van Gent, op één geïsoleerde West-Vlaamse vermelding (Kortrijk) na. De afwezigheid van elke verdubbeling van of met onzijdige derde-persoonspronomen in het perifere westen, waar doorgaans toch de oudste vormen bewaard zijn, laat veronderstellen dat verdubbeling van en met derde-persoonspronomen jonger is dan subjectverdubbeling van de andere persoonspronomen.

3.1.3.8 Subjectverdubbeling 3 enkelvoud, lexicaal subject (kaart 58b)

Behalve pronomen kunnen ook niet-pronominale subjecten verdubbeld worden met een pronomen. Dergelijke constructies komen zowel in de rechte volgorde voor als in inversie en na een voegwoord, zoals blijkt uit (36).

- (36) a. *Die man* heeft *hij* daar niets mee te maken. [rechte volgorde]
 b. Heeft *hij die man* daar iets mee te maken? [inversie]
 c. ... *dat hij die man* daar niets mee te maken heeft [bijzin na voegwoord]

Verdubbeling van niet-pronominale subjecten lijkt in de meeste meetpunten nogal onstabiel: ze is moeilijk te eliciteren, en de oordelen van sommige informanten over de (on)grammaticaliteit van de aangeboden zinnen zijn soms strijdig met hun spontane taalgedrag. Informanten keuren verdubbeling soms af terwijl ze er spontaan wél gebruik van maken; in sommige meetpunten zijn zelfs alleen spontane voorbeelden geattesteerd. Omdat verdubbeling van niet-pronominale subjecten een vrij onstabiel en bovendien moeilijk op te vragen fenomeen is, is in de SAND-enquête uitsluitend naar het voorkomen van de constructie gepeild in twee syntactische omgevingen, nl. in de rechte volgorde en in inversie. Van een bespreking van bijzinnen wordt hier noodgedwongen afgezien; het door SAND verzamelde materiaal is daartoe te beperkt en te fragmentair. In de kaart zijn de antwoorden op een groot aantal verschillende testzinnen verwerkt, allemaal 'komt voor'-vragen. (37a-e) zijn zinnen met rechte woordvolgorde, (37f-l) inversiezinnen.

- (37) a. Marie heeft zij daar niets mee te maken.
 b. Pol heeft hij daar niets mee te maken.
 c. Marie en Pol hebben zij daar niets mee te maken.
 d. Dat kind heeft hij daar niets mee te maken.
 e. Niemand heeft hij daar iets mee te maken.
 f. Is hij die man nu al getrouwd?
 g. Woont hij die man nog altijd in jouw straat?
 h. Is hij Pol hier geweest?
 i. Hoe heeft hij Pol dat opgelost?
 j. Is zij Marie hier al geweest?
 k. Is hij dat onweer hier al gepasseerd?
 l. Zijn zij Pol en Marie hier al geweest?

48 3 Subjectverdubbeling

Kaart 58b laat zien dat dit type van subjectverdubbeling geografisch heel beperkt is, en typisch voor het noordwestelijke kwart van de provincie Oost-Vlaanderen, met inbegrip van het Leie/ Schelde-interfluvium. In de rechte volgorde waaiert de verspreiding wat uit over de rest van Oost-Vlaanderen en oostelijk West-Vlaanderen. Er zijn geen spreidingsverschillen waargenomen tussen verdubbeling na een werkwoord en na een voegwoord, maar de distributie verschilt wel enigszins naar gelang van genus en getal van het subject en naar gelang dat subject een soortnaam is of een eigennaam. Zo worden mannelijke en vrouwelijke substantieven vaker verdubbeld dan onzijdige, enkelvoudige vaker dan meervoudige, definiëte NP's vaker dan indefiniëte en eigennamen vaker dan soortnamen. Dergelijke verschillen zijn echter zelden of nooit op dialectkaarten waar te nemen; veeleer is het een kwestie van frequentie waarmee het verschijnsel voorkomt. Bovendien is het SAND-meetpuntenet iets te wijdmazig om de vele verschillen op te sporen die bestaan tussen de geografische distributies van verdubbeling voor de diverse types lexicaal NP's.

Bijzonder aan verdubbeling van lexicaal NP's in de rechte volgorde is dat hier in preverbale positie de 'zwaarste' subjectmarkeerder verschijnt: het niet-pronominale subject. Dit wijkt af van het gewone patroon bij pronominaal verdubbeling, waar het zinsinitiële pronomen een zwakke vorm is, of toch op zijn minst een vorm met geringer gewicht dan de verdubbelaar. Dat lexicaal NP's zich aan deze regel onttrekken, geeft mogelijk aan dat de verdubbeling daarvan zich niet organisch heeft ontwikkeld in zinnen met dit type subject, maar geïntroduceerd is door analogiewerking vanuit pronominaal verdubbelingsconstructies. Ook het kaartbeeld wijst in die richting. Het concentratiegebied op kaart 58b ligt geheel binnen de regio waar pronominaal subjectverdubbeling in alle grammaticale personen en in alle syntactische omgevingen het frequentst voorkomt: het (noord)westen van de provincie Oost-Vlaanderen en de omgeving van Gent. Het veelvuldige en gediversifieerde gebruik van de constructie bij pronominaal subjecten kan daar geleid hebben tot een extensie ervan naar constellaties met niet-pronominaal subjecten. Verdubbelingen van lexicaal NP's bestaan net zo goed als bij pronominaal subjecten uit sterke pronominaal vormen of clusters met een sterk element. De morfologische gedaante van de verdubbelaar vertoont heel wat variatie, zoals te zien is in (38).

- (38) a. Pol kan-*ie* / kan (-*t*)-*ie* (*h*)*ij* / kan (*h*)*em* / kan (-*t*) (*h*)*et* dat niet. [mann. enk.]
 b. Marie kan *zij* / kan-*ze* *zij* / kan (-*t*)-*ie* (*h*)*ij* / kan (-*t*) (*h*)*et* dat niet. [vr. enk.]
 c. Dat kindje kan-*ie* / kan (-*t*)-*ie* (*h*)*ij* / kan (-*t*) (*h*)*et* dat niet. [onz. enk.]
 d. Marie en Pol kennen-*zij* / kennen (-*t*)-*ie* (*h*)*ij* / kennen (-*t*) (*h*)*et* daar niets van [mv.]

Uit de voorbeelden blijkt meteen dat in oorsprong mannelijke en onzijdige pronomina gebruikt kunnen worden om lexicaal subjectnomina van alledrie de genera alsook van meervoudsvormen te verdubbelen. Blijkbaar hebben die pronomina in combinatie met lexicaal subjecten een betekenisverbleking ondergaan, bestaande in een verlies van specifieke genus- en getalskenmerken, zodat ze coreferentieel (kunnen) zijn met alle derde-persoonsubjecten.

3.1.3.9 Subjectverdubbeling derde persoon meervoud

3.1.3.9.1 Subjectverdubbeling 3 meervoud: overzicht (kaart 59a)

Subjectverdubbeling van meervoudspronomina voor de derde persoon in de vier syntactische omgevingen wordt geïllustreerd in de voorbeelden in (39).

- (39) a. Ze zullen *zij*(*lie*) dat wel krijgen. [rechte volgorde]
 b. Mogen-*ze* *zij*(*lie*) dat wel weten? [inversie]
 c. ... da-*ze* *zij*(*lie*) dat mogen weten [bijzin na voegwoord]
 d. Hij is groter dan-*ze* *zij*(*lie*). [na comparatief voegwoord]

De kaart bevat het materiaal uit vier SAND-enquêtevragen:

- (40) a. Als ze voor hun werk leven, leven ze niet voor hun kinderen.
 b. Ze geloven dat wij rijker zijn dan zij.
 c. Jullie geloven niet dat zij armer zijn dan jullie.
 d. Ze weten zullie d'r niks van.

De spreidingspatronen van de verschillende verdubbelingsconstructies op kaart 59a lopen in hoge mate parallel met die van de overige derde-persoonpronomina. Opnieuw tekent Vlaanderen zich af als het kerngebied van de constructie, waar verdubbeling in de drie eerstgenoemde omgevingen uitzonderingsloos voorkomt. Opnieuw wordt buiten Vlaanderen alleen verdubbeling in rechte woordvolgorde geattesteerd, met uitzondering alweer van het Zuid-West-Brabantse Herne, dat ook hier weer op een Vlaams standpunt staat. De verspreiding van verdubbeling in rechte volgorde oostwaarts van het Vlaamse dialectgebied reikt opnieuw tot in West-Limburg, maar is veel wijdmaziger dan op de vorige kaarten, met in de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen telkens vier attestaties, en twee aan de westrand van Belgisch Limburg. Na een comparatief voegwoord is verdubbeling eens te meer een exclusief Oost-Vlaamse aangelegenheid.

3.1.3.9.2 Subjectverdubbeling 3 meervoud, variatie in rechte volgorde (kaart 59b)

Zoals bij de overige personen komt bij de derde persoon meervoud ook de nodige morfologische variatie voor bij subjectverdubbeling in rechte volgorde, in die zin dat sommige dialecten in verdubbelingsconstructies gebruik kunnen maken van twee sterke pronomina, terwijl andere alleen een zwak en een sterk pronomen kunnen combineren. Verdrievoudiging in de derde persoon meervoud is in het SAND-materiaal niet geattesteerd.

De attestaties van subjectverdubbeling met twee sterke pronomina vormen, net zoals bij de overige personen, geen hecht gebied, maar liggen verspreid over de provincies Antwerpen, Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen, waarbij vooral het oosten van Oost-Vlaanderen voor een opvallende concentratie zorgt.

3.1.3.10 Subjectverdubbeling; synthese (kaart 60a)

Op de overzichtskaart zijn de spreidingsverschillen van subjectverdubbeling weergegeven naar zinstype (rechte volgorde, inversie na werkwoord, bijzin na voegwoord), naar persoon en getal van het subject en, voor de 3e persoon, naar de aard van de subject-NP: pronominaal versus lexicaal.

3.1.3.10.1 Rechte volgorde versus inversie en bijzinsorde

Wat zinstype betreft, tekent zich een duidelijk verschil af tussen enerzijds verdubbeling in zinnen met rechte volgorde en anderzijds in inversie en in bijzinnen na voegwoord. Die laatste twee constellaties, die qua distributie alleen van elkaar afwijken in de 2e persoon, bestrijken tezamen een uitgestrekter gebied dan verdubbeling in rechte volgorde. In de eerstgenoemde constructie – rechte volgorde – komt subjectverdubbeling haast uitsluitend voor bezuiden de Belgisch/Nederlandse rijksgrens, in een aaneengesloten gebied dat zowel de twee Vlaamse provincies plus Frans-Vlaanderen bestrijkt als de twee Belgisch-Brabantse provincies (Vlaams-Brabant en Antwerpen) met daarbij aansluitend de (noord)westelijke periferie van Belgisch

Limburg. Het constructiegebied verschilt daarbij nauwelijks voor de verschillende grammaticale personen. De enige twee plaatsen met verdubbeling op Nederlands grondgebied – Hulst en Ossendrecht – bevinden zich aan of in de onmiddellijke nabijheid van de rijksgrens. In inversie en in bijzinnen daarentegen valt ook het grootste deel van Noord-Brabant binnen het constructiegebied, met zelfs enkele erg noordelijk gesitueerde vermeldingen in het rivierengebied. Bij die Noord-Brabantse verspreiding sluit zich ook één Nederlands-Limburgs meetpunt aan.

Wel blijkt dat de expansie van verdubbeling in inversie boven de rijksgrens uitsluitend bestaat uit symbolen voor de tweede-persoonspronomina. In tegenstelling tot subjectverdubbeling in rechte volgorde, kent subjectverdubbeling in inversie een zeer verschillende geografische distributie naargelang van persoon en getal van het subject dat verdubbeld wordt.

3.1.3.10.2 Spreiding naar persoon en getal van het subject

Op kaart 60a zijn belangrijke geografische verschillen te zien inzake de paradigmatische dichtheid van subjectverdubbeling in inversie. Deze dichtheid betreft voor elk meetpunt de som van de subjecttypes – de verschillende persoonspronomina en lexicale subjecten van de 3e persoon – die verdubbeling (kunnen) aangaan. De spreiding over het paradigma is het grootst in de Vlaamse provincies, waar in de regel (vrijwel) volledige verdubbelingsparadigma's opgegeven worden. Met volledig wordt bedoeld: alle pronomina op de derde persoon onzijdig na. Om het kaartbeeld overzichtelijk te houden, wordt de derde persoon mannelijk enkelvoud hier buiten beschouwing gelaten. De geografische distributie van subjectverdubbeling voor de eerste persoon meervoud, de derde persoon vrouwelijk enkelvoud en de derde persoon meervoud is identiek, en de distributie voor de derde persoon mannelijk enkelvoud verschilt daar maar licht van. De oorzaak van die iets andere distributie moet wellicht gezocht worden in het feit dat een aantal dialecten niet beschikt over een zwak pronomen voor de derde persoon mannelijk enkelvoud. Subjectverdubbeling is minder nadrukkelijk, maar toch nog meer dan incidenteel geattesteerd in het Belgisch-Brabantse dialectgebied, met verdubbeling in de eerste persoon enkelvoud en in de tweede persoon enkelvoud en meervoud. In de Noord-Brabantse en de Limburgse meetpunten van het constructiegebied kunnen alleen tweede-persoonspronomina verdubbeld worden. Ook binnen het Vlaamse verdubbelingsgebied is het kaartbeeld niet uniform: maximale dichtheid is geconcentreerd in een trechtervormige, Oost-Vlaamse concentratie, vertrekkend vanaf de dialecten rond Gent en in westelijke richting verbredend tot in de buurt van de provinciegrens met West-Vlaanderen, die één keer overschreden wordt, namelijk door de attestatie in Oostkerke. In dit kerngebied kunnen niet alleen pronomina, maar ook lexicale NP's verdubbeld worden. Rondom de Oost-Vlaamse trechter liggen een groot aantal meetpunten waar verdubbelingen van alle persoonspronomina zijn geattesteerd, maar niet van lexicale subjecten. Die situatie is vrij algemeen in de oostelijke helft van West-Vlaanderen en in Oost-Vlaanderen langs de Schelde ten zuiden en ten oosten van Gent. Buiten deze secundaire kerngebieden, d.w.z. in het westen van West-Vlaanderen, het Waasland in het noordoosten van Oost-Vlaanderen, de Zuid-Oost-Vlaamse Denderstreek en de zuidrand van die provincie, is de densiteit afgenomen. In het westen is die afname het grootst in het perifere Frans-Vlaanderen, in het oosten vormen het Waasland en in mindere mate de Denderstreek een overgang naar de Brabantse situatie met nog minder verdubbelingsconstructies.

Tot slot dient vermeld te worden dat subjectverdubbeling in inversie en verdubbeling na voegwoorden doorgaans dezelfde distributie hebben. Op deze generalisatie is echter één uitzondering waar te nemen:

de tweede persoon. Zowel in de tweede persoon enkelvoud als in de tweede persoon meervoud is subjectverdubbeling in inversie algemeen in de Vlaamse en de Brabantse dialectgebieden. Na voegwoorden is het fenomeen echter alleen algemeen in Vlaanderen, terwijl het in Brabant maar incidenteel geattesteerd wordt, meer bepaald aan de noordrand en in het zuidoosten van het Brabantse deel van het constructiegebied. Die opmerkelijke geografische distributie doet de indruk ontstaan dat verdubbeling na voegwoorden vroeger ook algemeen was in het Brabantse dialectgebied, en in recentere periodes terrein heeft verloren.

Overigens suggereert niet alleen de fragmentaire Brabantse distributie van verdubbeling in de tweede persoon na voegwoorden dat subjectverdubbeling aan regressie onderhevig is. Het feit dat de attestaties van verdubbeling in rechte volgorde, opnieuw vooral in Brabant, vaak geen compact gebied vormen, wijst eveneens op regressie. Ook uit de literatuur zijn gegevens bekend die regressie in Brabant aannemelijk maken. Zo vermeldt De Vriendt (2003:75) voor het Vlaams-Brabantse dialect van Brussel een aantal verdubbelingsconstructies die in het SAND-materiaal niet terug te vinden zijn. Niet alleen in Brabant lijkt de verdubbelingsconstructie op de terugweg. Een vergelijking van de SAND-gegevens met de Zeeuws-Vlaamse gegevens van Will (2004) toont aan dat subjectverdubbeling in Zeeuws-Vlaanderen vandaag de dag een stuk minder productief is dan vijftig jaar geleden. Waarschijnlijk wordt dus een aanzienlijk deel van de huidige geografische spreiding van subjectverdubbeling verklaard door regressie van het verschijnsel in bepaalde gebieden.

3.2 Subjectclitisering na *ja* en *nee*

3.2.1 Inleiding

Subjectclitisering na *ja* of *nee* komt niet voor in het Standaardnederlands en de meeste noordelijke dialecten van het Nederlands. In sommige, vooral zuidwestelijke dialecten kunnen *ja* en *nee* gevolgd worden door een clitisch subjectspronomen dat refereert naar het subject van de vorige zin, meestal een vraag of een stelling waarop gereageerd wordt. Op die manier ontstaan conversaties zoals (41).

- (41) VRAAG: Heb je al gegeten?
ANTWOORD: Ja-*k* (of: nee-*k*)

In (41) is het clitisch pronomen '*k*' coreferentieel met het subject *je* uit de vraag. In sommige dialecten bestaat een volledig paradigma voor geclitiseerde pronomina na *ja* en *nee*, zoals het paradigma uit het West-Vlaamse Poelkapelle (42) laat zien.

- (42)
enk.	1	jaa- <i>k</i>
	2	jaa- <i>je</i>
3 m.		jaa- <i>ie</i>
	v.	jaa- <i>s</i>
	o.	jaa- <i>t</i>
mv.	1	jaa- <i>w</i>
	2	jaa- <i>je</i>
	3	jaa- <i>s</i>

In andere dialecten komt het verschijnsel alleen voor bij een beperkt aantal combinaties van persoon en getal. Om tot een accurate geografische beschrijving te komen van het verschijnsel 'clitica na *ja* en *nee*', moet de verspreiding van het verschijnsel dus voor elke grammaticale persoon afzonderlijk in kaart gebracht worden.

Dialecten verschillen niet alleen in de mate van volledigheid van het paradigma van *ja* en *nee*. Er treedt ook variatie op in de vorm van de clitische pronomina die in de constructie gebruikt worden. De pro-

50 3 Subjectclitisering na *ja* en *nee*

nomina in (42) lijken vrij evidente reductievormen van de zwakke pronomina 'k, je, ie, ze, 't, we, je en ze, die ook in de standaardtaal voorkomen. In veel gevallen ligt de keuze voor een bepaald pronomen na *ja* of *nee* echter minder voor de hand. Zo geeft (43) een aantal mogelijke antwoorden voor de eerste persoon meervoud.

- (43) VRAAG: Waren jullie op tijd thuis?
 ANTWOORD 1: Jaa-w
 ANTWOORD 2: Jaa-m
 ANTWOORD 3: Jaa-m'n

Het valt op dat in (43) verschillende van de vormvarianten van het zwakke pronomen voor de eerste persoon meervoud opduiken die eerder besproken zijn in hoofdstuk 2 (2.3.5). Uit hoofdstuk 2 bleek onder meer dat de keuze van het pronomen in bepaalde dialecten afhankelijk is van de syntactische omgeving: voor de persoonsvorm (in proclise) worden vaak andere vormen gebruikt dan na de persoonsvorm (in enclise), waarbij de vorm van het enclitische pronomen in sommige dialecten afhangt van de constituent waaraan hij gehecht wordt: na werkwoorden met een stam op een vocaal, zoals *gaan*, worden soms andere pronomina gebruikt dan na werkwoorden met een stam op een consonant (bijv. *leven*) of na voegwoorden. Op basis van de in hoofdstuk 2 besproken data kan niet voorspeld worden welk clitisch pronomen zal opduiken na *ja* of *nee*. Dat blijkt al uit de gekozen voorbeelden in (43), alledrie uit de Vlaamse dialecten. In die Vlaamse dialecten komt 1mv. *we* vrijwel uitsluitend voor in proclise, terwijl 1mv. *m'n* alleen geattesteerd is in enclise. In sommige dialecten wordt na *ja* (of *nee*) hetzelfde pronomen gebruikt als in zinsinitiale positie (cf. *jaa-w*), terwijl sprekers van andere dialecten een enclitische vorm gebruiken (cf. *jaa-m'n*).

Ten slotte zijn er dialecten die tussen *ja* en *nee* enerzijds en het aangehechte clitische pronomen anderzijds, een flectie-uitgang kunnen invoegen, zoals in (44).

- (44) VRAAG: Hebben ze al gegeten?
 ANTWOORD: Jaa-n-s

Er is in de taalkundige literatuur dan ook sprake van vervoeging van *ja* en *nee*. De vervoegingsuitgang na *jalnee* duikt niet op in alle dialecten die clitica kunnen hechten aan *jalnee*, en kan evenmin afgeleid worden uit de distributie van een bepaalde flectie-uitgang. Ook dit verschijnsel moet dus afzonderlijk in kaart gebracht worden.

3.2.2 Literatuuroverzicht

Over het opduiken en de oorsprong van clitische pronomina na *ja* en *nee* is weinig specifieke taalkundige literatuur. Wel zijn er uit de gebieden waar het verschijnsel voorkomt (of voorkwam) nogal wat dialectgrammatica's die een voorbeeldparadigma geven. Ook in dialectwoordenboeken zijn onder het lemma *ja* of *nee* soms voorbeeldparadigma's te vinden. Die paradigma's zijn niet altijd volledig. De vorm die het vaakst vermeld wordt, is de derde persoon onzijdige vorm *jaat*. Behalve in dialectgrammatica's en dialectwoordenboeken wordt het verschijnsel besproken in Paardekooper (1993) en Smessaert (1995). Ook Devos (1986), De Vogelaer (2003) en Van Craenenbroeck (2004) maken melding van het verschijnsel.

Paardekooper (1993) geeft een overzicht van de vormvariatie bij de clitica die na *ja* en *nee* kunnen volgen, en beschrijft de geografische distributie in zijn diachrone dynamiek aan de hand van drie kaarten: een kaart gebaseerd op het negentiende-eeuwse materiaal van Willems (zie Goossens, Taeldeman & Weijnen 1989), een kaart met RND-gegevens (Blancquaert & Péé 1925-1982) en een kaart met eigen materiaal en materiaal uit de dialectmonografieën. Paardekooper ver-

moedt dat het verschijnsel langzaam uitsterft, en dat 1enk. *jaak* en 3enk.onz. *jaat* het langst weerstand bieden tegen dit uitstervingsproces. Smessaert (1995) bespreekt een West-Vlaams paradigma. Devos (1986:176-177) behandelt alleen de vormen van de tweede persoon. Uit de geografische distributie van de West-Vlaamse vormen *jaaj* en *jaag* leidt ze af dat de constructie waarschijnlijk in oorsprong elliptisch is: de geografische distributie van beide vormen correleert namelijk met de vorm van proclitische pronomina en niet met die van pronomina zoals die in enclise voorkomen, wat een indicatie is voor het feit dat de clitica na *ja* en *nee* in oorsprong zinsinitiale vormen zijn. Ook Van Craenenbroeck (2004:223-255) vermoedt een verband tussen het verschijnen van clitica na *ja* en *nee* en elliptische constructies, meer bepaald korte antwoorden met *doen*, een dialectconstructie die op het eerste gezicht verwant is aan de Engelse *short 'do'-replies* (bijv. *Hij kan niet komen. Ja, hij doet*), maar die daar in syntactisch opzicht wezenlijk van verschilt. Het verband wordt onder meer gestaafd met een kaart waaruit een vergelijkbare geografische spreiding van de twee verschijnselen blijkt. De Vogelaer (2003:196-199) ten slotte, ziet de combinatie van *n* en *s* in derde-persoon-meervoudsvormen als *jaa-n-s* niet als opgebouwd uit een vervoegingsuitgang *-n* en een clitisch pronomen *s*, maar als één samengesteld pronominaal element *ns* dat in (verbale) enclise gevormd is. Subjectclitisering na antwoordpartikels lijkt in geen enkele andere taal te worden aangetroffen, zoals blijkt uit overzichtswerken over persoonscongruentie (Corbett 1991, 2000, Siewierska 2004).

3.2.3 Kaartbeschrijvingen

3.2.3.1 Clitica en vervoeging na *ja/nee*, eerste persoon enkelvoud

3.2.3.1.1 Clitica en vervoeging na *ja/nee*, 1 enkelvoud (kaart 61a)

Om te achterhalen welke dialecten clitica na *ja* kunnen gebruiken bij de eerste persoon enkelvoud, en welke verschillende vormen er bestaan, is gebruikgemaakt van een 'komt voor'-vraag. Aan de informanten werd gevraagd of ze op de vraag 'Wil je nog koffie?' konden antwoorden met een vorm zoals 'ja-k'. In de plaatsen waar het verschijnsel voorkwam, is bovendien gevraagd naar de gebruikte vorm. De kaart laat zien dat het verschijnsel vooral voorkomt in Oost- en West-Vlaanderen, Frans-Vlaanderen, één meetpunt in Zeeuws-Vlaanderen en het uiterste westen van Vlaams-Brabant. In een aantal plaatsen wordt een */n/* teruggevonden tussen *ja* en het clitisch pronomen, namelijk in het West-Vlaamse Veurne (vorm: *jaank*), in het Antwerpse Arendonk en in het Noord-Hollandse Huizen (vorm in beide gevallen: *janik*). De */n/* is in deze gevallen mogelijk een flectie-uitgang. Vooral in het geval van Veurne lijkt een analyse van de */n/* als flectie-uitgang zeer waarschijnlijk; in het geval van Arendonk en Huizen is echter ook een interpretatie als intervocalische tussen-*n* mogelijk (zie 3.2.3.1.2).

In enkele meetpunten net buiten het *jaak*-gebied wordt de vorm *jaat* opgegeven als mogelijk antwoord op vragen als *Wil je nog koffie?* Het gaat hier om dialecten waar de eerste-persoon-enkelvoudsvorm *jaak* niet (meer) beschikbaar is en nog slechts een relict overblijft van clitica na *ja*, in de vorm van een derde persoon onzijdige vorm die als een wat sterkere vorm van *ja* gebruikt kan worden in alle antwoorden, los van de grammaticale persoon van het onderwerp van de voorgaande zin. In vergelijking met de kaart in Paardekooper (1993:144) valt op dat het constructiegebied in de periode tussen de opvraging van het materiaal Willems (rond 1885) en de SAND-opvraging (2000-2003) sterk gekrompen is. Anno 1885 kwamen vormen zoals *jaak* voor in het hele gebied ten zuiden van de grote rivieren, al waren ze onbekend in een aantal

52 3 Subjectclitisering na *ja* en *nee*

aan de hand van de testzin 'Komt hij morgen ook op je verjaardag? Ja...'. Zwakke pronomina na *ja* zijn in de derde persoon mannelijk enkelvoud, net als bij de meeste andere grammaticale personen, geattesteerd in Frans-Vlaanderen en in West- en Oost-Vlaanderen. In het westen van het constructiegebied (Frans-Vlaanderen, westen van West-Vlaanderen) én in het oosten (oosten van Oost-Vlaanderen) komt de vorm *jaan* (ook wel: *jane*) voor. In het oosten van West-Vlaanderen en het westen van Oost-Vlaanderen overweegt de vorm *jaaj* (ook wel *jaje*), een evidente fonetische reductie van *ja-ie*. Een kleiner aantal meetpunten rond Gent heeft *jaij*. In Gent zelf ten slotte, is de vorm *jajij* geattesteerd (naast *jaaj*).

De distributie van een aantal van deze vormen is opmerkelijk. Het valt onder meer op dat zeer veel dialecten een clitisch pronomen *en* (bijv. in *jaan*) of *ie* (in *jaaj*) kunnen hechten aan *ja*. Dit is onverwacht, aangezien de clitica na *ja* vermoedelijk zinsinitiële vormen zijn, en zinsinitiële clitica buiten West-Vlaanderen zeldzaam zijn in de derde persoon mannelijk enkelvoud (zie 2.3.3.2). Het opduiken van de pronomina *ij* en *jij* na *ja* is om een andere reden opmerkelijk: deze vormen zijn namelijk geen zwakke vormen (zie 2.3.3). Er is een duidelijke correlatie tussen het voorkomen van de pronomina *ij* en *jij* na *ja* en het gebruik van dezelfde vormen in een andere constructie, namelijk in subjectverdubbelingen met een nominaal subject (zie 3.1.3.8). Zoals bij de andere grammaticale personen, geldt ook hier dat de verspreiding van clitica na *ja* voor de derde persoon mannelijk enkelvoud ooit veel groter geweest is (cf. de kaart in Paardekooper (1993:144)).

3.2.3.3.2 Correlatie pronomina 'n, 'm, 'r en *ie*, 3 enkelvoud mannelijk (kaart 63b)

De vorm van het pronomen na *ja* kan in verband gebracht worden met de vorm van het pronomen in andere syntactische omgevingen, zoals in proclise (*'r/'n/'m* V_{fin} in de legenda) en in enclise (na het werkwoord en het voegwoord; Cl V_{fin} *'n/'r/'m/ie* in de legenda). Kaart 63b toont de distributie van de volledig verdopte, zwakke vormen 'n, 'r, 'm en *je*, van zwak *ie*, en van sterk *ie* in zinsinitiële positie. De laatste vorm is ook opgenomen op deze kaart omdat hij een duidelijke invloed heeft op de keuze van het pronomen na *ja*. Voor een overzicht van de dialecten met respectievelijk sterk *ie* en zwak *ie*, zie 2.3.3.1 en 2.3.3.2.

Discrepancies tussen enclise en de andere omgevingen blijken de regel in het hele gecarteerde gebied: 'r, 'm, *ie* en 'n komen alle vier in enclise vaker voor dan in andere posities. Zinsinitiële attestaties van 'm en 'r zijn zelfs zeer zeldzaam. Zinsinitieel 'n en *ie* komen vaker voor, vooral in West-Vlaanderen en het westen van Oost-Vlaanderen. Daarbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de meeste attestaties van *ie* in het gebied liggen waar *ie* als sterk pronomen dienst doet. Zowel bij *ie* als bij 'n duiken er discrepanties op in de verspreiding in zinsinitiële positie en na *ja*. Zo is er een Oost-Vlaams gebied in de buurt van Gent met *ie* na *ja*, maar geen *ie* in zinsinitiële positie of in enclise, en enkele westelijke West-Vlaamse meetpunten met de omgekeerde situatie (uitsluitend *ie* in zinsinitiële positie). Bij 'n is de meest opvallende discrepantie terug te vinden in het oosten van Oost-Vlaanderen, waar een aantal meetpunten 'n heeft na *ja*, maar niet in zinsinitiële positie. Een aantal van die meetpunten heeft zelfs geen 'n in enclise, waardoor de vorm alleen voorkomt na *ja*. Een aantal van de discrepanties die zichtbaar worden op kaart 63b, wordt besproken in hoofdstuk 2 (2.3.3). Hier vallen vooral de Oost-Vlaamse attestaties op van *ie* en 'n na *ja* die buiten het verspreidingsgebied vallen van dezelfde vorm in proclise en soms zelfs in enclise.

3.2.3.4 Clitica na *ja/nee*, derde persoon enkelvoud vrouwelijk (kaart 64a)

Clitica na *ja/nee* voor de derde persoon vrouwelijk enkelvoud zijn tijdens de SAND-interviews opgevraagd in alle meetpunten, met de vraag of op een vraag 'Gaat ze dansen?' een antwoord zoals 'jaa-s' gegeven kon worden. In de dialecten waar clitica na *ja* voorkomen, werd ook gevraagd naar een vertaling van het *ja*-antwoord. Kaart 64a toont de resultaten.

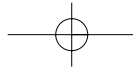
Het gebied waar de constructie voorkomt, blijkt opnieuw hetzelfde als bij de meeste andere grammaticale personen: Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen. De derde persoon vrouwelijk enkelvoud toont minder morfologische variatie dan de overige personen: veruit de meeste meetpunten hebben de vorm *jaas*. Het Oost-Vlaamse Lovendegem heeft *jaats*. De informanten in vijf meetpunten, Oostkerke, Kooigem en Kortrijk in West-Vlaanderen en Sint Laureins en Lovendegem in Oost-Vlaanderen, hebben daarnaast *jase*, een vorm die vermoedelijk in meer plaatsen mogelijk is, maar die tijdens de SAND-enquête niet expliciet bevestigd is. Daarnaast wordt in een aantal plaatsen geantwoord met een vorm *jaat*. *Jaat* is geen zuivere vrouwelijke vorm, maar een in oorsprong onzijdige vorm, die z'n gebruik heeft uitgebreid naar andere personen (zie ook 3.2.3.8). Ook hier is het duidelijk dat clitica na *ja* in de derde persoon vrouwelijk enkelvoud vroeger in een veel ruimer gebied gebruikt werden (cf. de kaart in Paardekooper (1993:144)).

3.2.3.5 Clitica na *ja/nee*, derde persoon enkelvoud onzijdig (kaart 64b)

Clitica na *ja* voor de derde persoon onzijdig enkelvoud zijn tijdens de SAND-interviews opgevraagd. De informanten werd gevraagd of ze op de vraag 'Staat het huis te koop?' konden antwoorden met een vorm zoals 'jaa-t'. In de dialecten waar clitica voorkwamen, werd doorgevraagd naar de vertaling van het antwoord. Kaart 64b toont de resultaten.

Clitische pronomina na *ja* komen voor in het gebruikelijke constructiegebied (Frans-Vlaanderen, Oost- en West-Vlaanderen), maar ook een eind daarbuiten, met een aantal attestaties in de provincie Antwerpen en in het zuiden van Belgisch en Nederlands Limburg. Morfologische variatie is er nauwelijks: alle dialecten hebben *jaat*. In een viertal plaatsen (Oostkerke en Moorsele in West-Vlaanderen en Deinze en Eeklo in Oost-Vlaanderen) is daarnaast ook spontaan een emphatische vorm *jate* opgegeven, die waarschijnlijk in meer meetpunten voorkomt.

De verspreiding van clitica na *ja* is bij de derde persoon onzijdig enkelvoud maximaal, maar komt nog lang niet in de buurt van de negentiende-eeuwse situatie zoals beschreven in Paardekooper (1993:144), die het verschijnsel waarneemt in het hele gebied waarvoor hij over materiaal beschikt, te weten het deel van het taalgebied ten zuiden van de grote rivieren en een aantal meetpunten ten noorden ervan. Wel valt van Paardekoopers kaart ook al een vrij fragmentarische distributie van het verschijnsel af te lezen in alle huidige provincies behalve Frans-Vlaanderen en West- en Oost-Vlaanderen. Bovendien maakt Paardekooper geen onderscheid tussen 'zuivere' attestaties van *jaat*, zoals die op kaart 64b afgebeeld zijn, en zgn. 'veralgemeende' voorkomens, waarbij het pronomen 't in *jaat* niet verwijst naar een onzijdig subject van de derde persoon, en die in 3.2.3.5 besproken worden. Aangezien beide typen een ietwat verschillende verspreiding kennen, ligt het voor de hand om Paardekoopers kaart te vergelijken met een kaart die beide gebruikswijzen van *jaat* toont (zie kaart 66c).

3.2.3.6 Clitica na *ja/nee*, eerste persoon meervoud

3.2.3.6.1 Clitica na *ja/nee*, 1 meervoud (kaart 65a)

Ook clitica van de eerste persoon meervoud kunnen in sommige dialecten voorkomen na *ja* en *nee*. Kaart 65a toont het materiaal dat tijdens de nagesprekken van de interviews en tijdens de telefonische ronde verzameld is in de dialecten met clitica na *ja* in 1enk., 3enk.vr., 3enk.onz. of 3mv. In dialecten met clitica na *ja/nee* voor een van deze grammaticale personen, werd gevraagd of ook clitica voor de eerste persoon meervoud na *ja/nee* konden opduiken, en zo ja, wat de vorm van het clitisch pronomen was. De testzin was 'Zijn jullie tevreden met het cadeau? Ja...'.

Deze kaart laat min of meer hetzelfde beeld zien als de kaart voor de andere grammaticale personen: clitische pronomina na *ja* komen vooral voor in het zuidwesten van het taalgebied, meer bepaald in Frans-Vlaanderen en de Belgische provincies Oost- en West-Vlaanderen. Het verschijnsel is buiten deze drie provincies volledig onbekend. Binnen het constructiegebied komen drie verschillende vormvarianten voor (zie ook 2.3.5 voor vormvariatie bij de pronomina voor de eerste persoon meervoud). De vorm *jaam* komt het vaakst voor, zowel in Oost- als in West-Vlaanderen. Een tweetal plaatsen in de Zuid-Oost-Vlaamse Denderstreek (Aalst, Ninove) heeft *jam'n*. In West-Vlaanderen is ook *jaaw* geattesteerd, in sommige meetpunten naast *jaam*. In heel Frans Vlaanderen is *jaaw* zelfs de enige optie.

In een viertal plaatsen, drie West-Vlaamse (Oostende, Nieuwpoort en Menen) en één westelijk Oost-Vlaamse (Bevere) is naast *jaam* ook een vorm *jame* geattesteerd. Het gaat hier om een emphatische variant van *jaam*, verkregen door toevoeging van een sjwa. Vermoedelijk is deze emphatische variant in meer meetpunten mogelijk dan de vier waar hij spontaan opgegeven werd.

Deze kaart kan vergeleken worden met twee oudere kaarten, allebei van de hand van Paardekooper. In vergelijking met de kaart gebaseerd op het negentiende-eeuwse materiaal van Willems (Paardekooper 1993:144) valt opnieuw een sterke verkleining van het constructiegebied op: in de negentiende eeuw werden volledige paradigma's van *ja* aangetroffen tot ver buiten Oost- en West-Vlaanderen, al vormden de Vlaamse dialecten ook toen het enige gebied waar het verschijnsel vrijwel in alle dialecten voorkwam. In vergelijking met het RND-materiaal zijn de verschillen niet zo groot. Paardekooper (1993:145) vindt eerste-persoon-meervoudsclitica na *nee* in heel Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen, in de zuidelijke helft van Oost-Vlaanderen en in het westen van Vlaams-Brabant, ongeveer hetzelfde gebied dat uit het SAND-materiaal blijkt, en daarnaast nog in drie geïsoleerde meetpunten in Nederland (twee in Zuid-Holland en één in Utrecht).

3.2.3.6.2 Correlatie pronomina met initiële /m/, 1 meervoud (kaart 65b)

De vorm van het gebruikte pronomen na *ja* hangt samen met de pronominale vormvariatie die besproken is in 2.3.5. Kaart 65b toont de distributie van de varianten met initiële /m/, zoals de zwakke pronomina *me* en *m'n* en het sterke *miender*.

De zwakke pronomina met /m/ in enclise zijn veruit het talrijkst en het wijdst verspreid: enclitisch *me* (CV_{fin} me in de legenda) is vrij algemeen in Oost- en West-Vlaanderen, Zeeland en in het grootste deel van Antwerpen en Vlaams-Brabant; enclitisch *m'n* (CV_{fin} m'n in de legenda) komt frequent voor in het oosten van Oost-Vlaanderen en Zeeland. De zinsinitiële zwakke vorm *me* (me V_{fin} in de legenda) komt eveneens vaak voor in Frans- en West-Vlaanderen en in het westen van Oost-Vlaanderen, maar slechts zeer sporadisch in meer oostelijke en noordelijke gebieden; *m'n* is niet geattesteerd in zinsinitiële positie. Ook na *ja* zijn vormen met /m/ alleen geattesteerd in West-Vlaanderen en het zuiden van Oost-Vlaanderen, in de vorm van *-m(e)*, en

in de Oost-Vlaamse plaatsen Aalst en Ninove, met de vorm *-m'n*. Slechts twee plaatsen hebben een sterke vorm met begin-*m* (in casu *miender*), namelijk Brugge en Roeselare, allebei in West-Vlaanderen. Op basis van de geografische distributie kan men vaststellen dat alle dialecten die een of andere pronominaal vorm met initiële /m/ ter beschikking hebben, ook een enclitische vorm hebben met begin-*m*. Dat wijst erop, zoals in hoofdstuk 2 gesteld (2.3.5.2), dat de enclitische vormen met begin-*m* ouder zijn dan de overige vormen met /m/, en bijgevolg dat de begin-*m* in enclise gevormd is. Zowel na *ja* als in proclise is de begin-*m* minder ver verspreid dan in enclise, maar de precieze geografische distributie verschilt in beide gevallen. Er zijn zowel dialecten met uitsluitend *m(e)* na *ja* als dialecten met uitsluitend *me* in zinsinitiële positie, maar de meetpunten met uitsluitend *m(e)* na *ja* zijn talrijker en bovendien de enige die gebiedsvormend zijn (ze liggen geconcentreerd in het zuidoosten van Oost-Vlaanderen). Dat verschil is onverwacht, aangezien in de literatuur gesuggereerd wordt dat de pronomina na *ja* beschouwd mogen worden als in oorsprong proclitische vormen.

3.2.3.7 Clitica en vervoeging na *ja/nee*, derde persoon meervoud

3.2.3.7.1 Clitica en vervoeging na *ja/nee*, 3 meervoud (kaart 66a)

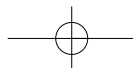
Kaart 66a toont de verschillende *ja*-antwoorden die tijdens de interviewronde gegeven werden op de vraag 'Hebben ze al gegeten?' Er werd enerzijds gevraagd of een cliticum kon voorkomen na *ja/nee*, en anderzijds ook gepeild of dat cliticum voorafgegaan kon worden door een flectie-uitgang.

In de derde persoon meervoud komen clitica voor in hetzelfde constructiegebied als bij de meeste andere grammaticale personen: in Frans-Vlaanderen, en in West- en Oost-Vlaanderen. De morfologische variatie is vrij beperkt. In een aantal plaatsen, vooral in het westen en noorden van West-Vlaanderen en in Gent en omstreken in Oost-Vlaanderen, duikt een flectie-uitgang *-n* op (vorm: *jaans*); de andere plaatsen hebben *jaas*. In twee West-Vlaamse meetpunten, Moorsele en Kortrijk, is een emphatische vorm *jase* geattesteerd.

Uit Paardekooper (1993:144) blijkt dat het constructiegebied in de negentiende eeuw veel groter was. Paardekooper (1993:155) maakt verder melding van dialecten met flectie van *ja* in de derde persoon meervoud in West- en Oost-Vlaanderen, en daarnaast ook op één meetpunt in Vlaams-Brabant, op twee meetpunten in Noord-Holland en op één plaats op het Waddeneiland Texel.

3.2.3.7.2 Correlatie vervoegingsuitgangen, 3 meervoud (kaart 66b)

De vervoegings-*n* die na *ja* verschijnt, duikt ook op na werkwoorden en na voegwoorden. Kaart 66b geeft een overzicht. Na werkwoorden (in dit geval *gaan*; V-nasaal in de legenda) is de flectie-*n* vrij algemeen in het taalgebied, op een kleiner gebied in Limburg (met *-nt*) en grotere gebieden in Oost-Nederland (met *-t*) en Friesland (met *-ne*) na. Na voegwoorden (C-nasaal in de legenda) is de distributie zuidwestelijk, met het merendeel van de attestaties in Frans-Vlaanderen, West- en Oost-Vlaanderen en Zeeland, en een tweetal wat verder naar het noorden (Lopik (Utrecht) en Strijen (Zuid-Holland)). Alle attestaties van voegwoordvervoeging met *-n* liggen in het gebied met *n*-flectie na *gaan*. Dat geldt ook voor alle attestaties van *-n* in *jaans*, die uitsluitend verspreid liggen over Frans-Vlaanderen en West- en Oost-Vlaanderen. Alle meetpunten met *jaans* hebben bovendien ook voegwoordvervoeging met *-n*. De aanwezigheid van *n*-flectie na zowel werkwoorden als voegwoorden lijkt dus een noodzakelijke voorwaarde voor *n*-flectie van zowel voegwoorden als *ja*.

54 3 Subjectclitisering na *ja* en *nee*

3.2.3.8 Gegeneraliseerd *jaat* (kaart 66c)

Clitische pronomina na *ja* komen vooral voor in de Vlaamse dialecten: alleen in Frans-Vlaanderen en in West- en Oost-Vlaanderen zijn (min of meer) volledige paradigma's van *ja* opgegeven, waar (bijna) alle clitica aan *ja* en *nee* vastgehecht kunnen worden. Hier en daar wordt echter de vorm *jaat* gebruikt in zinnen waarin niet verwezen wordt naar een onzijdig subject van de derde persoon. *jaat* heeft dus een algemener gebruik dan alleen voor de derde persoon onzijdig enkelvoud. In de dialecten die over een dergelijk gegeneraliseerd *jaat* beschikken, lijken er geen restricties te bestaan op het subject van de zinnen die het *jaat*-antwoord uitlokken: gegeneraliseerd *jaat* kan gebruikt worden als antwoord op zinnen met een subject van alle grammaticale personen, en is louter nog een emphatische vorm van *ja*. Kaart 66c geeft alle attestaties van *jaat*, zowel als onzijdige vorm van de derde persoon enkelvoud (zie kaart 65b) als als gegeneraliseerde vorm (zie ook kaarten 61a, 64a, 66a). De attestaties van gegeneraliseerd *jaat* zijn dezelfde als die die afgebeeld zijn op de kaarten 61a, 64a, 66a, aangevuld met een reeks spontane attestaties van *jaat* uit de vrije conversaties tussen hulpinterviewer en informanten, die ook deel uitmaken van het SAND-materiaal.

Zoals reeds aangehaald is *jaat* als onzijdige vorm van de derde persoon enkelvoud een zuidwestelijk gegeven. De attestaties van gegeneraliseerd *jaat*, worden in de regel teruggevonden aan de rand van het constructiegebied of zelfs (ver) daarbuiten, al zijn er een paar uitzonderlijke voorbeelden van gegeneraliseerd *jaat* uit de Vlaamse dialecten. De geografische constellatie op kaart 66c wijst duidelijk op een correlatie tussen veralgemening van *jaat* en het verdwijnen van volledige paradigma's van *ja*. Waarschijnlijk bestaat er ook een correlatie tussen veralgemening van *jaat* en de frequentie waarmee clitica na *ja* opduiken in een dialect: vooral in het westen van het Vlaamse dialectgebied, waar volledige paradigma's voorkomen, wordt vaak gebruikgemaakt van clitica na *ja*, en zijn attestaties van *ja* en *nee* zonder cliticum zeldzaam (Paardekooper 1993:157 vermeldt trouwens het bestaan van een (West-Vlaams) gebied waar clitica na *ja/nee* in antwoorden ook in de late twintigste eeuw verplicht zijn). Naar het oosten toe worden clitica na *ja* zeldzamer, en komen vaker de 'gewone' vormen *ja* en *nee* voor. Net in die meer oostelijke meetpunten duikt veralgemeend *jaat* op, en hier en daar wordt gerapporteerd dat de vorm vooral gebruikt wordt in contexten waarbij enige nadruk op *ja* komt te liggen.

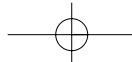
De (relatieve) zeldzaamheid van *ja* en *nee* zonder clitisch pronomen in West- en Oost-Vlaanderen komt ook tot uiting in de SAND-resultaten: een zoekopdracht naar de vorm *ja* (en uitspraakvarianten als *jou*, *jau*, *joa* en *jao*), ongeacht de functie van de vorm, levert voor West- en Oost-Vlaanderen beduidend minder resultaat op dan voor Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg: het gemiddelde aantal attestaties per meetpunt is resp. 19,15 (W-VI) en 21,56 (O-VI) tegenover 40,78 (A'pen), 54,07 (VI-Brab) en 46,26 (B Limb). De ongelede vorm *ja* is dus zeldzamer in het westen dan in het oosten.

Ondanks de nog vrij ruime verspreiding van *jaat*, lijkt ook deze vorm geografisch gezien op de terugweg. Paardekoopers (1993:144) kaart toont namelijk attestaties van *jaat* in een iets groter gebied, met een grotere densiteit.

3.3 Literatuurlijst subjectverdubbeling en subjectclitisering na *ja* en *nee*

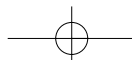
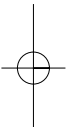
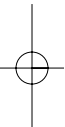
- Ariel, M. (2000). 'The development of person agreement markers: from pronouns to higher accessibility markers.' In M. Barlow & S. Kemmer (eds.) *Usage-based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications. 197-260.
Bayer, J. (1984). 'COMP in Bavarian syntax.' *The Linguistic Review* 3. 209-274.

- Blancquaert E. & W. Péé (1925-1982) (red.) *Reeks Nederlandse Dialect-atlassen* (RND). Antwerpen: De Sikkel.
Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
– (2000). *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.
Croft, W. (1990). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
De Geest, W. (1990). 'Universele grammatica op de Gentse toer: de relevantie van clitisering met doubletten voor het Principes-en-Parameters-Model van de Generatieve Grammatica.' *Taal en Tongval* Themanummer 3: Dialectsyntaxis. 108-124.
De Meersman, A. (1985). 'Een VSO-maneuver in de Zuidnederlandse dialecten.' In H. Ryckeboer, J. Taeldeman & V.F. Vanacker (eds.) *Hulde-album Prof. dr. Marcel Hoebeke*. Gent: RUG Seminarie voor Nederlandse taalkunde. 123-131.
De Schutter, G. (1994). 'Voegwoordreflectie en pronominale clitisering waarin Vlaams en Brabants bijna elkaars tegengestelden zijn.' *Taal en Tongval* 46, 108-131.
De Vogelaer, G. & A. Neuckermans (2002). 'Subject doubling in Dutch: a dialect phenomenon in cross-linguistic perspective.' *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 55. 234-258.
De Vogelaer, G. (2003). 'Person marking in Dutch dialects.' In B. Kortmann (ed.) *Dialectology meets typology*. Berlin: Mouton De Gruyter. 181-210.
Devos, M. (1986). 'Het persoonlijk voornaamwoord 2e pers. enk. in het Westvlaams: geografie en historiek.' In M. Devos & J. Taeldeman (eds.) *Vruchten van zijn akker: Opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. dr. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie. 167-191.
De Vriendt, S. (2003). *Grammatica van het Brussels*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde/Brussel: Academie van het Brussels.
Givón, T. (1976). 'Topic, pronoun, and grammatical agreement.' In C. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press. 149-188.
Goossens, J., J. Taeldeman & A.A. Weijnen (1989) (eds.) *Taal en Tongval* Themanummer 2: Honderd jaar enquête Willems.
Haegeman, L. (1990). 'Subject pronouns and subject clitics in West-Flemish.' *The Linguistic Review* 7. 333-363.
– (1992). *Theory and description in generative syntax: A case study in West Flemish*. Cambridge: Cambridge University Press.
Haiman, J. (1991). 'From V2 to subject clitics: Evidence from Northern Italian.' In E. Traugott & B. Heine (eds.) *Approaches to grammaticalization, Vol. 2*. Amsterdam: John Benjamins. 135-157.
Nadasdi, T. (1995). 'Subject NP doubling, matching, and minority French.' *Language Variation and Change* 7. 1-14.
Nuyts, J. (1995). 'Subjectpronomina en dubbele pronominale constructies in het Antwerps.' *Taal en Tongval* 47. 43-58.
Paardekooper, P.C. (1952). 'Syntagma's van het type *ge moet gij + het/er*.' In L.G.J. Verberne, & A. Weijnen (eds.) *Land van mijn hart: Brabantse feestbundel voor Mgr. Prof. dr. Th. J. A. J. Goossens*. Tilburg: Henri Bergmans. 64-69.
– (1993). 'Jaak/Neenik enz.' *Tabu* 23. 143-170.
Pauwels, J.L. (1958). *Dialect van Aarschot en omstreken*. Tongeren: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
Schuurmans, N.J. (1975). 'Verbindingen met specifiek enclitische pronomina in het Westbrabants.' *Mededelingen van de Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde*. Themanummer. Nijmegen: Nijmeegse centrale voor dialect- en naamkunde.
Siewierska, A. (1999). 'From anaphoric pronoun to grammatical marker: why objects don't make it.' *Folia Linguistica* 33. 225-251.
– (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
Smessaert, H. (1995). 'Morfosyntaxis van het Westvlaamse bè-jaa-k-gie.' *Tabu* 25. 45-60.
– (1995). 'Pronominal cliticization in West Flemish.' In E. Schiller, E. Steinberg & B. Need (eds.) *Autolexical Theory: Ideas and Methods*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. 241-289.
Stroop, J. (1987). 'Enclitische verschijnselen in het Westbrabants.' *Taal en Tongval* 39. 121-140.
Swiggers, P. (1987). 'Voornaamwoorden met onderwerpsfunctie in Brabantse dialecten.' *Leuvense bijdragen* 76. 159-170.
Vallaey, A. (1997). *Spraakkunst van het Poperings*. Poperinge: Stad Poperinge.
Vanacker, V.F. (1948). *Syntaxis van het Aalsters dialect*. Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie 4. Tongeren: George Michiels.
– (1963). *Syntaxis van de gesproken taal te Aalst en in het Land van Aalst in de XVde, de XVIde en de XVIIde eeuw*. Brussel: Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.

3 Subjectclitisering na *ja* en *nee*

- Van Craenenbroeck, J. (2004). *Ellipsis in Dutch dialects*. Diss. Universiteit Leiden. Utrecht: LOT.
- Van Craenenbroeck, J. & M. van Koppen (2002a). 'Subject doubling in Dutch dialects.' In M. van Koppen et al. (eds.) *Proceedings of Console IX*. 55-64.
- (2002b). 'Pronominal doubling and the structure of the left periphery in southern Dutch.' In S. Barbiers et al. (eds.) *Syntactic Microvariation*. Meertens Institute Electronic Publications in Linguistics 2.
- Vandekerckhove, R. (1993). 'De subjectvorm van het pronomen van de 2e persoon enkelvoud in de Westvlaamse dialecten.' *Taal en Tongval* 45. 173-183.
- Vandeweghe, W. (2000). 'Pronominale reduplicatie: sporen in het AN.' In V. De Tier, M. Devos & Jacques Van Keymeulen (eds.) *Nochtans was scherp van zin*. Huldealbum Hugo Ryckeboer. Gent: Vakgroep Nederlandse Taalkunde RUG. 439-443.
- Van Riemsdijk, H. (1999). *Eurotyp 5: Clitics in the Languages of Europe*. Empirical Approaches to Language Typology. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Will, G. (2004). *Zeeuws of Vlaams? (Morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen*. Oosterhout: eigen beheer.
- Willemys, Roland (1979). 'Vorm en functie van de aanspreekvormen in West- en Frans-Vlaanderen.' *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 53. 171-193.
- WZD = Ghijssen, H.C.M. (1974). *Woordenboek der Zeeuwse dialecten* [derde druk]. Den Haag: Van Goor & Zonen.
- Zwart, J.-W. (1993). *Dutch Syntax: A minimalist approach*. Diss. Universiteit Groningen.

Hoofdstuk 4

Reflexieve en reciproke pronomina

4.1 Inleiding

4.1.1 Reflexieve en reciproke pronomina

Reflexieve pronomina als *zich* en *zichzelf* en reciproke pronomina als *elkaar* hebben de bijzondere eigenschap dat ze terugverwijzen naar een antecedent dat in dezelfde (deel)zin aanwezig is. In een zin als *De jongen heeft een hekel aan zichzelf* verwijst *zichzelf* verplicht naar *de jongen*. Ook in *Jan wast zich* is *Jan* degene die de wasbehandeling ondergaat. Als we *zich(zelf)* vervangen door een persoonlijk voornaamwoord als *hem*, dan zien we in het Standaardnederlands precies het omgekeerde. *Hem* kan in deze zinnen naar ieder denkbaar mannelijk individu verwijzen met uitzondering van *de jongen* resp. *Jan*. Over het algemeen is er dus sprake van een *complementaire distributie*: reflexieve en reciproke pronomina moeten een antecedent binnen de zin hebben, terwijl persoonlijke voornaamwoorden hun antecedent daarbuiten zoeken.

Reflexieve en reciproke pronomina worden in de literatuur soms aangeduid als *wederkerende* resp. *wederkerige voornaamwoorden*, en in de theoretische literatuur vaak met de term *gebonden anaforen* (ofte wel gebonden verwijswoorden), waarbij *gebonden* verwijst naar de kenmerkende eigenschap van reflexieve/reciproke pronomina dat ze verwijzen naar een binnen de zin gelegen antecedent. Dit in tegenstelling tot *niet-gebonden anaforen*, zoals persoonlijke voornaamwoorden. Een iets ander terminologisch onderscheid treffen we aan in het verschil tussen *pronomina* (niet-gebonden verwijswoorden) en *anaforen* (gebonden verwijswoorden). Wij zullen in dit hoofdstuk gebruikmaken van de terminologie *reflexieve* en *reciproke pronomina*. Dat reflexieve en reciproke pronomina overeenkomen met een binnen de zin gelegen antecedent kunnen we zien aan de kenmerken *getal*, *persoon* en *geslacht*. In de meeste gevallen bestaat het reflexieve pronomen uit een persoonlijk voornaamwoord dat in de genoemde kenmerken overeenkomt met het antecedent, mogelijk gevolgd door *zelf*, zoals in *je(zelf)*, *haar(zelf)* of *ons(zelf)*. Voor de derde persoon bestaat er een aparte reflexievorm: *zich(zelf)*; deze vorm is ongespecificeerd voor de kenmerken *getal* en *geslacht*, zoals blijkt uit de volgende zin: *Jan/Marie/De jongens heeft/hebben een hekel aan zichzelf*.

Om precies te bepalen wanneer een reflexief pronomen noodzakelijk is, moeten we de hierboven gegeven omschrijving 'verwijzen naar een binnen de zin gelegen antecedent' nader omschrijven. Een zin als *Jan denkt dat ik een hekel aan zichzelf heb* is ongrammaticaal. *Zichzelf* kan niet verwijzen naar *ik* omdat *zichzelf* de eigenschap 3e persoon heeft en *ik* niet. Maar *zichzelf* kan ook niet verwijzen naar *Jan*. Kennelijk moet een reflexief pronomen een antecedent hebben binnen dezelfde *deelzin*, in dit geval binnen de door *dat* ingeleide bijzin. Vandaar dat *Ik denk dat Jan een hekel aan zichzelf heeft* wel een goede zin is.

Een verdere beperking op het optreden van reflexieve pronomina is dat, enigszins onnauwkeurig gesteld, het antecedent aan het reflexief vooraf gaat. Een zin als *Ik denk dat zichzelf een hekel aan Jan heeft* is onwelgevoemd ondanks dat *zichzelf* en *Jan* deel uitmaken van dezelfde *deelzin*. Hetzelfde geldt voor een zin als *Ik stel zichzelf aan Jan*

voor (vgl. *Ik stel Jan aan zichzelf voor*, die wel acceptabel is). Hieruit blijkt dat de verhouding tussen antecedent en reflexief pronomen van belang is bij de bepaling of een reflexief pronomen op een bepaalde positie mag optreden. Hierbij moeten we opmerken dat de volgordebeperking verstoord kan worden door topicalisatie of vooropplaatsing, als in *Zichzelf stelt Jan nooit aan iemand voor*. In deze laatste zin wordt *zichzelf* geïnterpreteerd alsof het in de corresponderende zin *Jan stelt zichzelf nooit aan iemand voor* op de objectpositie staat. Iets dergelijks kunnen we zeggen voor de diepte van inbedding. Een zin als *Ik denk dat de zus van Jan een hekel aan zichzelf heeft* is acceptabel, maar alleen als *de zus van Jan* het antecedent van het reflexief pronomen is. *Jan*, een onderdeel van het subject, kan hier niet als antecedent gelden. In de generatieve literatuur worden de laatste twee beperkingen – voorafgaan en diepte van inbedding – samengenomen in de eis dat het antecedent het reflexief pronomen moet c-commanderen.

We zien dus dat een reflexief pronomen aan een aantal bestaansvoorwaarden moet voldoen:

- het reflexief pronomen moet een antecedent hebben (*binding*);
- het reflexief pronomen en het antecedent moeten overeenkomen in eigenschappen voor persoon, getal en geslacht (*congruentie*);
- het reflexief pronomen moet zijn antecedent vinden binnen zijn eigen *deelzin* (*bindingsdomein*);
- het reflexief pronomen wordt voorafgegaan door het antecedent (behalve in het geval van topicalisatie) (*precedentie*);
- het antecedent mag niet zijn ingebed (*diepte van inbedding*).

Deze voorwaarden zijn in de generatieve taalkunde opgenomen in de zogeheten 'Bindingstheorie' (zie literatuurbespreking; 4.2). Voor een nadere verfijning van de hier gepresenteerde theorie raadplege men de literatuur.

4.1.2 Vormen in het Standaardnederlands

Er bestaat een verschil tussen sterke en zwakke vormen van het reflexieve voornaamwoord. Het Standaardnederlands vormt sterke reflexieve voornaamwoorden door de zwakke reflexief (meestal de objectvorm van persoonlijke voornaamwoorden) te doen vergezellen van het woord *-zelf*. We krijgen dan de vormen *mezelf* (*mijzelf*), *jezelf* (*jouzelf*), *hemzelf* ('*mzelf*'), *haarzelf* (*d'rzelf*), *onszelf*, *julliezelf*, *uzelf* en *hunzelf*. Voor de derde persoon wordt in plaats van *hemzelf*, *haarzelf* en *hunzelf* meestal gebruikgemaakt van de vorm *zichzelf*, alhoewel de andere vormen ook voorkomen. In de zin *Jan heeft mij een foto van REFL gestuurd* zijn zowel *hemzelf* als *zichzelf* mogelijk. De precieze voorwaarden waaronder *hemzelf* en *zichzelf* kunnen voorkomen in dit soort constructies in het Standaardnederlands zijn niet bekend. Naast de bovengenoemde *-zelf*-vormen – de sterke vormen – hebben we ook vormen zonder *-zelf*. Het gaat hier om de 'kale' vorm van het persoonlijk voornaamwoord in objectvorm (*me*, *je*, *ons*, *jullie*, *u*) of de vorm *zich*. Deze zwakke vormen komen voor bij de zogenaamde *inherent reflexieve werkwoorden*. Het betreft hier werkwoorden die een reflexief voornaamwoord met zich mee dragen, zoals *zich vergissen*, *zich iets herinneren* of *zich schamen*. Voor de derde persoon kan het reflexief *zich* hier niet vervangen worden door *hem*, *haar* of *hun*. Dit blijkt uit de onwelgevoemdheid van *Jan vergist hem*, *Marie schaamt haar* en *Zij herinneren hun dat niet meer* in de standaardtaal (voor de dialecten, zie 4.3.1.1).

Ook bij een aantal werkwoorden die niet inherent reflexief zijn, treffen we de zwakke vorm aan, zoals bij *zich wassen*, *zich voorstellen* en *zich verbergen*. Deze werkwoorden kennen een reflexief gebruik (*zich*

wassen) en een niet-reflexief gebruik (*iemand/iets wassen*). Bij deze werkwoorden kan ook de sterke reflexieve vorm worden gebruikt, als in *Jan wast zichzelf* (voor de dialecten, zie 4.3.1.2).

De precieze afbakening tussen sterke en zwakke vormen van het reflexieve voornaamwoord is uitgebreid bestudeerd in de taalkundige literatuur (zie 4.2). Het is duidelijk dat de zwakke vormen niet uitsluitend voorkomen bij inherent reflexieve werkwoorden. Zo treffen we *zich* ook aan als het object van een voorzetsel. Aangezien het object van het voorzetsel *bij* verplicht reflexief is in de zin *Toon heeft geen geld bij zich*, zouden we kunnen aannemen dat *iets bij zich hebben* een inherent reflexieve uitdrukking is (voor de dialecten, zie 4.3.3.1). Het valt echter moeilijk aan te nemen dat er inherente reflexiviteit bestaat in zinnen als *Fons zag een slang naast zich* (voor de dialecten, zie 4.3.3.2) of *Erik liet mij voor zich werken* (voor de dialecten, zie 4.3.3.4).

We treffen de zwakke vorm ook aan in *Bart liet zich meedrijven op de golven* (voor de dialecten, zie 4.3.5). Ook hier lijkt er geen sprake van inherente reflexiviteit, netzomin als in *Jan werkt zich suf*. Een gedetailleerde beschrijving van het verschil tussen sterke en zwakke vormen van het reflexief valt buiten het kader van deze atlas. Wel is het belangrijk om ook voor de dialecten te bestuderen welke vormen men onderscheidt in constructies met sterke en zwakke reflexieven.

In de onderstaande tekst maken we geen onderscheid tussen volle en gereduceerde vormen. Sterke reflexieve pronomina kunnen zowel in volle vorm (*zijn eigen, hemzelf, haarzelf, jouzelf* etc.) als in gereduceerde vorm voorkomen (*z'n eigen, 'mzelf, d'rzelf, jezelf* etc.); hetzelfde geldt voor zwakke reflexieve pronomina.

4.1.3 De positie van reflexieve pronomina

In 4.1.1 zagen we dat reflexieven gebonden moeten worden door een voorafgaand antecedent binnen dezelfde deelzin. Dit impliceert dat het subject meestal geen reflexief pronomen kan zijn, want het subject is in bijna alle gevallen de eerste nominale woordgroep in de deelzin. Andere posities in de zin zijn zonder veel problemen beschikbaar voor reflexieve voornaamwoorden. We zien dat in de volgende voorbeeldzinnen: *Johan kent zichzelf goed* (direct object), *Hans schonk zichzelf een nieuwe stropdas* (indirect object), *Harry houdt onvoldoende van zichzelf* (voorzetselvoorwerp), *Gerard zet het kind naast zichzelf neer* (bijwoordelijke bepaling), *Henk kijkt nooit naar foto's van zichzelf* (bijvoeglijke bepaling). Hoewel het op grond van deze voorbeelden lijkt alsof het antecedent altijd het subject van de zin is, is dat geenszins noodzakelijk, zoals blijkt uit de zin *Ik gaf Peter een foto van zichzelf*, waarin het antecedent het indirect object is. Een ander geval treffen we aan in *Ik verscheurde Eduards foto van zichzelf*, waarbij het antecedent en de reflexief allebei deel uitmaken van het direct object.

Een bijzonder geval betreft reflexieve pronomina die deel uitmaken van het subject. Hoewel de zin *Dik hoopt dat zichzelf goed op de foto staat* duidelijk niet welgevoemd is, geldt dat niet voor *Dik hoopt dat er foto's van zichzelf in de etalage staan*. In deze laatste zin bevindt het antecedent zich buiten de deelzin waarin de reflexief zich bevindt (de bijzin). Opvallend is dat *zichzelf* hier zonder betekenisverschil vrij gemakkelijk lijkt te kunnen worden vervangen door *hemzelf* en zelfs door *hem*. Een discussie over de theoretische consequenties van dit contrast treffen we aan in de literatuur. Een dergelijke zin is opgenomen in de enquête en het resultaat daarvan zien we op de kaarten 73a en 73b. Een bespreking van deze kaarten wordt gegeven in 4.3.4. Een ander belangwekkend verschijnsel treffen we aan in complexe constructies waarin werkwoorden als *horen, zien* en *laten* het hoofdwerkwoord zijn. Het gaat hier om de zogenaamde Accusativus-cum-

Infinitivo (Acl)-constructies, als in *Marco hoort zichzelf een aria zingen* of *Evert laat zich vallen*. In deze gevallen wordt de positie van *zich(zelf)* vaak opgevat als de positie van het subject van het werkwoord in de infinitivale bijzin: *Evert laat [zich vallen]*. Als dat juist is, dan vinden we hier reflexieve pronomina in subjectpositie.

Ook op een andere manier zijn deze constructies interessant. Het lijkt alsof juist in dit type zin de infinitivale bijzin niet meetelt bij de bepaling van het bindingsdomein: het antecedent bevindt zich in de hoofdzin terwijl de reflexief zich in de infinitivale bijzin bevindt. Het contrast tussen de volgende zinnen is opmerkelijk: *Willem liet mij voor zich werken* is welgevoemd, terwijl *Willem dwingt mij voor zich te werken* dat niet is. We gaan hier niet verder op deze kwestie in, maar om te onderzoeken hoe dit soort constructies zich gedraagt in variëteiten van het Nederlands hebben wij de zinnen *Jan/Johanna liet zich meedrijven op de golven* en *Erik liet mij voor zich werken* in de enquête opgenomen (kaarten 74a/b, 75a en 71b). Een bespreking daarvan is te vinden in 4.3.5 en 4.3.3.4.

4.1.4 Bijzondere constructies met zwakke reflexieve pronomina

In het Nederlands kennen we een ruime variatie aan zogenaamde *mediale constructies* of *middles*. Deze constructies lijken zich ergens te bevinden tussen actieve en passieve zinnen in. Een zin als *Die atlas verkoopt goed* komt interpretatief dicht in de buurt van de passieve zin *Die atlas wordt goed verkocht*, terwijl het werkwoord in de eerste zin geen spoor van passief toont. In het Nederlands komen er naast de genoemde 'transitieve middles' ook 'intransitieve middles' voor van het type *Die schoenen lopen lekker*. Uit de literatuur is bekend dat variëteiten van het Nederlands mediale constructies vormen met behulp van het reflexieve *zich*, als in *Die aardappelen schillen zich niet gemakkelijk* (transitief werkwoord: transitieve mediale constructie) en *Deze schoenen lopen zich lekker* (intransitief werkwoord: adverbiale mediale constructie). De distributie van deze verschijnselen wordt besproken in 4.3.7.1 en 4.3.7.2 (kaarten 77a en 77b).

Ook in *possessieve constructies* treffen we het reflexieve *zich* aan. Men maakt vaak onderscheid tussen vervreemdbaar en onvervreemdbaar bezit. In *Hij wast zijn hemden* leidt het bezittelijk voornaamwoord *zijn* de nominale groep *zijn hemden* in en die hemden zijn vervreemdbaar. In *Hij wast zijn handen* zijn *zijn handen* onvervreemdbaar bezit. In bepaalde variëteiten van het Nederlands wordt de possessieve constructie niet uitgedrukt met behulp van een bezittelijk voornaamwoord, maar door gebruik te maken van een zwak reflexief voornaamwoord, als in *Hij heeft zich het hemd gewassen* en *Hij heeft zich de handen gewassen*. De distributie van dit verschijnsel wordt besproken in 4.3.7.3 en 4.3.7.4 (kaarten 78a en 78b).

Ten slotte komen we in bepaalde variëteiten van het Nederlands ook *zich* tegen in 'accomplishment'-constructies als *Leonie drinkt zich een biertje*. Deze zin is niet identiek aan *Leonie drinkt een biertje*, want de eerste zin bevat de implicatie dat het biertje ook wordt leeggedronken, terwijl dat niet geldt voor de tweede zin. We kunnen in de betreffende dialecten dan ook de zin *Leonie drinkt bier* niet vervangen door *Leonie drinkt zich bier*. De distributie van het perfectieve *zich*, dwz. een reflexief pronomen in een 'accomplishment'-constructie, zien we op kaart 79a (bespreking 4.3.7.5).

4.1.5 Reciproke pronomina

Reciproke pronomina (ook bekend als 'wederkerige voornaamwoorden') zijn in bepaalde opzichten gelijk aan reflexieve pronomina: ze vereisen een voorafgaand antecedent binnen dezelfde deelzin. Wat

58 4 Reflexieve en reciproke pronomina

kenmerken betreft zijn reciproke voornaamwoorden echter enigszins afwijkend. Het Standaardnederlandse voornaamwoord *elkaar*, ontstaan uit de samenvoeging van *elk* en *ander*, is ongemarkeerd voor geslacht en persoon, en gemarkeerd voor meervoud. De zinnen *Wij/Jullie/De mannen/De vrouwen hebben elkaar lief* zijn welgevormd, terwijl *Ik/Hij/Zij heeft elkaar lief* dat niet zijn. Dat het hier gaat om een interpretatief meervoud en niet om een vormelijk meervoud kunnen we afleiden uit de acceptabiliteit van *U/Men/Je moet elkaar niet uitschelden*. Het komt voor op alle posities waarop sterke reflexieve pronomina voorkomen. De vormelijke variatie die we aantreffen bij het reciproke pronomina wordt geïllustreerd op kaart 80a (bespreking 4.3.8).

4.1.6 Eén-pronominalisatie

Een uitzonderlijk verschijnsel dat we aantreffen in dialecten van het Nederlands betreft het optreden van het telwoord *één* aan het einde van de nominale groep. Hoewel het hier niet echt gaat om een bindingsrelatie, hebben we het toch in dit hoofdstuk opgenomen. Het vertoont onder meer enige verwantschap met het toevoegen van *-zelf* aan pronomina om een (sterke) reflexief te maken. Bovendien treffen we *één* ook aan als reciprook pronomina in de dialecten (zie 4.3.8) en in de standaardtaal in constructies als *Haar ogen stonder ver uiteen* of *Hij hield de boel bijeen*.

Er zijn grofweg twee variëteiten van dit *één*. Ten eerste komt het voor als de nominale groep geen nominaal hoofd bevat en eindigt op een adjectief, als in *Jij bent ook een rare één*. Een vergelijkbare constructie wordt aangetroffen in West-Vlaanderen. Het betreft het optreden van *één* na een comparatief, als in *een groter één*. Deze laatste constructie maakte geen deel uit van de interviews. Ten tweede komt *één* voor bij onbepaalde nominale groepen die worden ingeleid door *zo'n*, als in *Zo'n ding één heb ik nog nooit gezien*. De distributie van dit opmerkelijke verschijnsel vinden we op kaart 80b (bespreking 4.3.9).

4.1.7 Historische ontwikkeling

Er is in de literatuur niet veel aandacht besteed aan de ontwikkeling die de reflexieve pronomina in de geschiedenis van het Nederlands hebben doorgemaakt. Uit de literatuur (o.a. Duinhoven 1988, Postma 2004, Schönfeld 1954, Van der Sijs 2004) blijkt dat het Middelnederlands nog niet systematisch gebruikmaakte van de reflexieve pronomina *zich* en *zichzelf*. In oostelijke teksten of in teksten vertaald uit het Hoogduits (zoals de Wachtendonkse Psalmen uit de 10e eeuw) treffen we wel reflexieve pronomina aan, vaak in de vorm *sick*. In plaats daarvan werden vormen gebruikt die bestonden uit een persoonlijk voornaamwoord, in sommige gevallen gevolgd door een vorm van *zelf*, in het hele paradigma. Ook de possessieve vormen *zijn zelve*, *zijn eigen zelve* en iets later *zijn eigen* behoren vanaf het Middelnederlands tot de gebruikelijke reflexieve uitdrukkingen in variëteiten van het Nederlands.

In Postma (2004) wordt de opkomst van het reflexief pronomina *zich* in Drenthe beschreven. Ook Van der Sijs (2004: 481 ev.) besteedt aandacht aan de opkomst van *zich*. Het lijkt aannemelijk dat *zich* een leenwoord is uit het Hoogduits dat oorspronkelijk alleen in de oostelijke dialecten voorkwam en dat in de Renaissance doordrong tot de standaardtaal. Deze benadering wordt bevestigd door het feit dat in tegenstelling tot de standaardtaal de westelijke dialecten in hoge mate zijn blijven vasthouden aan de oorspronkelijk Nederlandse vormen, zoals *hem(zelf)* en *zijn eigen*, zoals onder meer blijkt uit de kaarten 68a–69b. Dat een dergelijke oostelijke vorm doordrong tot de standaardtaal kan gezien worden als het gevolg van oostelijke invloed

op bijbelvertalingen uit de periode van de Renaissance, als het gevolg van de toename van contacten tussen Nederlandsprekenden en Duitssprekenden en als het gevolg van massale migratie vanuit het oosten naar het relatief welvarende westen. Desalniettemin is een dergelijke ontlening in het pronominaal systeem tamelijk ongewoon. Ook vanuit het taalsysteem zelf kan deze verandering begrepen worden. Postma (2004) beargumenteert dat de ontlening van *zich* in Drenthe in de 15e eeuw vooral te danken is aan taalinterne factoren. Een andere factor zou kunnen zijn dat de oorspronkelijke vormen van het type *hem* aanleiding gaven tot ambiguïteit, aangezien in de relevante Nederlandse dialecten het object *hem* in een zin als *Hij wast hem* als reflexief pronomina kon worden begrepen, maar ook als persoonlijk voornaamwoord. Voor de dialecten die gebruikmaken van de possessieve strategie met het reflexief pronomina *zijn zelve* of *zijn eigen* is er een ander probleem. In deze dialecten is er geen goede mogelijkheid om sterke en zwakke reflexieven van elkaar te onderscheiden, aangezien er geen evident zwakke vorm van *zijn eigen* beschikbaar is. Wellicht correspondeert hiermee het feit dat ook nu nog *zijn eigen* ruimer verspreid is wanneer het gaat om een constructie met een sterke reflexief (kaart 69b), dan om een inherent reflexieve constructie (kaart 68a).

4.2 Literatuuroverzicht

Er bestaat veel literatuur over reflexieve en reciproke pronomina in het Nederlands. Behalve in grammatica's als de Den Hertog (1973) en de ANS (1997) vinden we een bespreking van het optreden en de distributie van reflexieve pronomina in het Nederlands onder andere in Vat (1980), Everaert (1986, 1991), Koster (1987), Rooryck & Vanden Wyngaerd (1997) vanuit een generatief kader. Verdere literatuur over Nederlandse reflexieve pronomina treffen we onder andere aan in Blom & Daalder (1976), Van der Leek (1987/1988) en Van Es (1970). Aan de theorie over reflexieve en reciproke pronomina is uitgebreid aandacht besteed in de generatieve literatuur. Belangrijke werken hierbij zijn o.a. Chomsky (1981) en Helke (1971). Ook binnen de typologische literatuur zijn reflexiviteit en reciprociteit centrale thema's. Basiswerken zijn Faltz (1985), Geniusiené (1987), Kemmer (1993) en Frayzyngier & Curl (2000a,b). Over het verband tussen reflexieve en emfasepartikels als *zelf* heeft vooral König (2003) gewerkt. Reflexiviteit en reciprociteit zijn ook behandeld in de World Atlas of Language Structures (Haspelmath et al. 2005). Internationale literatuur waarin ook de Nederlandse reflexieve pronomina aan de orde komen, vinden we onder andere in Reinhart & Reuland (1993), Reuland & Reinhart (1995), Reuland (2001) en Safir (2004). Aan de historische ontwikkeling van de reflexieve pronomina is tot nu toe weinig aandacht besteed. Een bespreking van enkele gevallen vinden we in Duinhoven (1988). Zoals boven besproken bestaat er enige discussie over de opkomst van *zich* in de standaardtaal, recent in Postma (2004) en Van der Sijs (2004). Cornips (1992, 1994, 1996) en Cornips & Hulk (1996) gaan uitvoerig in op de bijzondere *zich*-constructies in Limburg. Het onderwerp van één-pronominalisatie wordt mede aan de hand van de in het SAND-project verzamelde gegevens besproken in Barbiers (2003, 2005). Wat betreft dialectvariatie van reflexieve pronomina bestaat er weinig onderzoek (zie o.a. De Schutter 2004). Recent onderzoek op basis van de hier afgedrukte kaarten is te vinden in Barbiers & Bennis (2003, 2004).

4.3 Kaartbeschrijvingen

4.3.1 Zwakke reflexieve pronomina als object

4.3.1.1 Zwakke reflexieve pronomina als object van een inherent reflexief werkwoord (kaart 68a)

Het verschijnsel inherente reflexiviteit is besproken in paragraaf 4.1.2. In het interview is de zin 'Jan herinnert ZICH dat verhaal wel' opgenomen. Deze zin is afgevraagd door de informanten te vragen de Standaardnederlandse zin in hun dialect te vertalen. In enkele dialecten bevatte de vertaling geen reflexief pronomina doordat het equivalent van *herinneren* niet inherent reflexief was. In deze gevallen is het werkwoord *herinneren* vervangen door een ander werkwoord, zoals *zich schamen*, *zich vergissen* of *zich bukken*.

Op kaart 68a zien we duidelijk dat de drie vormen *zich*, *hem* ('m) en in iets mindere mate *zijn eigen* (z'n eigen) frequent en systematisch gedistribueerd voorkomen. *Zich* vinden we vooral in het oosten van Nederland, Belgisch Limburg en Noord-Holland. *Hem* ('m) is algemeen aanwezig in West- en Oost-Vlaanderen, Vlaams-Brabant en Friesland. In de provincies Antwerpen, Zeeland, Zuid-Holland, Utrecht en het westen van Noord-Brabant treffen we *zijn eigen* aan. De sterke reflexieven *zichzelf* en *hemzelf* (*umzelf*) worden niet aangetroffen.

4.3.1.2 Zwakke reflexieve pronomina als object van een transitief werkwoord (kaart 68b)

Het werkwoord *wassen* kan voorkomen als een inherent reflexief werkwoord ('zich wassen'), maar ook als een transitief werkwoord ('iemand/liets wassen') waarin ook een sterke reflexief als *zichzelf* kan voorkomen. In het interview is de zin 'Toon wast ZICH' opgenomen. Aan de informanten is gevraagd om de in dialect aangeboden zin *Toon wast ...* in het dialect af te maken.

Op kaart 68b zien we dat ook in dit geval de vormen *hem* ('m), *zich* en *zijn eigen* het meest frequent voorkomen (vgl. kaart 68a). Daarnaast zien we ook sterke vormen als *hemzelf* en *zichzelf*. De distributie van de zwakke vormen komt grotendeels overeen met die op kaart 68a: het oosten kiest voor *zich*, Friesland en het zuidwesten kiezen voor *hem* en het midden voor *zijn eigen*. De vorm *hemzelf* vinden we vooral tussen het *hem*-gebied in Friesland en de aangrenzende *zich*-dialecten. We vinden ook *zichzelf* dat optreedt op de grens van het *hem*-gebied en het *zijn eigen*-gebied in Vlaanderen.

Opvallend op kaart 68b is de forse toename van het gebruik van *zijn eigen* (43 meetpunten op kaart 68a en 91 op kaart 68b). Het optreden van *zijn eigen* op kaart 68b in het oosten van Noord-Brabant contrasteert met kaart 68a, waar deze regio kiest voor *zich*.

Interessant is het verschijnen van de supersterke vorm *zijn eigen zelve* (1x in de buurt van Brussel).

4.3.1.3 Correlatie zwakke reflexieve pronomina (kaart 69a)

Op kaart 69a vinden we een poging om de systematiek in de distributie van zwakke reflexieven (kaarten 68a en 68b) in beeld te brengen. Het gaat daarbij om drie 'zuivere gebieden': alleen *hem* (blauw), alleen *zich* (rood), of alleen *zijn eigen* (geel). We hebben daarbij de *hemzelf*-vormen, de *zichzelf*-vormen en de overige weinig voorkomende vormen (<10 meetpunten) buiten beschouwing gelaten. Hiermee krijgen we een indruk van het zuivere *zich*-gebied (het oosten), het *hem*-gebied (Friesland en Oost- en West-Vlaanderen), het *zijn eigen*-gebied (het midden van het taalgebied) en de overgangsgebieden. Op deze kaart wordt duidelijk dat het taalgebied in vier gebieden uiteenvalt: het oosten met *zich*, het midden met *zijn eigen*, het zuidwesten en Friesland met *hem*. Het oosten van Noord-Brabant, Noord-Holland en de streek rond Friesland zijn minder consistent.

We treffen hier een distributie aan die ook op de volgende kaarten terugkomt: het oosten van het taalgebied sluit zich aan bij het Duits, Friesland en Vlaanderen vertonen overeenkomsten met Engelse reflexieve pronomina en het midden van het taalgebied vertoont een eigen systematiek.

4.3.2 Sterke reflexieve pronomina als object van een transitief werkwoord (kaart 69b)

Het werkwoord *kennen* is een verplicht transitief werkwoord dat kan voorkomen met een sterke reflexief als *zichzelf* (zie 4.1.2). In het interview is de zin 'Eduard kent ZICHZELF goed' opgenomen. Aan de informanten is gevraagd om deze zin in hun dialect te vertalen. Op kaart 69b treffen we in deze context uitsluitend sterke reflexieven aan. Naast *hemzelf* en *zichzelf* betreft dit ook de *zelf*-reflexieven *zijn zelve* en *zijn eigen zelve*. Het reflexief pronomina *zijn eigen*, dat we aantreffen bij de zwakke reflexieven, treedt ook op als sterke reflexief. Het is zelfs de vorm die verreweg het meeste wordt aangetroffen. In meer dan de helft van het aantal meetpunten komt *zijn eigen* voor als sterk reflexief pronomina.

De kaart laat zien dat het oosten een voorkeur heeft voor *zichzelf*, Friesland en omstreken voor *hemzelf* en het midden van het taalgebied (Brabant, Zeeland en Utrecht) voor *zijn eigen*. Het gaat hier om gebieden die ook bij de zwakke reflexieven tot de 'zuivere' gebieden horen (zie kaart 69a). West-Vlaanderen geeft de voorkeur aan *zijn zelve*, terwijl in Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen ook nog de vorm *zijn eigen zelve* voorkomt. Ten opzichte van de zwakke reflexieven is opvallend dat in Vlaanderen vooral *zijn zelve* (West-Vlaanderen) of *zijn eigen* (Oost-Vlaanderen) voorkomen, terwijl dat consequente *hem*-gebieden zijn in het geval van zwakke reflexieven. Terwijl in Friesland de sterke vorm gevormd wordt door *zelf* toe te voegen aan het pronomina, gaat men in Vlaanderen over op een andere strategie. Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg gaan over op *zijn eigen*, terwijl deze provincies bij de zwakke reflexieven vooral gebruikmaken van *hem* (Vlaams-Brabant) of *zich* (Belgisch Limburg).

4.3.3 Reflexieve pronomina als object van een voorzetsel

4.3.3.1 Reflexieve pronomina als object van een voorzetsel in een inherent reflexieve constructie (kaart 70a)

Kaart 70a laat de distributie zien van reflexieven na een voorzetsel. De vragenlijst bevatte de zin 'De timmerman heeft geen spijker bij ZICH'. De zin is in het Standaardnederlands aangeboden en de informanten is gevraagd de zin te vertalen. In Brabant is daarnaast gevraagd of de zin ook voorkomt zonder *zich* (of zonder de vorm die men daar gaf voor *zich*).

Op kaart 70a zien we dat de vormen *hem* ('m) en *zich* het meest voorkomen. Daarnaast blijkt de positie van het reflexief in (met name Belgisch) Brabant leeg te zijn. Dit is wellicht het gevolg van het feit dat in deze dialecten het voorzetsel in dit geval wordt geanalyseerd als een partikel, zodat *bij-hebben* een scheidbaar samengesteld werkwoord is. Deze analyse wordt bevestigd door de resultaten van de telefonische enquête, waar bij de zin 'Hij riep alle familieleden bij zich' altijd een reflexief pronomina verschijnt in Brabant. Verder zien we dat men in Zeeland de vorm *zen* gebruikt in deze constructie. Uit literatuur over het Zeeuws blijkt dat ook in niet-reflexieve gevallen het pronomina *hem* kan worden vervangen door het bezittelijk voornaamwoord als dit pronomina deel uitmaakt van een voorzetselgroep. Ruwweg is het gebied in tweeën verdeeld: in het oosten gebruikt men vooral *zich*, terwijl in het westen vooral de vorm *hem* voorkomt.

60 4 Reflexieve en reciproke pronomina

De kaart laat verder heel duidelijk overgangsgebieden zien waar twee vormen kunnen voorkomen. Zo'n overgangsgebied vinden we bijvoorbeeld tussen Friesland, Groningen en Drenthe; en in het oosten van Noord-Holland. Sterke vormen (*hemzelf, zichzelf*) komen we niet tegen, evenmin als *zijn eigen*.

4.3.3.2 Reflexieve pronomina als object in een locatieve voorzetselgroep (kaart 70b)

Deze kaart laat de distributie zien van reflexieven na een voorzetsel in een niet-inherent reflexieve, locatieve woordgroep. 'Fons zag een slang naast ZICH' was de zin die voorkwam in de vragenlijst. Deze zin werd uitgebeeld op een plaatje en in het dialect aangeboden ('Fons zag een slang naast...'). De informant werd gevraagd de zin aan te vullen.

Het verschil met de zin hierboven (4.3.3.1) is dat het object van het voorzetsel 'naast' geen reflexief pronomen hoeft te zijn, terwijl het pronomen dat in de bovenstaande zin na 'bij' komt, wel verplicht een reflexief pronomen is. Een zin als *De timmerman heeft geen spijkers bij Piet* is ongrammaticaal, terwijl *Fons zag een slang naast Piet* een grammaticaal correcte zin is.

Kaart 70b laat zien dat de vorm *hem* in het gehele taalgebied voorkomt, met uitzondering van het oosten van Nederland (*zich*) en Zeeland (*zen*). De vorm *zijn eigen* komt in deze constructie slechts elf keer voor, vooral in het gebied dat tegen Zeeland aan ligt. Sterke vormen komen nagenoeg niet voor (drie keer *hemzelf*).

4.3.3.3 Correlatie reflexieve pronomina als object van een voorzetsel I (kaart 71a)

Op kaart 71a zien we de correlatie tussen kaart 70a en 70b uitgebeeld. Bij de beschrijving van kaart 70b is het verschil tussen de zinnen *De timmerman heeft geen spijkers bij zich* en *Fons zag een slang naast zich* al aan de orde geweest. Dat er sprake is van een verschil, komt ook in het kaartbeeld tot uiting. Het opvallendst is wellicht het feit dat er in Brabant geen vorm voor *zich* hoeft te worden gegeven in de eerste zin. Uit de correlatiekaart blijkt dat *hem* ('m) gebruikt wordt in *Fons zag een slang naast...* in het gebied waarin het object van het voorzetsel ontbreekt op kaart 70a. Over het algemeen wordt in beide zinnen dezelfde vorm voor het reflexief gegeven (*hem-hem, zich-zich*). Opvallend in Noord-Holland is het aantal *hem*-antwoorden naast de vorm *zich* bij *De timmerman heeft geen spijkers bij...*, terwijl er bij de andere constructie slechts één vorm mogelijk lijkt, namelijk *zich*.

4.3.3.4 Reflexieve pronomina als object in een voorzetselgroep in een infinitiefzin (kaart 71b)

In de Inleiding 4.1 is naar voren gekomen dat een complexe constructie met een infinitiefzin onder andere interessant is omdat die bijzin geen antecedent hoeft te bevatten voor het reflexief pronomen: *Erik liet [mij voor zich werken]*. Net als in de zinnen van kaart 70a en 70b komt het reflexief in deze zin na een voorzetsel. De zin 'Erik liet mij voor ZICH werken' is in het Standaardnederlands aangeboden. De informant werd gevraagd de zin te vertalen in zijn/haar dialect. Ook deze kaart laat een duidelijk beeld zien: in het oosten van het land gebruikt men *zich* in deze constructie, evenals in Noord- en Zuid-Holland (naast de vorm *hem*). In Zeeland komt *zen* voor, en in de rest van het onderzoeksgebied gebruikt men voornamelijk *hem* ('m). In deze constructie worden geen sterke reflexieven gebruikt – afgezien van *zijn zelve* in West-Vlaanderen, dat één keer voorkomt.

4.3.3.5 Correlatie reflexieve pronomina als object van een voorzetsel II (kaart 72a)

Op kaart 72a staat de correlatie tussen de kaarten 70a, 70b en 71b afgebeeld, waarbij de mengdialecten zijn weggelaten. Het reflexief pronomen komt in de drie verschillende constructies na een voorzetsel. Ondanks de verschillen in constructie komen de vormen die in de drie constructies zijn gebruikt grofweg overeen. In het noorden (inclusief het noorden van Noord-Holland) en in het zuidwesten wordt in de drie omgevingen *hem* gebruikt, terwijl het aan het Duits ontleende *zich* wordt geprefereerd in het oosten van het land, in het zuiden van Noord-Holland en het noorden van Zuid-Holland. In Zeeland is *zen* de vorm van het reflexief in deze drie zinnen. In de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, en in de directe omgeving daarvan, wordt de positie van het reflexief in *De timmerman heeft geen spijkers bij ZICH* leeg gelaten. In de andere twee constructies wordt vooral *hem* gebruikt. Ondanks het feit dat alleen bij *De timmerman heeft geen spijkers bij...* het pronomen verplicht naar het subject van de zin moet verwijzen – een inherent reflexieve constructie –, is er weinig verschil tussen deze zin en de andere twee constructies.

4.3.4 Reflexieve pronomina als deel van het subject

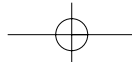
4.3.4.1 Reflexieve pronomina als deel van een ingebed subject I (kaart 73a)

In de Inleiding, paragraaf 4.1, is besproken wat er bijzonder is aan reflexieven die deel uitmaken van het subject: het antecedent bevindt zich buiten de deelzin waarin het reflexief zich bevindt. De zin die in de vragenlijst is opgenomen om deze constructie te kunnen onderzoeken is 'Ward heeft gehoord dat er foto's van ZICHZELF in de etalage staan'. De zin is in het Standaardnederlands aangeboden. De informant heeft de zin vervolgens in zijn/haar dialect vertaald.

In eerste instantie valt aan kaart 73a op – in vergelijking met voorgaande kaarten – dat er een grote diversiteit bestaat in de vorm van het reflexief. Er lijkt sprake te zijn van een chaotische situatie. Op veel meetpunten zijn meerdere vormen mogelijk. De vormen *hem, hemzelf, zich* en *zichzelf* worden door elkaar gebruikt; er lijkt geen sprake te zijn van een 'afgebakend' gebied voor één vorm. Een groot aantal dialecten (17 van de 41 waarin *zichzelf* voorkomt) gebruikt zowel *hem* als *zichzelf*. In drie van de zeven meetpunten waarin *zich* wordt gebruikt, komt ook *hemzelf* voor. Over het algemeen lijkt er dus geen voorkeur te zijn voor een zwak of een sterk reflexief pronomen. Op kaart 73a kunnen we zien dat *zijn eigen* vooral in de Randstad en Zeeland voorkomt. Verder valt op dat *hem* en *hemzelf* in deze constructie ook in het oosten van het land gebruikt worden, terwijl de dialecten in dit gebied in de constructies die hiervoor zijn besproken, uitsluitend *zich(zelf)* gebruiken. Ook zien we dat in West-Vlaanderen en in Antwerpen *zijn zelve*, naast *hem*, wordt gebruikt.

4.3.4.2 Reflexieve pronomina als deel van een ingebed subject II (kaart 73b)

Kaart 73b laat een vereenvoudigd beeld zien van de resultaten van dezelfde zin uit de vragenlijst. Op deze kaart is het zwakke reflexief pronomen *hem* samengenomen met de sterke vorm *hemzelf*. Ook tussen *zich* en *zichzelf* is voor deze kaart geen onderscheid gemaakt. Het beeld van kaart 73a liet immers zien dat er geen duidelijke voorkeur bestaat voor een zwakke of sterke reflexief in deze constructie, hoewel in een aantal plaatsen – in Noord-Holland en aan de oostgrens – twee sterke of twee zwakke vormen worden gegeven (*hem* en *zich*, of *hemzelf* en *zichzelf*).

Opvallend is het feit dat er wel dialecten blijken te bestaan die *hem* dan wel *hemzelf* gebruiken, maar vrijwel geen dialect dat alleen een vorm van *zich* kiest (op vijf meetpunten na). Als *zich/zichzelf* voorkomt, kan ook *hem/hemzelf* worden gebruikt. Mogelijk heeft dit te maken met de onduidelijkheid die deze constructie heeft wat betreft het bindingsdomein. Het lijkt erop dat in deze positie zowel gekozen kan worden voor een persoonlijk voornaamwoord als voor een reflexief pronomen. Dit zou verklaren waarom *hem(zelf)* ook voorkomt in het *zich*-gebied en waarom de meeste plaatsen meerdere mogelijkheden kennen in deze constructie.

Op de gesimplificeerde kaart komen de *hem*-dialecten duidelijk naar voren. Ook het *zich*-gebied tekent zich af – ondanks het feit dat *hem/hemzelf* en *zijn eigen* frequenter gebruikt worden.

4.3.5 Reflexieve pronomina in Accusativus cum Infinitivo (Acl)-constructies

4.3.5.1 Reflexieve pronomina als subject in het complement van *laten* I (masc.) (kaart 74a)

Infinitiefconstructies met het werkwoord *laten* worden vaak Acl-constructies genoemd. Daarmee wordt aangeduid dat de infinitiefzin qua betekenis een onderwerp heeft, terwijl deze woordgroep qua vorm (accusatief) het lijdend voorwerp is bij het werkwoord van de hoofdzin. In de vragenlijst komt deze constructie onder andere naar voren in 'Jan liet *ZICH* meedrijven op de golven'. Deze zin is tijdens de telefonische ronde aan de orde gekomen – als tegenhanger van de vrouwelijke vorm: *Johanna liet ZICH meedrijven op de golven*. De zin is in het Standaardnederlands aangeboden. De informant werd gevraagd de zin te vertalen (de vorm van het reflexief is door de interviewer genoteerd).

Uit het kaartbeeld is op te maken dat er voornamelijk drie vormen in deze constructie worden gebruikt: *zich*, *hem* en *zijn eigen*. Opvallend is de grootte van het *zich*-gebied, en de relatief kleine *hem*-gebieden in het noorden en zuiden (vgl. kaarten 68a/b en 69a). *Zijn eigen* komt in het centrum van het taalgebied voor, hoewel daar ook *zich* wordt gebruikt. Het is gerechtvaardigd om te stellen dat de dialecten zwakke reflexieven gebruiken in deze constructie.

4.3.5.2 Reflexieve pronomina als subject in het complement van *laten* II (fem.) (kaart 74b)

Hierboven staat beschreven waarom Acl-constructies interessant zijn in het onderzoek naar reflexieven. De mondelinge vragenlijst bevatte de zin 'Johanna liet *ZICH* meedrijven op de golven'. Deze zin verschilt slechts in het geslacht van het subject van de zin *Jan liet ZICH meedrijven op de golven* uit de telefonische enquête (zie 4.3.5.1). De informanten hebben de zin vertaald nadat deze in het Standaardnederlands was aangeboden.

Ook deze kaart laat zien dat er voornamelijk drie vormen gebruikt worden: *haar*, *zich* en *haar eigen*. Het *haar*-gebied bevindt zich zowel in het noorden van Nederland als in Vlaanderen. *Zich* wordt vooral in het oosten gebruikt, maar komt ook in de Randstad voor. In ongeveer een derde van die dialecten komt ook een andere vorm voor. Overgangsgebieden komen duidelijk naar voren op deze kaart: de grens tussen Groningen, Friesland en Drenthe, het zuiden van de provincie Antwerpen en het oosten van Belgisch Limburg.

4.3.5.3 Correlatie reflexieve pronomina als subject in het complement van *laten* (kaart 75a)

Nadat zowel de mannelijke als de vrouwelijke variant afzonderlijk is besproken, kunnen we kijken naar een correlatie tussen de kaarten 74a en 74b. Hoewel de antwoorden op verschillende manieren zijn

verkregen (tijdens een telefonisch interview en tijdens veldwerk), komen de kaartbeelden behoorlijk overeen: in het noorden en in het uiterste zuiden bevinden zich de *hem/haar*-gebieden, aan de oostgrens wordt vooral *zich* gebruikt in zowel de mannelijke als de vrouwelijke omgeving, en in het midden van het land komt *zijn eigen* dan wel *haar eigen* voor.

Hoewel die niet op kaart 75a zijn opgenomen, blijkt uit de vergelijking van 74a en 74b dat er verschillen bestaan tussen een mannelijk en een vrouwelijk subject. In de vrouwelijke omgeving wordt meer *haar* gebruikt dan *hem* in de mannelijke constructie. Verder valt op dat in Noord-Holland vooral *zich* wordt gebruikt in de vrouwelijke constructie, terwijl in dezelfde regio *zijn eigen* vaker voorkomt in de mannelijke constructie. In de kop van Noord-Holland geldt een ander verhaal: terwijl daar *haar* wordt gebruikt in de vrouwelijke constructie, verschijnt *zijn eigen* in de mannelijke constructie.

4.3.6 Reflexieve pronomina; synthese (kaart 76a)

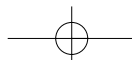
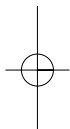
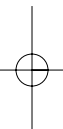
We hebben gezien dat de keuze voor een bepaald reflexief pronomen vaak afhangt van de omgeving waarin het reflexief wordt gebruikt. In de ene constructie wordt meer *zijn eigen* gebruikt dan in de andere; sommige constructies staan het gebruik van een sterke reflexief toe, terwijl in andere meer gebruik wordt gemaakt van zwakke reflexieven. Toch zijn er ook overeenkomsten tussen de verschillende constructies aan te wijzen. Met kaart 76a wordt een synthese gegeven van de vormelijke overeenkomsten van de hierboven besproken negen constructies (zie de kaarten 68a/b, 69b, 70a/b, 71b, 73a, 74a/b). De kaart is als volgt tot stand gekomen: als *zich(zelf)* in zes of meer (van de negen) constructies is gebruikt, dan geldt het dialect als *zich(zelf)*-gebied. Hetzelfde geldt voor *hem(zelf)* en *zijn eigen*. Wordt in een dialect in meer dan drie omgevingen (ook *zich* gebruikt, terwijl ook *zijn eigen* in meer dan drie constructies voorkomt, dan behoort het tot het *zich/zijn eigen*-gebied. Deze regel is ook toegepast in de bepaling van het *hem/zijn eigen*-gebied.

Ondanks de verschillen tussen de constructies zien we op kaart 76a dat dialecten uit het noorden van Nederland en het zuidwesten van Nederlandstalig België in de meeste gevallen kiezen voor een vorm van *hem(zelf)*. Ook het *zich(zelf)*-gebied is gemakkelijk aan te wijzen: langs de oostgrens. Verder blijkt uit de kaart dat *zijn eigen* voornamelijk in de provincie Utrecht en Zeeland wordt gebruikt. De *hem/zich*-dialecten vinden we op het overgangsgebied tussen Friesland en Groningen/Drenthe, terwijl de *hem/zijn eigen*-dialecten zich in het overgangsgebied tussen Antwerpen en Vlaams-Brabant bevinden. Deze distributie bevestigt het eerder geschetste beeld (4.3.1.3) dat het oosten van het taalgebied zich aansluit bij de Duitse vormen (*sich*), Friesland en het zuidwesten bij het Engelse taalgebied (*himsel*) en dat zich in het midden van het taalgebied een eigen vorm heeft ontwikkeld (*zijn eigen*). Het opvallende aan deze distributie is dat de vorm die in de standaardtaal is doorgedrongen (*zich*) zich niet verspreid heeft over het hele taalgebied.

4.3.7 Bijzondere constructies met zwakke reflexieve pronomina

4.3.7.1 Reflexieve pronomina in adverbiale mediale constructies (kaart 77a)

Kaart 77a toont het voorkomen van *zich* in zogenaamde adverbiale mediale constructies, waarmee constructies worden aangeduid die tussen passief en actief in zitten. Het logisch subject ontbreekt in deze constructies, het grammaticale subject geeft een instrument aan of een locatie en meestal bevat deze zin ook een bijwoord, zoals

62 4 Reflexieve en reciproke pronomina

'gemakkelijk'. De zin uit de vragenlijst die gebruikt is om het voorkomen van een reflexief in adverbiale mediale constructies te onderzoeken is: 'Deze schoenen lopen ZICH gemakkelijk'. Op basis van de schriftelijke vragenlijst en de proefinterviews is deze testzin (en de overige zinnen in 4.3.7) niet op alle meetpunten voorgelegd. Deze zin is in het Standaardnederlands (zonder *zich*) aangeboden in het zuidoosten van Nederland/België (stuk Overijssel, Gelderland, Limburg). Als de zin zonder reflexief werd vertaald, is gevraagd of de variant met *zich* ook voorkomt.

Deze constructie (met een reflexief) komt alleen in Limburg voor.

In Belgisch Limburg wordt *Deze schoenen lopen mich gemakkelijk* gebruikt, terwijl in Nederlands Limburg het reflexief pronomen *zich* wordt gebruikt.

4.3.7.2 Reflexieve pronomina in transitieve mediale constructies (kaart 77b)

Het reflexief pronomen *zich* kan ook gebruikt worden in zogenaamde transitieve mediale constructies. De term duidt een constructie aan waarin een transitief werkwoord (bijvoorbeeld *schillen*) gebruikt wordt in een zin met passieve betekenis. Ook in deze constructie ontbreekt het logisch subject en de zin bevat meestal een adverbium. In de vragenlijst is 'Die aardappelen schillen ZICH niet gemakkelijk' opgenomen om deze constructie te onderzoeken. De zin is in het Standaardnederlands aangeboden (zonder *zich*) in het zuidoosten van Nederland/België (deel van Overijssel, Gelderland en Limburg). Als de zin zonder reflexief werd vertaald, is gevraagd of de zin ook mét een reflexief pronomen kan voorkomen.

Op kaart 77b zien we dat deze constructie frequenter voorkomt dan de voorgaande. Van de 82 meetpunten waar deze zin is voorgelegd, komt de constructie in 25 punten voor. Tegen de oostgrens, in Belgisch Limburg en in Nederlands Limburg wordt *zich* gebruikt in deze zin.

4.3.7.3 Reflexieve pronomina in possessieve constructies, onvervreemdbaar bezit (kaart 78a)

Er wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen onvervreembare en vervreembare possessieve constructies. Een onvervreembare possessief geeft een permanente bezitsrelatie weer. De constructie wordt vooral gebruikt bij lichaamsdelen en familierelaties. Lichaamsdelen en familieleden zijn onlosmakelijk met het onderwerp van de zin verbonden. De vragenlijst bevatte de zin 'Hij heeft ZICH de handen gewassen' om het voorkomen van een reflexief in deze constructie in kaart te brengen. Deze zin is in het Standaardnederlands aangeboden, in het zuidoosten van Nederland/België (deel van Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg). Als de zin zonder reflexief werd vertaald, is gevraagd of de zin ook met *zich* kan voorkomen.

Een reflexief pronomen in deze constructie komt vrij frequent voor, in een strook langs de grens met Duitsland. De vorm *zich* komt het meest voor. Ook de constructie *Hij heeft ZICH ZIJN handen gewassen* wordt gebruikt. Het meest komt dit voor in het uiterste zuiden. *Zich zijn handen* (reflexief + bezittelijk voornaamwoord) komt altijd voor náást *zich de handen* (zonder *zijn*): als *zich de handen* niet kan worden gebruikt in de onvervreembare possessief-constructie, komt ook *zich zijn handen* niet voor. Daarnaast komt ook de vorm *hem* – hoewel slechts drie keer – in deze constructie voor.

4.3.7.4 Reflexieve pronomina in possessieve constructies, vervreemdbaar bezit (kaart 78b)

Hoewel er sprake is van een bezitsrelatie, is de relatie die in een vervreembare possessieve constructie wordt uitgedrukt niet verplicht blijvend. Materiële zaken bijvoorbeeld kunnen van eigenaar wisselen, of worden weggegooid. De vragenlijst bevatte de zin 'Hij heeft ZICH

het hemd gewassen'. De zin is in het Standaardnederlands (zonder *zich*) voorgelegd in het zuidoosten van Nederland en België (deel van Drenthe, deel van Gelderland, Overijssel en Limburg). Als de zin zonder reflexief werd vertaald, is gevraagd of de variant met *zich* ook voorkomt.

Het kaartbeeld laat zien dat er twee gebieden zijn waarin een reflexief pronomen voorkomt: Drenthe en Limburg. Daarnaast komt *zich* ook verspreid langs de oostgrens voor. Verder blijken er – net als in de onvervreembare possessief – twee varianten te zijn: *zich het hemd* en *zich zijn hemd* (reflexief + bezittelijk voornaamwoord). Dicht aan de oostgrens en in één meetpunt in Drenthe komt alleen de eerste variant (*zich het hemd*) voor. Nadat *zich zijn hemd* als antwoord werd gegeven, is veelal niet gevraagd of *zich het hemd* ook voorkomt. Hierdoor kan niet met zekerheid gesteld worden dat *zich zijn hemd* alleen gebruikt wordt, als ook *zich het hemd* mogelijk is. Toch lijkt het kaartbeeld die tendens te bekrachtigen: als *zich zijn hemd* voorkomt, is in tien van de vijftien gevallen ook *zich het hemd* geantwoord.

4.3.7.5 Reflexief pronomen in accomplishments (kaart 79a)

Op kaart 79a wordt het voorkomen van *zich* in accomplishments aangegeven, waarmee 'voltooide handelingen' worden aangeduid (zie 4.1.4). De zin die daartoe is gebruikt luidt: 'Jan heeft ZICH in twee minuten een biertje gedronken'. Deze testzin is in het Standaardnederlands aangeboden (zonder *zich*) in het zuidoosten van Nederland (deel van Overijssel, Gelderland, Limburg). Als de vraag zonder reflexief pronomen werd vertaald, is er expliciet gevraagd of de variant met *zich* ook kon voorkomen.

Kaart 79a laat een duidelijk beeld zien. Deze constructie komt alleen in het oosten van het land voor, en dan voornamelijk in het zuiden van zowel Belgisch als Nederlands Limburg.

4.3.7.6 Bijzondere constructies met zwakke reflexieve pronomina; synthese (kaart 79b)

Hierboven zijn verschillende bijzondere constructies afzonderlijk aan de orde gekomen. Deze kaart geeft de correlatie tussen deze constructies weer. We hebben ervoor gekozen om voor deze kaart geen onderscheid te maken tussen *zich* + lidwoord en *zich* + bezittelijk voornaamwoord in de possessieve constructies.

De besproken constructies komen vrijwel uitsluitend voor in het oosten van het taalgebied. Op kaart 79b is een toename van het aantal constructies met een reflexief pronomen te zien, van noord naar zuid. In het uiterste zuiden van Limburg komen al deze constructies met een reflexief pronomen voor, terwijl in het noorden (Drenthe) alleen de onvervreembare en de vervreembare possessief met een reflexief pronomen kunnen worden gebruikt.

4.3.8 Reciproke pronomina (kaart 80a)

Net als reflexieve pronomina, die hiervoor zijn besproken, verwijst een reciprook pronomen vrijwel altijd naar een antecedent in dezelfde deelzin (zie 4.1.1). Het verschil is dat het wederkerig voornaamwoord een wederzijdse (wederkerige) relatie uitdrukt. De vragenlijst bevatte de zin 'Marie en Piet wijzen naar...' om de variatie in het reciproke voornaamwoord te achterhalen. De informant werd een plaatje getoond, waarop twee naar elkaar wijzende mensen stonden afgebeeld. De zin werd in het dialect aangeboden en de informant werd gevraagd de zin – in het dialect – aan te vullen.

Kaart 80a ziet er in eerste instantie wat rommelig uit, maar er zijn duidelijke patronen waar te nemen: *mekaar* komt overal voor, met uitzondering van het zuiden van Noord-Holland (*elkaar, elkander*) en het zuidoosten van het taalgebied. In Friesland worden onder andere

elkaar en *elkander* als wederkerig voornaamwoord gebruikt. Op de grens van Groningen en Friesland, Drenthe en Overijssel en van Overijssel en Gelderland komen de vormen *mekander* en *mekare* voor. De laatste vorm wordt ook gebruikt in Zeeland. In Limburg wordt de vorm *één* gebruikt in deze constructie. Deze vorm wordt ook in het zuidoosten van Nederlandstalig België gebruikt. Naast *één* komen daar ook de vormen *mekander*, *mekanders* en *mekandere(n)* voor.

4.3.9 Eén-pronominalisatie (kaart 80b)

In het Engels is een zin als *That man is a strange one* grammaticaal, terwijl de Nederlandse tegenhanger *Die man is een rare één* ongrammaticaal is. Uit de literatuur blijkt echter dat deze zogenaamde één-pronominalisatie in Friesland en Brabant voorkomt. De vragenlijst bevatte de volgende zinnen om het voorkomen van deze constructie in kaart te brengen: 'Jij bent ook een rare één'; 'Zo'n ding één heb ik nog nooit gezien' en 'Zo'n vrouw één kun je maar beter niet tegen spreken'. De zinnen zijn in het dialect aangeboden met de vraag of ze voorkomen in het dialect. Een vergelijkbare constructie wordt o.a. aangetroffen in West-Vlaanderen. Het betreft hier het optreden van *één* na een comparatief, als in *een groter één* of *een ander één*. Deze constructie maakte geen deel uit van de interviews.

Uit de schriftelijke enquête en de proefinterviews is gebleken dat de verspreiding van de eerste zin – *Jij bent ook een rare één* – verschilt van die van de andere twee. De vraag of *Jij bent ook een rare één* voorkomt, is gesteld in het noorden, midden en zuidoosten van Nederland en in het westen van België. De tweede zin is alleen voorgelegd in Noord-Brabant, Limburg, Vlaams-Brabant en Belgisch Limburg. Als op de vraag naar het voorkomen van de tweede zin een bevestigend antwoord werd gegeven, is gevraagd of ook de derde zin voorkomt.

Kaart 80b laat zien dat *Jij bent ook een rare één* voorkomt in Friesland en in een plaats in Groningen (Onstwedde). Deze constructie komt ook voor in twee meetpunten in Noord-Brabant. In Limburg komt *Zo'n ding één heb ik nog nooit gezien* (in vier meetpunten) voor. En slechts in twee meetpunten is de zin *Zo'n vrouw één kun je maar beter niet tegenspreken* mogelijk (let wel: deze vraag is slechts in vijf meetpunten voorgelegd, namelijk in die meetpunten waar *Zo'n ding één* voorkomt).

4.4 Literatuurlijst reflexieve en reciproke pronomina

ANS (1997). W. Haeseryn et al. (eds.) *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 2e herziene druk.

Barbiers, S. (2003). 'Variatie in de morfosyntaxis van één.' *Taal en Tongval* 15/16. Themanummer. 44–62.

– (2005). 'Variation in the morphosyntax of ONE.' *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 8.

Barbiers, S. & H. Bennis (2003). 'Reflexives in dialects of Dutch.' In J. Koster & H. van Riemsdijk (eds.) *Germania et alia: a linguistic webschrift for Hans den Besten*. <http://www.let.rug.nl/~koster/DenBesten/>.

– (2004) 'Reflexieven in dialecten van het Nederlands: chaos of structuur?' In J. de Caluwe et al. (eds.) *Taeldeman, man van taal, schatbewaarder van de taal*. Gent: Academia Press. 43–58.

Bennis, H., P. Pica & J. Rooryck (1997) (eds.) *Atomism and binding*. Dordrecht: Foris Publications.

Blom, A. & S. Daalder (1976). 'De structurele positie van reflexieven en reciproken.' *Spektator* 5. 397–414.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.

Cornips, L. (1992). 'Syntactic interference in a bilingual community: The use of reflexive in intransitive variants of causative verbs.' *Intercultural Communication Studies* 2. 23–41.

– (1994). *Syntactische variatie in het Algemeen Nederlands van Heerlen*. Diss. UvA. Amsterdam: IFOTT.

– (1996). 'The spread of the reflexive adjunct middle in the Limburg dialects: 1885–1994.' In C. Cremers & M. den Dikken (eds.) *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 49–60.

Cornips, L. & A. Hulk (1995). 'Toch nog zicht op zich.' *Tabu* 3. 121–124.

– (1996). 'Ergative reflexives in Heerlen Dutch and French.' *Studia Linguistica* 50. 1–21.

Corver, N., C. Driessen, J. Koster & H. van Mierlo (1987). 'Domeinextensies voor reflexieven.' In N. Corver & J. Koster (eds.) *Grammaticaliteiten*. Tilburg Studies in Language and Literature 7. Tilburg: KUB. 27–94.

Den Hertog, C.H. (1973). *Nederlandsche Spraakkunst*. Amsterdam. 3e druk.

De Schutter, G. (2004). 'De studie van de Nederlandse en Friese dialectsyntaxis sedert 1990.' *Taal en Tongval* themanummer 15/16. 10–43.

Duinhoven, A.M. (1988). *Middel nederlandse syntaxis. Synchron en diachron 1*. Leiden: Martinus Nijhoff.

Entjes, H. (1976). 'De schipper likte zijn lippen af.' *Driemaandelijke Bladen* 28. 55–69.

Everaert, M. (1980). 'Inherent reflexive verbs and the *zich-zichzelf* distribution in Dutch.' *Utrecht Working Papers in Linguistics*. 1–48.

– (1981). 'Zich.' In S. Daalder & M. Gerritsen (eds.) *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam: North-Holland. 73–83.

– (1986). *The syntax of reflexivization*. Dordrecht: Foris Publications.

– (1991). 'Contextual determination of the anaphor/pronominal distinction.' In J. Koster & E. Reuland (eds.) *Long-distance anaphora*. Cambridge: Cambridge University Press. 77–118.

Faltz, L. (1985). *Reflexivization: a study in universal syntax*. New York: Garland University Press.

Frayzyngier, Z. & T.S. Curl (eds.) (2000a). *Reflexives. Forms and functions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Frayzyngier, Z. & T.S. Curl (eds.) (2000b). *Reciprocals. Forms and functions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Geniusiené, E. (1987). *The typology of reflexives*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Harbert, W. (1983). 'Germanic reflexives and the implementation of binding conditions.' In I. Rauch & G. Carr (eds.) *Language change*. Indiana: University Press. 89–127.

Haspelmath, M. et al. (2005). *World atlas of language structures*. Oxford: Oxford University Press.

Heeroma, K. (1942). 'Elkaar.' *Nieuwe Taalgids* 36. 218–222.

Helke, M. (1971). *The grammar of English reflexives*. PhD MIT. Cambridge.

Hermodsson, L. (1952). *Reflexive und intransitive Verba im alteren Westgermanischen*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktyckeri.

Kemmer, S. (1993) *The middle voice: A typological and diachronic study*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Klein, M. (1988). 'Pronominale adverbialia en principe B en C van de bindings-theorie.' *Nieuwe Taalgids* 80. 69–71.

Kollewijn, R. (1891). 'Zich.' *Taal en Letteren* 1. 189–192.

König, E. (2003). 'Intensification and reflexivity in the languages of Europe: Parameters of variation and areal features.' In I. Loi Corvetto (ed.) *Atti di Congresso della Società Italiana di Glottologia*. Rome: Il Calamo. 229–252.

Koster, J. (1987). *Domains and dynasties*. Dordrecht: Foris Publications.

– (1997). 'Anaphora and the uniformity of grammar.' In H. Bennis, P. Pica & J. Rooryck (eds.) *Atomism and binding*. Dordrecht: Foris Publications. 235–250.

Nieuwborg, E. (1973). 'De plaatsing van het substantivisch onderwerp in reflexieve constructies.' *Leuvense bijdragen* 62. 273–283.

Postma, G. (2004). 'Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen *zich* in het 15de-eeuwse Drenthe en de theorie van reflexiviteit.' *Nederlandse Taalkunde* 9:2. 144–169.

Reinhart, T. & E. Reuland (1993). 'Reflexivity.' *Linguistic Inquiry* 24. 656–720.

Reuland, E. (2001). 'Primitives of binding.' *Linguistic Inquiry* 32:3. 439–492.

Reuland, E. & T. Reinhart (1995). 'Pronouns, anaphors and case.' In H. Haider, S. Olsen & S. Vikner (eds.) *Studies in comparative germanic syntax*. Dordrecht: Kluwer. 241–268.

Rooryck, J. & G. Vanden Wyngaerd (1997). 'The Self as Other, A minimalist approach to *zich* and *zichzelf* in Dutch.' NELS 28.

– (1999). 'Puzzles of identity: Binding at the Interface.' NELS 29.

Safir, K. (2004). *The syntax of anaphora*. Oxford: Oxford University Press.

Schladt, M. (2000). 'The typology and grammaticalization of reflexives.' In Z. Frayzyngier & T.S. Curl (eds.) *Reflexives. Forms and functions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 103–124.

Schönfeld, M. (1954; 5e druk). *Historische grammatica van het Nederlands*. Zutphen: W.J. Thieme & Cie.

64 4 Reflexieve en reciproke pronomina

- Ureland, P.S. (1978). 'Reflexive structures in North Sea Germanic – an areal linguistic approach.' *Handelingen van het Nederlandse Filologencongres*. 91-98.
- (1979). 'The development of Dutch and Frisian reflexives between 1879 – 1979.' In M. Gerritsen (ed.) *Taalveranderingen in de Nederlandse dialecten, Honderd jaar dialectvragenlijsten: 1879 – 1979*. Muiderberg: Dick Couthino. 250-263.
  - (1980). 'Hoe men *zich haast* in de Nederlandse en Westfrieze dialecten.' *Taal en Tongval* 32. 53-65.
- Van der Leek, F. (1987/1988). 'Zich en zichzelf; Syntaxis en semantiek.' *Spektator* 17:2/3. 129-165 & 211-241.
- Van der Sijs, N. (2004). *Taal als mensenwerk; Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU.
- Van Es, G.A. (1970). 'Functies en structuren van reflexieve verbindingen in het Nederlands.' *Nieuwe Taalgids* 63. 362-376 & 417-432.
- Van Loey, A. (1953). 'Kanttekeningen bij het reflexivum *zich*.' *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Taal- en Letterkunde Antwerpen*. 361-372.
- Vat, J. (1980). '*Zich en zichzelf*.' In S. Daalder & M. Gerritsen (eds.) *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam: North-Holland. 127-138.

Hoofdstuk 5

Vooropplaatsing

5.1 Inleiding

5.1.1 Vooropplaatsing

Bij vooropplaatsing verschijnt een constituent niet op zijn meest gebruikelijke positie in de zin, maar op de eerste plaats. In het Standaardnederlands staat een vooropgeplaatste constituent in hoofdzinnen onmiddellijk voor de persoonsvorm, als in voorbeeld (1b).

- (1) a. Hij heeft *de krant* niet gelezen.
b. *De krant* heeft hij niet gelezen.

In bijzinnen staat zo'n constituent aan het begin van de bijzin, direct voor het onderschikkend voegwoord, als dat aanwezig is:

- (2) (Ik vroeg) *welke krant* (of) hij gelezen had.

Zowel in hoofd- als in bijzinnen kan er maximaal één constituent vooropgeplaatst worden. In hoofdzinnen leidt dat tot inversie van het onderwerp en de persoonsvorm. In de meeste beschrijvingen van het Standaardnederlands wordt de positie van de persoonsvorm in hoofdzinnen met inversie als dezelfde beschouwd als de positie van het onderschikkend voegwoord in bijzinnen, dit op grond van paren als in (3).

- (3) a. *Heb* je de kans, kom dan langs.
b. *Als* je de kans hebt, kom dan langs.

In bijzinnen die worden ingeleid door een voegwoord staat de persoonsvorm meestal achteraan. Anders dan in hoofdzinnen vinden we bij vooropplaatsing in bijzinnen geen inversie van onderwerp en persoonsvorm.

Een ander belangrijk verschil tussen hoofd- en bijzinnen betreft het type woordgroepen dat vooropgeplaatst kan worden. In bijzinnen kunnen uitsluitend constituenten met een vraagwoord of een betrekkelijk voornaamwoord (relativum) vooropstaan.

- (4) a. (Ik weet) *welke wedstrijd* hij gaat zien.
b.* (Ik weet) *die wedstrijd* hij gaat zien.
c. (de wedstrijd) *die* hij gaat zien

Voor de eerste positie van hoofdzinnen gelden niet zulke beperkingen. Woordgroepen van vrijwel elke categorie kunnen vooropstaan, zoals bijvoorbeeld in (5).

- (5) a. *Die wedstrijd* gaat hij zien.
b. *Meestal* gaat hij twee wedstrijden zien.

Bekende uitzonderingen zijn negatie en de meeste werkwoordspartikels, als in (6).

- (6) a.* *Niet* heeft Jan gewerkt.
b.* *Uit* mag je hem niet lachen.

Alleen bij woordgroepen die een vraagwoord of een relativum bevat is vooropplaatsing in het Standaardnederlands gewoonlijk verplicht. De zinnen in (7) laten dat zien.

- (7) a. *Wie* heb je gezien?
b.* Je hebt *wie* gezien?
c. (de wedstrijd) *die* je gezien hebt
d.* (de wedstrijd) je *die* gezien hebt
e. *Jan* heb ik gezien.
f. Ik heb *Jan* gezien.

Het zinstype (7b) *Je hebt wie gezien?* zonder vooropplaatsing komt wel voor, maar alleen als zogenoemde echovraag in een speciale context, bijvoorbeeld wanneer de vragensteller het reeds gegeven antwoord niet goed heeft verstaan of wil uitdrukken dat hij zijn oren niet kan geloven.

Het verplichte karakter van vraagwoordvooropplaatsing heeft als consequentie dat wanneer zowel de hoofd- als de bijzin een vraagwoord bevat, beide vraagwoorden in hun eigen deelzin vooropgeplaatst moeten worden. Dit wordt geïllustreerd in (8).

- (8) a. Je hebt *Jan* verteld dat je *dit* gaat doen.
b. *Wie* heb je verteld *wat* je gaat doen?

Het hangt vooral van het zelfstandig werkwoord in de hoofdzin af of vooropplaatsing in de bijzin mogelijk is, zoals blijkt uit (9).

- (9) a.* (Ze denkt) *wat* ze gaat doen.
b. (Ze bedenkt) *wat* ze gaat doen.

Als vooropplaatsing in de bijzin onmogelijk is, kan een vraagwoord soms naar het begin van de hoofdzin, zoals in (10).

- (10) *Wat* denkt ze dat ze gaat doen?

Het verplichte karakter van vraagwoordvooropplaatsing komt voorts aan het licht als er in de hoofdzin al een vraagwoord vooropstaat en vooropplaatsing in de bijzin onmogelijk is vanwege het werkwoord in de hoofdzin. In zulke gevallen (11) is de zin ongrammaticaal.

- (11) a.* *Wie* dacht *hoe* Jan zich gedroeg?
b.* *Wie* dacht dat Jan zich *hoe* gedroeg?

De enige uitzondering op verplichte vooropplaatsing van vraagwoorden zijn de meervoudige vragen. In voorbeeld (12) is *wat* niet vooropgeplaatst maar staat het in de gebruikelijke positie van het lijdend voorwerp. Het contrast tussen (11b) en (12) duidt erop dat vooropplaatsing van een vraagwoord alleen maar achterwege kan blijven als er een vraagconstituent vooropgeplaatst is die afkomstig is uit dezelfde deelzin.

- (12) *Wie* heeft *wat* gedaan?

Als er een constituent vooropgeplaatst is in de bijzin, dan is het niet mogelijk een andere constituent uit de bijzin voorop te plaatsen in de hoofdzin, zoals (13d) laat zien.

- (13) a. Piet vertelde dat Jan het boek op de tafel had neergelegd.
b. Piet vertelde *waar* Jan het boek had neergelegd.
c. *Wat* vertelde Piet dat Jan op de tafel had neergelegd?
d.* *Wat* vertelde Piet *waar* Jan had neergelegd?

De ongrammaticaliteit van (13d) doet zich voor in heel veel talen met verplichte vraagwoordvooropplaatsing en staat bekend als een schending van het Subjacentie-principe. Het wordt in de generatieve literatuur opgevat als een aanwijzing dat vooropplaatsing in de hoofdzin van een constituent uit de bijzin gepaard gaat met een tussenstap. Eerst wordt de constituent vooropgeplaatst in de bijzin, dan in de hoofdzin. Als de eerste plaats in de bijzin bezet is, is vooropplaatsing onmogelijk. Partiële vraagwoordvooropplaatsing (zie 5.1.3/5.3.2)

66 5 Vooropplaatsing

wordt wel gezien als een bevestiging van de juistheid van deze analyse. Samengevat gelden voor vooropplaatsing in het Standaardnederlands de volgende observaties:

- (i) per deelzin kan maximaal één constituent voorop worden geplaatst;
- (ii) alleen constituenten kunnen voorop worden geplaatst;
- (iii) een vooropgeplaatste constituent gaat in de hoofdzin onmiddellijk vooraf aan de persoonsvorm en in de bijzin aan het onderschikkend voegwoord, indien aanwezig;
- (iv) vooropplaatsing is verplicht voor constituenten die een vraagwoord of een relativum bevatten, en optioneel voor constituenten van andere types;
- (v) vooropplaatsing in de hoofdzin van een constituent uit de bijzin lijkt gepaard te gaan met een tussenstap, vooropplaatsing in de bijzin.

5.1.2 Relatiefzinnen

In relatiefzinnen wordt een relativum vooropgeplaatst dat coreferentieel is met het antecedent van de relatiefzin. In (14a) bijvoorbeeld is *die* het relativum, *de film* het antecedent en *die ik niet gezien heb* de betrekkelijke bijzin.

- (14) a. de film *die* ik niet gezien heb
b. alles *wat* je gedaan hebt

De regels voor de keuze van het juiste voornaamwoord zijn in het Standaardnederlands betrekkelijk ingewikkeld (zie Haeseryn et al. 1997). We geven hier alleen de regels die van belang zijn met het oog op de variatie die we hebben aangetroffen in de dialecten. In de eerste plaats moet er overeenstemming zijn in geslacht en getal, zoals we zien in (15).

- (15) a. het boek *dat* / **die* ik gelezen heb
b. de film *die* / **dat* ik gezien heb
c. de boeken *die* / **dat* ik geschreven heb

Als het antecedent een persoon is wordt *wie* in plaats van *die* gebruikt, maar alleen als *wie* in de betrekkelijke bijzin de functie van indirect object heeft, in een voorzetselgroep staat of als possessor in een zelfstandig naamwoordsgroep. Relativa als *wie*, *wat* en *waar* noemen we W-vormen en relativa als *die* en *dat* D-vormen. Bij gerelativiseerde voorzetselgroepen vinden we ook een variant met het relativum *waar*. Een gerelativiseerde possessor kan ook gerealiseerd worden als *wiens*.

- (16) a. de man *wie* / *die* we dat gevraagd hebben
b. de man **wie* / *die* we hebben gezien
c. de man met *wie* / **die* / *waar* mee zij binnenkwam
d. de man *wie* / *die* z'n boeken ik heb gekocht
e. de man *wiens* boeken ik heb gekocht

Variatie in de vorm van het relatiefpronomen hangt dus mede af van de grammaticale functie van het gerelativiseerde zinsdeel. Voor deze atlas hebben we in de eerste plaats variatie in de vorm van relatiefpronomina van subjectrelatieven vergeleken met die van objectrelatieven. Daarbij was het antecedent steeds *de man*. De distributie van de verschillende varianten is weergegeven op de kaarten 82a–84a. Daarnaast is gekeken naar vormvariatie bij locatieve relatieven van het type *de bank waarop zij zaten* (kaart 88a–88b) en vormvariatie bij possessieve relatieven in *de jongen wiens moeder* (kaart 89a–90a). In het Standaardnederlands verschijnt bij vooropplaatsing van betrekkelijke voornaamwoorden geen voegwoord (17a), en het is onmogelijk het relativum weg te laten en alleen het voegwoord te realiseren, wat

in het Engels, in de veronderstelling dat *that* een voegwoord is, wel het geval is (17b,c).

- (17) a.* de man *die dat* ze geroepen hebben
b.* de man *dat* ze geroepen hebben
c. the man *that* they called

In verschillende dialecten bestaan deze twee mogelijkheden wel (zie kaarten 82–84a; voor de mogelijkheid van voegwoord na relatiefpronomen, zie ook hoofdstuk 1 Voegwoorden, kaart 16b en 17a). Anders dan in het Standaardnederlands hangt in de dialecten de vorm van het relativum en het al of niet verschijnen van een voegwoord mede af van de diepte van inbedding van de bijzin waarin het relativum een grammaticale functie vervult. In Oostende bijvoorbeeld begint de betrekkelijke bijzin met het voornaamwoord *die*, als dit voornaamwoord het subject van de betrekkelijke bijzin is (18a). Als er echter een bijzin is ingebed in de betrekkelijke bijzin en het subject van die diepst ingebedde bijzin is gerelativiseerd, een zogenaamde lange subjectrelatief, dan begint in het Oostends de diepste ingebedde bijzin met *die*, terwijl de betrekkelijke bijzin zelf met *da* begint (18b). De vormvariatie bij lange subject- en objectrelatieven is afgebeeld op de kaarten 85a–87b).

- (18) a. Dat is die vent *die* dat grapje verteld heeft.
b. Dat is die vent *da*-nk peinzen *die* da grapje verteld heeft.

Bij relatiefzinnen zonder antecedent, zogenaamde vrije relatieven, wordt in het Standaardnederlands *wie* en *wat* gebruikt in plaats van *die* en *dat*.

- (19) *Wie* geld heeft moet mij maar wat geven.

Zin (19) is voorgelegd in de SAND-enquête. We vinden *die* in plaats van of naast *wie* (kaart 90b), en verschillende typen voegwoorden (kaart 84b).

Samenvattend vinden we bij relatiefzinnen variatie in de volgende eigenschappen:

- (i) W-relativum in plaats van een D-relativum en omgekeerd;
- (ii) Voegwoord in plaats van relativum, afhankelijk van de grammaticale functie van het relativum in de betrekkelijke bijzin;
- (iii) Voegwoord in plaats van relativum, afhankelijk van de diepte van inbedding van de bijzin waar het relativum bij hoort;
- (iv) Relativum gevolgd door een voegwoord;
- (v) Variatie in de vorm van het voegwoord.

5.1.3 Partiële vraagwoordverplaatsing

De opvatting dat vooropplaatsing in de hoofdzin van een constituent uit de bijzin gepaard gaat met een tussenstap (zie paragraaf 5.1.1) wordt ondersteund door vraagwoordverdubbeling in kindertaal en in andere talen dan het Standaardnederlands. In een standaardtalige omgeving opgroeiende kinderen produceren spontaan zinnen als in (20), die niet in het Standaardnederlands voorkomen.

- (20) a. *In welk huis* denk je *waar* ik woon?
b. *Wat* denk je *wat* ik zie?

Vraagwoordverdubbeling als in (20b) komt ook voor in het volwassen Standaardafrikaans, – Duits en –Fries (21).

- (21) a. *Wer* glaubst du *wer* nach Hause geht? Duits
wie geloof je wie naar huis gaat
b. *Wêr* tinke jo *wêr't* Jan wennet? Fries
waar denk je waar Jan woont

In het Duits en Fries zijn daarnaast zinnen als (22) mogelijk.

- (22) a. *Was* glaubst du *wen* Peter getroffen hat? Duits
b. *Wat* tinkst *wêr't* se wennet? Fries

Opmerkelijk aan deze zinnen is dat het vragend voornaamwoord uit de bijzin niet verder gekomen is dan de eerste plaats in de bijzin. De constructies in (21) en (22) staan in de generatieve literatuur bekend als 'partiële vraagwoordverplaatsing'. Vooropplaatsing in de hoofdzin is hier onnodig en onmogelijk omdat daar al een vraagwoord staat dat niets aan de betekenis van de zin lijkt bij te dragen en ook niet als een argument van een van de werkwoorden kan worden geïnterpreteerd. *Was* en *wat* in (22) worden vaak beschouwd als expletieve elementen die de plaatshouder zijn van het 'echte' vraagwoord, in dit geval *wen* en *wêr*, vergelijkbaar met *er* als plaatshouder voor *iemand* in een zin als *Er riep iemand wat*. Terwijl partiële vraagwoordverplaatsing in het volwassen Standaardnederlands niet lijkt voor te komen, blijkt de constructie in tal van dialecten van het Nederlands heel gewoon. Op kaart 91a geven we de distributie van partiële vraagwoordverplaatsing met een expletief vraagwoord in zinnen met *wie*. Op kaart 91b geven we de distributie van partiële vraagwoordverplaatsing met vraagwoordverdubbeling in zinnen met *wie*.

We hebben hierboven gezien dat het bestaan van partiële vraagwoordverplaatsing wel wordt opgevat als ondersteuning voor de gedachte dat vooropplaatsing van een vraagwoord uit de bijzin in de hoofdzin altijd gepaard gaat met een tussenstap, vooropplaatsing in de bijzin. Een alternatieve opvatting is dat we bij partiële vraagwoordverplaatsing niet te maken hebben met vooropplaatsing van een vraagwoord uit de bijzin maar eenvoudig met vooropplaatsing van een vraagwoord uit de hoofdzin. De bijzin is in die opvatting een betrekkelijke bijzin die hoort bij het vraagwoord in de hoofdzin. Het bestaan van partiële vraagwoordverplaatsingsconstructies in sommige dialecten van het Nederlands waarbij het 'vraagwoord' aan het begin van de bijzin het relativum *die* is, in plaats van *wie* (zie kaart 92a), zou een aanwijzing kunnen zijn dat deze opvatting voor althans een deel van de gevallen de juiste is.

5.1.4 Andere vooropplaatsingen

5.1.4.1 Gespleten vooropplaatsing

Een constituent wordt in het Standaardnederlands als één geheel vooropgeplaatst (23a,c). Het is doorgaans niet mogelijk een deel van een constituent voorop te plaatsen (23b,d).

- (23) a. *Welke wedstrijd* heb je gezien?
b.* *Wedstrijd* heb je *welke* gezien?
c. Hij heeft *drie boeken* geschreven.
d.* *Boeken* heeft hij *drie* geschreven.

De constructie in (23d) komt wel voor in sommige dialecten van het Nederlands, zoals kaart 93a laat zien. Hierbij moet worden aangetekend dat we er niet zeker van kunnen zijn dat het vooropgeplaatste deel echt een deel is van een gespleten constituent. We vinden in Noord-Brabant immers ook constructies als (24), waar *die geen* geen constituent kan vormen.

- (24) (Over goede voornemens:) *Die* heb ik *geen*. (Schijndel)

5.1.4.2 Voorzetselstranding

Anders dan in het Engels is het in het Standaardnederlands niet mogelijk het object van een voorzetsel voorop te plaatsen met achterlating van het voorzetsel. Dat kan alleen als het object een zogenoemd R-pronomen is (d.w.z. één van de woorden *er*, *daar*, *hier*, *waar*, *ergens*, *nergens*, *overal*).

- (25) a. I talked *with that boy*.
b. *That boy* I talked *with*.
c. Ik ben *met die jongen* naar de markt geweest.
d.* *Die jongen* ben ik *mee* naar de markt geweest.
e. (Die jongen) *daar* ben ik *mee* naar de markt geweest.
f. In de tuin (*daar*) zit een eekhoorn.

Kaart 93b illustreert dat zin (25d) wel mogelijk is in een aantal dialecten van het Nederlands (het voorzetsel *met* verandert in *mee* als het object van het voorzetsel wordt weggehaald). De vraag of deze dialecten in dit opzicht hetzelfde zijn als het Engels kan niet zonder meer beantwoord worden. Het is ook mogelijk dat (25d) in die dialecten het resultaat is van het weglaten van het R-pronomen *daar* (vgl. 25e), een optie die ook in het Standaardnederlands aanwezig is in zinnen als (25f). Het verschil tussen het Standaardnederlands en de betreffende dialecten zou dan kunnen zijn dat in het Standaardnederlands het R-pronomen *daar* bij linksdislocatie (als in 25e,f) alleen kan worden weggelaten als de woordgroep die voor het R-pronomen staat en die daar coreferentieel mee is een voorzetsel heeft.

5.1.4.3 Vooropplaatsing in een bijzin met inversie

In het Standaardnederlands kunnen in een bijzin constituenten met een vraagwoord of een relativum wel vooropgeplaatst worden (26a), maar topics niet (26b), en bij zulke vooropplaatsingen treedt geen inversie op (26a). In het Standaardduits is ingebedde vooropplaatsing van een topic met inversie wel mogelijk (26c).

- (26) a. Ik vraag *wat* je hebt gedaan.
b.* Ik geloof *Frits* vinden veel mensen aardig.
c. Ich glaube *den Fritz* mögen viele.

Op kaart 94b is te zien welke dialecten zich in dit opzicht als het Duits gedragen.

5.1.4.4 Vooropplaatsing in een hoofdzin zonder inversie

In het Standaardnederlands is inversie van onderwerp en persoonsvorm verplicht als er een constituent vooropgeplaatst wordt. Behoudens enkele welomschreven gevallen ontbreekt inversie in het Frans en het Engels:

- (27) a. En temps de pluie, *on* ne *voit* pas grand chose.
b. With bad weather *you* *don't* see much.

In een aantal dialecten in Frans- en West-Vlaanderen kan inversie ook afwezig zijn (kaart 95a).

5.1.4.5 Vooropplaatsing in imperatiefzinnen

Anders dan in het Middelnederlands en het Duits, kan er in het moderne Standaardnederlands geen constituent voorop worden geplaatst in imperatiefzinnen:

- (28) a. *Nu* sit weder op u ors! Middelnederlands
b. *Das Buch* lies besser nicht! Duits
c.* *Nu* ga weer op uw paard zitten!
d.* *Dat boek* lees maar niet!

Vooropplaatsing in imperatieven komt wel voor in sommige dialecten van het Nederlands (zie kaart 95b), maar is dan meestal beperkt tot *dat*, als in

- (29) Zal ik koken? Ja, *da* doe maar. Noord-Brabants

Er is een aantal dialecten waarin het mogelijk is een vraagwoord of topic uit een bijzin voorop te plaatsen in de imperatieve hoofdzin (kaart 95b), zoals ook mogelijk is in het Duits (vgl. Reis & Rosengren 1992).

68 5 Vooropplaatsing

5.1.5 Historische ontwikkeling

De van de huidige standaardtaal afwijkende eigenschappen van betrekkelijke bijzinnen die we hebben aangetroffen in de dialecten zijn in veel gevallen ook in het Middelnederlands aanwezig. Het voegwoord *dat* kon in het Middelnederlands na relatieve pronomina voorkomen (Stoett 1923: 34; bijv. *In een uitgehouwen graf, in dien dat noch niemant gheleit was*). Volgens Verwijs en Verdam (1889; WNT II: 84) behoort deze constructie thans [1889] tot de platte spreektaal. Ook kon *dat* gebruikt worden waar in het Standaardnederlands *die* zou verschijnen (Stoett: 35; *Om sinen misdaet, dat hi ghedaen had*), een gebruik dat volgens de SAND-gegevens tegenwoordig vrijwel beperkt is tot België. Lange relatieven waren in het Middelnederlands heel gewoon. De in Stoett (44, 45) gegeven voorbeelden van lange subject- en objectrelatieven hebben alle *die* als inleider van de eerste bijzin en *dat* als inleider van de daarvan afhankelijke bijzin, zoals in het Standaardnederlands (bv. *Desen, dien wie waenden, dat Keye was*). Of de andere varianten die in het SAND-materiaal zijn aangetroffen (*dat-dat, die-die, dat-die*) in het Middelnederlands reeds mogelijk waren is onduidelijk. Wel is duidelijk dat zowel de lange subject- als de lange objectrelatief kon voorkomen met een resumptief subject- of objectpronomen in de diepst ingebedde bijzin (Stoett: 45). In het Middelnederlands komen zowel D- als W-vormen voor als relatiefpronomen. Volgens Van der Horst (1988), Bennis (2001) en Van der Sijs (2004) worden de D-vormen geleidelijk aan vervangen door W-vormen. Dat is vooral duidelijk bij voornaamwoordelijke bijzinnen. In het Middelnederlands was *daar* als in *de plaats daar zij woont* gewoon. Pas eind negentiende eeuw had *waar* als in *de plaats waar zij woont* het pronomen *daar* geheel verdrongen. In de hedendaagse dialecten is *daar* in deze constructie veelvuldig te vinden in Zeeland, Noord-Brabant en Friesland (kaart 88b). In possessieve relatieven is de vervanging van *die zijn* door *wie zijn* in het Standaardnederlands vergevorderd. In vrijwel het hele taalgebied vinden we dialecten die naast *wie* nog altijd *die* gebruiken (kaart 90a). In het moderne Standaardnederlands is een W-vorm verplicht bij relatieven met een ingesloten antecedent (vrije relatieven). Volgens Van der Sijs (2004: 491) werd in zulke constructies in de zestiende eeuw nog *die* gebruikt, maar was de vervanging door *wie* reeds begonnen. In de moderne dialecten komt nog in zeer veel dialecten *die* naast *wie* voor en in België vinden we verschillende gebieden waar *die* de enige vorm is (kaart 90b). Vooropplaatsing in imperatiefzinnen komt ook in het Middelnederlands voor (zie paragraaf 5.1.4.5). Verdere observaties over de bovengenoemde kwesties vinden we in Duinhoven (1988) en Van den Toorn et al. (1997). De historische ontwikkeling van de overige vooropplaatsingsconstructies in dit hoofdstuk is nog nauwelijks onderzocht.

5.2 Literatuuroverzicht

Over vooropplaatsing is vooral veel geschreven in het generatieve kader. Enkele sleutelpublicaties zijn Ross (1967), Chomsky (1977, 1986), Cheng (1991), Richards (1997). Ook de literatuur over betrekkelijke bijzinnen is zeer omvangrijk. Goede overzichten bieden Smits (1988) en De Vries (2002). De recente literatuur gaat ervan uit dat er twee posities beschikbaar zijn aan het begin van een relatiefzin, een positie voor relatiefpronomen gevolgd door een positie voor voegwoorden. Of de eerste, de tweede of beide posities kunnen/moeten worden gevuld varieert per constructie en per taalvariëteit. Voor beschrijving van variëteiten van het Nederlands met relatief pronomen + voegwoord, zie Pauwels (1958; Aarschots), Verwijs & Verdam (1889; Middelnederlands), Zwart (2000). Voor de (on)mogelijkheid van relatief

pronomen + voegwoord in het Engels, zie Chomsky & Lasnik (1979). Pesetsky (1997), Dekkers (1999) en Broekhuis & Dekkers (2000) bespreken en analyseren in een optimaliteitskader de mogelijkheid van het weglaten van relatief pronomen en/of voegwoord in korte relatieven in het Aarschots, Engels, Frans en Nederlands. Voor de keuze van *die* en *dat* als relatiefpronomen in korte relatieven in het West-Vlaams, zie Vandekerckhove (2003). Over de keuze van relatiefpronomen en voegwoord in lange relatieven is veel minder geschreven. Voor lange relatieven in het West-Vlaams (Lapscheure), zie Bennis en Haegeman (1984). Voor het contrast tussen lange subject- en objectrelativisering in het Engels, zie Perlmutter (1971) en Chomsky & Lasnik (1979). Voor het Nederlands, zie Maling & Zaenen (1978) en Bennis (1983). Voor een bespreking van lange subjectvooropplaatsing in een aantal talen, zie Van der Auwera (1984). Possessieve relatieven worden uitvoerig besproken in De Vries (2002). Een van de vroegste besprekingen van partiële vraagwoordverplaatsing is Van Riemsdijk (1983). Belangrijke artikelen zijn verder Dayal (1994) en Horvath (1997). Een bundel met recente artikelen over dit onderwerp is Lutz et al. (2000). Het verschijnsel is voorzover bekend nog niet besproken voor varianten van het Nederlands. Gespleten topicalisatie in het Brabants wordt besproken in Van Hoof (1997). Voor het Duits, zie Fanselow (1988) en Kuhn (2001). Condities op voorzetselstranding in het Nederlands worden besproken in Van Riemsdijk (1978). Voor vooropplaatsing met inversie in de bijzin, zie Den Besten (1989), Müller & Sternefeld (1993). Vooropplaatsing in imperatiefzinnen wordt beschreven voor het Kempenlands (Brabant) in De Bont (1962). Zie ook Gerritsen (1991). Hoewel de relatiefzin een belangrijk thema in de typologie is, met klassiekers als Keenan & Comrie (1977) en Lehmann (1984), is de voor het Nederlands typische vooropplaatsing van het relativum dat niet: de reden is dat relatiefpronomen nagenoeg enkel in Europese talen voorkomen; zie o.m. de relevante bijdrage in de *World Atlas of Language Structures* van Haspelmath et al. (eds. 2005). Deze atlas laat ook zien dat de verplichte vooropplaatsing van vraagwoorden evenzeer typisch is voor Europese talen, maar ook daarbuiten ruim verspreid is. Hawkins (1986) bestudeert de vooropplaatsingen van het Engels en het Duits van een typologisch-historisch perspectief en is indirect ook relevant voor het Nederlands. In de typologische georiënteerde en ook op het Nederlands toegepaste Functionele Grammatica van Dik (1997) worden vooropplaatsingen behandeld in termen van de taalspecifieke beschikbaarheid van speciale posities in woordordepatronen.

5.3 Kaartbeschrijvingen

5.3.1 Relatiefzinnen

5.3.1.1 Korte subjectrelatief (kaart 82a)

De zin 'Dat is de man *die* het verhaal heeft verteld' werd in de mondelinge enquête voorgelegd als vertaalvraag. Het onderwerp van de bijzin is hier gerelativiseerd. De gevonden vormvariatie is groot. We maken in dit opzicht een onderscheid tussen twee typen dialecten. In het eerste type wordt de betrekkelijke bijzin ingeleid door zowel een relativum als een voegwoord. Dit levert constructies op als: *de man die dat het verhaal heeft verteld*. Gevallen van relatiefpronomen + voegwoord worden besproken in paragraaf 5.3.1.4 (kaart 84a). Dialecten die dit hebben, hoofdzakelijk te vinden in de provincies Friesland en Antwerpen, staan niet op kaart 82a omdat dit de kaart onoverzichtelijk zou maken. In het tweede type dialecten is er slechts één woord dat de betrekkelijke bijzin inleidt, waarbij het niet altijd a priori duidelijk is of dit woord gecategoriseerd moet worden als voegwoord of als relativum. We vinden zes verschillende vormen: *die, wie, dat, der, den*. Omdat een vertaalvraag wel inzicht geeft in wat een mogelijke

vertaling van het relatiefpronomen is in een bepaald dialect maar niet wat een onmogelijke vertaling is, zijn de drie meest frequente vormen nog eens voorgelegd in de telefonische controleronde. Hierbij werd de zin in het Standaardnederlands aangeboden, eerst met *die*, daarna met *dat* en ten slotte met *wie*. De informant moest aangeven of een dergelijke vorm mogelijk was in zijn dialect. De resultaten van de mondelinge en telefonische ronde vertonen grote overeenstemming. Kaart 82a combineert de resultaten van de mondelinge en de telefonische ronde voor dialecten met alleen een relativum of alleen een voegwoord. De vorm *die* overheerst in het gehele taalgebied. Na *die* zijn *wie* en *dat* de meest voorkomende vormen, in 35 respectievelijk 34 meetpunten. Het kerngebied van *dat* wordt gevormd door het grensgebied tussen Oost-Vlaanderen en de provincie Vlaams-Brabant. Daarnaast zijn er nog enkele verspreide voorkomens, onder andere vier in het oosten van Nederland (drie in de Liemers en één in Nijmegen). Voor de vergelijking met objectrelatieven is het belangrijk op te merken dat de vorm *dat* niet voorkomt in West-Vlaanderen (op één uitzondering na waar *dat* naast *die* voorkomt). Bij de vorm *wie* vinden we geen duidelijk kerngebied. Wel bevinden veel van de dialecten met *wie* zich in een strook langs de grens met Duitsland. Het feit dat *wie* slechts hoogst zelden als enig mogelijk vorm wordt opgegeven, in tegenstelling tot de andere vormen, lijkt te suggereren dat *wie* een secundaire vorm is. De vormen *der* en *den* komen uitsluitend langs de Nederlandse oostgrens voor. We vinden *der* vooral in noordelijk en zuidelijk Limburg en ook nog twee keer in oostelijk Twente. De vorm *den* lijkt primair Liemers en Achterhoeks, met daarnaast twee voorkomens in noordelijk Limburg.

5.3.1.2 Korte objectrelatief (kaart 82b)

Bij de zin 'Dat is de man *die* ze geroepen hebben', met een gerelativiseerd object, werd dezelfde werkwijze gevolgd als bij de korte subjectrelatief. In de mondelinge interviews werd de zin voorgelegd als vertaalvraag, in de erop volgende telefonische controleronde werden de meest frequente vormen systematisch aangeboden in een Nederlandse zin met de vraag te beoordelen of deze vorm voorkwam in het dialect. Dialecten waarbij de korte objectrelatief wordt ingeleid door een relativum en een voegwoord zijn weergegeven in kaart 84a en worden besproken in 5.3.1.4. Hier beperken we ons tot dialecten waarbij de betrekkelijke bijzin wordt ingeleid door één woord, hetzij een relativum hetzij een voegwoord.

Bij de korte objectrelatieven die door slechts één woord worden ingeleid vinden we dezelfde rijkdom aan vormen als bij korte subjectrelatieven. Kaart 82b geeft dit weer. Het voornaamwoord *die* is verspreid over het gehele taalgebied, met uitzondering van West-Vlaanderen en Nederlands Limburg. Het verspreidingsgebied van *dat* is aanmerkelijk groter dan bij de korte subjectrelatieven. Is het daar hoofdzakelijk beperkt tot het grensgebied van oostelijk Oost-Vlaanderen en westelijk Vlaams-Brabant, bij de objectrelatieven heeft in alle Vlaamse provincies de meerderheid van de dialecten *dat* uitgezonderd in Belgisch Limburg, waar *die* het meest voorkomt. De distributie van de vorm *wie* bij korte objectrelatieven is in hoge mate vergelijkbaar met de distributie hiervan bij korte subjectrelatieven. Deze vorm komt veel voor in een strook in het oosten van het taalgebied. Het aantal meetpunten dat uitsluitend *wie* heeft is wat groter dan bij de subjectrelatieven, maar ook hier lijkt *wie* toch vooral een secundaire vorm. De vorm *der* vinden we vooral in het noorden en zuiden van Nederlands Limburg. Deze Limburgse dialecten vertonen in dit opzicht overeenkomst met het Standaardduits waarin het relativum de vorm heeft van het lidwoord, niet van het aanwijzend voornaamwoord zoals in het Standaardnederlands. De vorm *den* treedt op in noordoostelijk Overijssel (Gramsbergen, Vriezenveen en Ootmarsum) en eenmaal in Groningen (Nieuw-

Scheemda). In Zuid-Limburg vinden we twee keer *dem*, in Kerkrade en Vaals. De vorm *dien* vinden we veel in het westen van Oost-Vlaanderen, meestal als alternatief voor *dat* en *die*. Ten slotte wordt in Frans-Vlaanderen, in Terdegem en Steenvoorde, twee keer de vorm *as* gevonden, een vorm die afwezig is bij de korte subjectrelatieven.

5.3.1.3 Korte subject- en objectrelatieven; synthese (kaart 83a)

Kaart 83a geeft een synthese van de vormvariatie bij subjectrelatieven en objectrelatieven. We kunnen vijf hoofdsystemen onderscheiden. Verreweg het wijdst verspreid is het systeem waarin zowel de subject- als de objectrelatief begint met *die*. Dit systeem vinden we in 144 meetpunten in heel Nederland, met uitzondering van grote delen van noordelijk en zuidelijk Nederlands Limburg. Daarnaast komt het vaak voor in Belgisch Limburg en oostelijk Vlaams-Brabant. Het op één na frequentste systeem heeft *die* als inleider van subjectrelatieven en *dat* als inleider van objectrelatieven. Dit is vergelijkbaar met de *qui-que*-alternantie in relatiefzinnen in het Frans. Het komt voor in 52 meetpunten en heeft zijn zwaartepunt in West-Vlaanderen en iets minder in Oost-Vlaanderen. In het derde systeem begint zowel de subject- als de objectrelatiefzin met *dat*. Het komt voor in 31 meetpunten die zich vooral bevinden in een gebied gevormd door oostelijk Oost-Vlaanderen en westelijk Vlaams-Brabant. Het vierde systeem wordt in 26 meetpunten aangetroffen. Het heeft *wie* in beide typen betrekkelijke bijzin. Er is hier geen sprake van duidelijke gebiedsvorming. Het vijfde, wel gebiedsvormende systeem vinden we in 7 meetpunten, overwegend in Nederlands Limburg. In dit systeem beginnen beide typen betrekkelijke bijzinnen met een lidwoord *der*. Ten slotte zijn er nog drie Overijsselse dialecten die *den-den* hebben, Gramsbergen, Vriezenveen en Ootmarsum. De laatste twee kunnen ook *der-den* hebben, hetgeen duidt op een naamvalssysteem. Niet op de kaart afgebeeld zijn de systemen waarbij de bijzin begint met een relativum gevolgd door een voegwoord (zie kaart 84a). In deze systemen is het relativum steeds *die*; deze dialecten sluiten derhalve aan bij de dialecten van het eerste type.

5.3.1.4 Korte subject- en objectrelatief, voegwoord na relativum (kaart 84a)

Kaart 84a laat zien dat de distributie van relatiefpronomen + voegwoord bij subjectrelatieven (5.3.1.1) een grote overeenkomst vertoont met die bij objectrelatieven (5.3.1.2). We kunnen twee gebieden onderscheiden, een noordelijk gebied met *die-t* en een zuidelijk gebied met *die as/at/da*. De combinatie *die-t* vinden we in de meeste plaatsen in Friesland, zowel bij subject- als bij objectrelatieven. De combinatie *die as/at/da* vinden we in het Land van Waas (noordoostelijk Oost-Vlaanderen) en het westen van de provincie Antwerpen. De constructie wordt ook aangetroffen in Zeeland, met name in Zeeuws-Vlaanderen. Een nauw hieraan verwante variant, *dien da/at* vinden we in subjectrelatieven in enkele dialecten in Belgisch Limburg en Brabant. Het gaat hier mogelijk om genusmarkering. In Belgisch Limburg vinden we twee plaatsen waar *wat* lijkt op te treden als voegwoord bij de subjectrelatief, één keer in combinatie met het relativum *die* (Eigenbilzen) en één keer met *dat* (Lauw). Ten slotte vinden we eenmaal de vorm *wie-t* in Groenlo (Gelderland). Zie verder kaart 16b voor een vergelijking van de distributie van voegwoorden in subjectrelatieven, objectrelatieven, locatieve relatieven en vrije relatieven. Voor een vergelijking met voegwoorden na vraagwoorden, zie kaart 17a.

5.3.1.5 Vrije relatief, voegwoord na relativum (kaart 84b)

Ook in vrije relatieven, relatieven zonder antecedent (of met ingesloten antecedent) zoals in 'Wie geld heeft, moet mij maar wat geven', treffen we soms een voegwoord aan: *Wie da geld heeft, moet mij maar*

70 5 Vooropplaatsing

wat geven. Deze zin werd voorgelegd als vertaalvraag, met als eigenlijke doel te achterhalen waar het relatiefpronomen *wie* is en waar *die* (zie kaart 90b). De op kaart 84b weergegeven gevallen van relatiefpronomen + voegwoord zijn spontane attestaties en derhalve niet exhaustief. Net als bij kaart 84a vinden we een noordelijk en een zuidelijk gebied. Het noordelijke gebied omvat vrijwel uitsluitend Friesland, waar de meeste meetpunten relatiefpronomen + *-t* hebben. Er zijn drie varianten: *waa-t*, *wie-t* en *die-t*. De vorm *wie-t* komt ook voor in Aalten in Gelderland. Het zuidelijke gebied op kaart 84b overlapt slechts gedeeltelijk met dat op kaart 84a. Er is een kerngebied in Zeeland en directe omgeving met twee varianten: *die aslalan* in Zeeuws-Vlaanderen en op Tholen, *wie aslalat* op Walcheren, Zuid-Beveland en Tholen, en in België in het aangrenzende Land van Waas. De laatste vorm komt overigens ook tweemaal in Friesland voor en eenmaal in Staphorst (noordelijk Overijssel). In West- en Oost-Vlaanderen en sporadisch in de provincie Antwerpen vinden we de variant *wie dat*.

5.3.1.6 Lange subjectrelatief (kaart 85a)

In de zin 'Dat is de man *die* ik denk *dat* het verhaal verteld heeft' wordt *de man* gemodificeerd door de betreffende bijzin *die ik denk dat het verhaal verteld heeft*. Deze betreffende bijzin bevat op zijn beurt de bijzin *dat het verhaal verteld heeft*. In het Standaardnederlands valt op dat de diepst ingebedde bijzin begint met het voegwoord *dat*. De hogere bijzin begint met het relatiefpronomen *die*, dat de functie van subject in de diepst ingebedde bijzin heeft. De aange troffen variatie heeft betrekking op deze drie aspecten: (i) Vorm van het eerste woord (voegwoord/relatief pronomen) van de hogere bijzin, (ii) Vorm van het eerste woord (voegwoord/relatief pronomen) van de diepst ingebedde bijzin, en (iii) Afwezigheid van het subject in de diepste bijzin.

De testzin werd in de mondelinge interviews voorgelegd als vertaalvraag. Vier van de aangetroffen varianten, *de man die ik denk dat ...* (die-dat), *de man die ik denk die...* (die-die), *de man dat ik denk die...* (dat-die) en *de man dat ik denk dat...* (dat-dat) werden ter controle voorgelegd als 'komt-voor'-vragen in de telefonische interviews. De resultaten van de mondelinge en telefonische interviews vertonen een grote mate van overeenkomst als het gaat om de kerngebieden waarin de verschillende varianten voorkomen, maar ze verschillen met betrekking tot de spreiding buiten de kerngebieden. De vier varianten vertonen daar een grotere spreiding in de telefonische enquête. Aannemende dat de methode van de mondelinge interviews betrouwbaarder is dan die van de telefonische interviews is er hier voorzichtigheidshalve voor gekozen op kaart 85a alleen de resultaten van de mondelinge enquête weer te geven. In de weergave en bespreking van deze zin is geabstraheerd van de eventuele aanwezigheid van een voegwoord na het relatief pronomen. Voegwoorden bij lange relatieven vinden we in dezelfde dialecten als bij korte relatieven. Dialecten met *die dat - dat* zijn behandeld als dialecten met *die - dat*, dialecten met *die dat - die* als dialecten met *die - die*, enz. Voorts is geabstraheerd van de hoofdzakelijk Limburgse vormen *der/den* voor het relatiefpronomen *die*. Deze zijn behandeld als *die*. De Standaardnederlandse variant *de man die ik denk dat ...* komt ook veel voor in de dialecten, in 64 plaatsen, maar niet of nauwelijks in de provincies Drenthe, Overijssel, Utrecht en West-Vlaanderen. In een variatie op deze variant staat er in de diepst ingebedde bijzin wel een subject: *de man die ik denk dat hij/die...* Deze variant komt 21 keer voor, hoofdzakelijk in Nederland ten noorden van de lijn Bergen op Zoom - Enschede. De variant *de man die ik denk die ...* komt 35 keer voor en is typisch voor Oost-Vlaanderen (in 14 plaatsen). Hij komt ook 8 keer voor langs de oostgrens van het Nederlandse taalgebied, in het bijzonder in de buurt van Nijmegen en Arnhem. De overige attestaties

van deze variant zijn niet gebiedsvormend. De variant *de man dat ik denk die...* komt 36 keer voor. De meeste meetpunten in West-Vlaanderen hebben deze variant. Daarnaast vinden we hem in Oost-Vlaanderen, vooral in het zuidoostelijke deel van deze provincie. De variant *de man dat ik denk dat...* vinden we in 22 plaatsen. Het kerngebied van deze variant ligt langs de grens met Wallonië, in het bijzonder in het zuiden van West- en Oost-Vlaanderen en in Vlaams-Brabant. In zuidoostelijk Oost-Vlaanderen overlappen het *die- die* en *dat-dat* gebied elkaar. Op de *dat-dat* variant bestaat ook een variatie met een subject in de diepst ingebedde bijzin *de man dat ik denk dat hij/die...* Deze variant komt 10 keer voor, waarvan drie keer in het gebied dat ook *dat-dat* zonder subject heeft.

De variant *de man waarvan ik denk dat hij/die het verhaal heeft verteld* komt voor in 70 plaatsen en is daarmee de meest voorkomende variant. Dit is geen echte subjectrelatief is. We hebben hier te maken met de gerelativiseerde variant van *Ik denk van die man dat hij het verhaal verteld heeft*, dus met relativisatie van de voorzetselgroep van *die man* in de hogere zin met behoud van het subject in de diepst ingebedde bijzin. Onze indruk is dat lange relativisatie, met name van het subject, in veel dialecten onmogelijk is en dat deze constructie wordt gebruikt als de oplossing. De kaart geeft weer waar deze variant spontaan geopperd werd. Dit impliceert niet dat deze variant in de andere meetpunten uitgesloten is. Een ruime meerderheid van de plaatsen met deze variant ligt langs de oostgrens van het taalgebied, in het bijzonder in de beide Limburgen, oostelijk Gelderland en Overijssel, en in Drenthe en Friesland. Een variatie op deze variant is de constructie *de man waarvan ik denk dat het verhaal heeft verteld*. Hier is het subject in de diepst ingebedde zin afwezig, hetgeen suggereert dat we hier wel degelijk met subjectrelativisatie te maken hebben. De variant met afwezig subject komt 9 keer voor, op één uitzondering na allemaal in het noordoosten van Nederland, met name in Drenthe en Overijssel.

Vermeldenswaardige geïsoleerde varianten die niet op de kaart staan, zijn ten slotte nog *de man wie ik denk wie...*, aangetroffen in Groesbeek (zuidoostelijk Gelderland op de grens met Duitsland), en 5 keer de ook in het Standaardnederlands voorkomende variant *de man van wie ik denk dat ...* in uiteenlopende plaatsen.

5.3.1.7 Lange objectrelatief (kaart 85b)

In de zin 'Dit is de man *die* ik denk *dat* ze geroepen hebben' bevat de betreffende bijzin bij *de man* een bijzin met een gerelativiseerd object. In het Standaardnederlands is het object in de diepst ingebedde bijzin afwezig. Deze bijzin begint net als bij de lange subjectrelatieven met het voegwoord *dat*, terwijl de hogere bijzin begint met het relatiefpronomen *die*. Het gaat hier weer om drie variabelen: (i) de vorm van het eerste woord (voegwoord/relatiefpronomen) van de betreffende bijzin, (ii) de vorm van het eerste woord (voegwoord/relatiefpronomen) van de diepst ingebedde bijzin en (iii) de aanwezigheid van het object in die bijzin. Voor deze testzin gelden dezelfde methodologische overwegingen en abstracties als besproken bij de lange subjectrelatieven (zie 5.3.1.6).

Verreweg de meeste dialecten op kaart 85b hebben de Standaardnederlandse variant *Dit is de man die ik denk dat ze geroepen hebben*. Deze vinden we in 101 plaatsen verspreid over het gehele taalgebied, uitgezonderd West-Vlaanderen. 6 dialecten hebben deze variant met een object in de diepst ingebedde bijzin *Dit is de man die ik denk dat ze hem/die geroepen hebben*. Deze dialecten bevinden zich op één uitzondering na in het uiterste noorden, dat wil zeggen in Groningen en in drie plaatsen in Friesland en Drenthe op de grens met Groningen. De variant *Dit is de man dat ik denk dat ze geroepen hebben* komt 53 keer voor, ruim twee keer zoveel als bij de lange sub-

jectrelatieven. Vrijwel alle meetpunten met deze variant liggen in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Belgisch Brabant. De variant met *die-die* komt wat minder voor dan bij de lange subjectrelatieven en gebiedsvorming is wat minder duidelijk. Mogelijke kerngebieden zijn Oost-Vlaanderen en westelijk Antwerpen, en de oevers van de voormalige Zuiderzee in Noord-Holland. De variant *Dit is de man dat ik denk die ze geroepen hebben* komt slechts 8 maal voor, tegen 36 keer bij de lange subjectrelatieven, en er is geen sprake van gebiedsvorming. Dit doet vermoeden dat deze variant bij lange objectrelatieven in feite non-existent is. De laatste variant die we hier aantreffen is de constructie *Dit is de man waarvan ik denk dat ze hem/die geroepen hebben*. De kaart geeft weer waar de constructie spontaan gegeven werd. De constructie komt mogelijk ook voor in andere meetpunten. De constructie komt 49 keer voor, veel minder vaak dan het equivalent bij subjectrelatieven. We treffen hem vooral aan in de perifere gebieden, dat wil zeggen langs de grens met Wallonië en met Duitsland en op de Waddeneilanden, en daarnaast in en rond noord-westelijk Drenthe en in Utrecht.

5.3.1.8 Lange subject- en objectrelatieven; synthese (kaart 86a)

Op kaart 86a worden de varianten van de lange subjectrelatieven in verband gebracht met de varianten van de lange objectrelatieven. Er kunnen zes hoofdsystemen worden onderscheiden; dialecten die niet onder deze hoofdsystemen vallen krijgen geen symbool. De duidelijkste gebiedsvorming vinden we in West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant, met drie verschillende systemen. Het eerste systeem is het *dat-die* (subj. rel.) – *dat-dat* (obj. rel.) systeem. De meeste meetpunten in West-Vlaanderen hebben dit systeem, op enkele perifere plaatsen na. In totaal komt het voor in 23 plaatsen. Het tweede systeem heeft *die-die* (subj. rel.) – *die-dat* (obj. rel.). Dit systeem vinden we in 22 plaatsen. De meerderheid van de meetpunten in Oost-Vlaanderen heeft het. Het komt ook voor in Nederland, vooral in het oosten. Het derde systeem heeft *dat-dat* (subj. rel.) – *dat-dat* (obj. rel.). Het komt veel voor in Vlaams-Brabant, maar ook aan de oostgrens van Oost-Vlaanderen en in het zuiden en aan de kust van West-Vlaanderen. In totaal hebben 17 dialecten dit systeem. Tot op zekere hoogte gebiedsvormend is het vierde systeem, met *waarvan dat* + overt subject (subj. rel.) respectievelijk *waarvan dat* + overt object (obj. rel.). Er zijn 31 plaatsen die dit systeem hebben. Het komt veel voor in het oosten van Nederland, met een concentratie in noordwestelijk Drenthe. Daarnaast komt het voor in een aantal plaatsen verspreid over heel Nederland. We vinden het nauwelijks in België, uitgezonderd enkele plaatsen in Belgisch Limburg, Vlaams-Brabant en Antwerpen. Het vijfde systeem komt overeen met het systeem van de standaardtaal: *die-dat* (subj. rel.) – *die-dat* (obj. rel.). Dit systeem komt van alle systemen het vaakst voor, in 45 plaatsen verspreid over het gehele taalgebied, met uitzondering van de provincies Drenthe, Overijssel, Utrecht en West-Vlaanderen. Van duidelijke gebiedsvorming is geen sprake. Het zesde en laatste systeem heeft *waarvan dat* (subj. rel.) – *die-dat* (obj. rel.). Dit systeem komt voor in 23 plaatsen. Deze liggen hoofdzakelijk in Nederland, met name in de zuidelijke provincies Zeeland, Noord-Brabant en langs de oostgrens van het taalgebied.

5.3.1.9 Subjectpositie gevuld, lange subjectrelatief (kaart 87a)

In de zin 'Dat is de man *die* ik denk *dat* ___ het verhaal verteld heeft' hebben vijf van de acht op kaart 85a weergegeven varianten een subject in de diepst ingebedde bijzin en drie niet. Daarbij zijn de varianten *dat-die* en *die-die* meegerekend als varianten met een subject, omdat het subjectrelativum *die* deel uitmaakt van de meest ingebedde zin. Uit de literatuur is bekend dat weglating van het subject in

een ingebedde zin bij lange relativisatie, lange bevraging en lange topicalisatie in veel talen onmogelijk is, met name direct na een voegwoord. Het is daarom interessant om na te gaan of dialecten die uitsluitend relatiefconstructies met subject hebben, geografisch te onderscheiden zijn van dialecten die relatiefconstructies zonder subject kunnen hebben. Kaart 87a laat zien dat er in het hele taalgebied een duidelijke tendens is om de subjectpositie te vullen. Deze tendens is wat zwakker in de provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen en omstreken, maar zelfs daar nog vrij sterk. Een witte zeshoek betekent dat het dialect ter plaatse verplicht een subject in de diepste ingebedde zin heeft. Een zwarte zeshoek betekent dat er in de plaats alleen een variant zonder subject is opgegeven. Een zeshoek met een Y erin duidt een plaats aan waar de informanten zowel een variant met als een variant zonder subject hebben opgegeven. De gekleurde vlakken zijn het resultaat van middeling door kernel estimation (zie het inleidende hoofdstuk voor toelichting).

5.3.1.10 Objectpositie gevuld, lange objectrelatief (kaart 87b)

Bij de zin 'Dit is de man *die* ik denk *dat* ze ___ geroepen hebben' is in vier van de zes gevonden vormvarianten (zie kaart 85b) het object aanwezig in de diepst ingebedde bijzin, bij twee is het afwezig. Volgens de literatuur is er in veel talen een contrast tussen weglating van het object en weglating van het subject in de diepste bijzin bij lange relativisatie, –bevraging en –topicalisatie. Terwijl weglaten van het subject vaak onmogelijk is (zie kaart 87a), is weglaten van het object meestal geen probleem. Kaart 87b bevestigt deze tendens (voor de betekenis van symbolen en kleuren, zie par. 0.3.2). In het zuiden (België, Zeeland, Noord-Brabant) en de westelijke kuststrook van Nederland is een lege objectpositie in de bijzin vrij algemeen mogelijk. Als we de plaatsen waar zowel een variant met gevulde als met ongevulde objectpositie werd opgegeven (symbool zeshoek met Y) tot de dialecten rekenen die een lege objectpositie toestaan, dan blijven er maar weinig dialecten over waar een lege objectpositie volstrekt onmogelijk is en deze dialecten liggen verspreid over het gehele taalgebied. Vergelijking van kaart 87a en 87b bevestigt dus het in de literatuur gemelde contrast tussen lange subjectverplaatsing en lange objectverplaatsing.

5.3.1.11 Locatieve relatief, voegwoord na relativum (kaart 88a)

De zin 'De bank *waar* ze op zaten was pas geveerd' is voorgelegd als vertaalvraag in de mondelinge interviews. In de telefonische interviews zijn ontbrekende gegevens aangevuld. Op de kaarten 88a en 88b zijn de gegevens van de mondelinge en telefonische enquête samengevoegd. Deze testzin levert variatie op in de vorm van het relativum, de aanwezigheid en vorm van een voegwoord en de splitsing van relativum en voorzetsel. We vinden de volgende vormen (varianten die slechts één of twee keer voorkomen zijn buiten beschouwing gelaten): *de bank waar ze op zaten*, *de bank waarop ze zaten*, *de bank waar dat ze op zaten*, *de bank waar atlas ze op zaten*, *de bank waarop dat ze zaten*, *de bank wer-t ze op zaten*, *de bank daar ze op zaten*, *de bank daarop ze zaten*, *de bank der-t ze op zaten* en *de bank dat ze op zaten*. Vrijwel alle dialecten met *waarop* en *daarop* staan splitsing van voorzetsel en relativum toe. De ongesplitste vormen worden daarom beschouwd als varianten van de gesplitste varianten en zijn niet apart gekarteerd. Op kaart 88a staan de dialecten die in locatieve relatieven een voegwoord hebben (voor voegwoorden in relatiefzinnen, zie ook de kaarten 16b, 84a en 85a). Opvallend is dat dit verschijnsel hier een veel groter gebied bestrijkt dan bij de subject-, object- en vrije relatieven (kaarten 84a/b). Geheel Nederlandstalig België, Nederlands Limburg, Zeeland de oostelijke rand van Nederland en Friesland kennen het verschijnsel. Varianten met relatiefpronomen + *dat* vinden we veel-

72 5 Vooropplaatsing

vuldig in geheel Nederlandstalig België. Ze komen echter ook voor in Nederlands Limburg, noordelijk Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden, de centraal oostelijke streek rond Arnhem en in Drenthe. Een variant met *dat* zonder relativum (*de bank dat ze op zaten*) vinden we primair in West- en Oost-Vlaanderen, en daarnaast in de buurt van Nijmegen. De voegwoorden *at/as* (hier samengenomen) treden op in twee kerngebieden. Het eerste is een gebied bestaande uit zuidelijk Zeeland, West-Brabant, het land van Waas en het westelijk deel van de provincie Antwerpen. Het tweede gebied ligt in oostelijk Overijssel. Ten slotte is er nog een variant met het voegwoordelijk suffix *-t*. Deze variant is vrijwel exclusief Fries.

5.3.1.12 Locatieve relatief, d- en w-vormen (kaart 88b)

Voor de zin 'De bank waar ze op zaten was pas geverfd' zijn op kaart 88b alle varianten met een relatiefpronomen dat begint met */w/* samengenomen en afgezet tegen alle varianten met een relatiefpronomen dat begint met */d/*. De variant met alleen een voegwoord is op deze kaart niet afgebeeld. We zien dat */d/*-vormen vrijwel afwezig zijn in België. In Nederland vinden we de */d/*-vormen vooral in Zeeland, Noord-Brabant en Friesland. Opvallend is dat er vrijwel geen dialecten zijn met alleen een */d/*-vorm. Dit zou kunnen betekenen dat d-vormen in deze constructie secundair zijn.

5.3.1.13 Possessieve relatief, voegwoord na relativum (kaart 89a)

In de testzin 'De jongen *wiens* moeder gisteren hertrouwd is (stond achter me)' is de possessor (*wiens*) gerelativiseerd. Het gaat hier om variatie in de vorm van het relativum, aanwezigheid van een voegwoord en aanwezigheid van het possessiefpronomen *z'n*. De testzin is in eerste instantie voorgelegd als vertaaltvraag. Daarnaast werden de uit de schriftelijke enquête bekende varianten voorgelegd als 'komt-voor'-vraag. De data zijn voor een aantal meetpunten aangevuld met gegevens uit de telefonische enquête. We vinden de volgende varianten: *die z'n*, *wie z'n*, *die dat z'n*, *wie dat z'n*, *van wie z'n/de*, *van wie dat z'n/de*, *wiens*, *diens*, *dat z'n/de*, *waarvan z'n/de*. Vanwege het grote aantal varianten was het onmogelijk in elke plaats elke variant voor te leggen. De possessor-kaarten geven daarom waarschijnlijk geen uitputtend beeld.

Kaart 89a laat de distributie zien van varianten met een voegwoord (voor voegwoorden in relatiefzinnen, zie ook de kaarten 16b, 84a en 85a). Hierbij is geabstraheerd van de precieze vorm van het voegwoord: de vormen *da(t)*, *as* en *a* zijn samengenomen. We zien dat possessieve relatieven met een voegwoord vooral voorkomen in België en daar een vrij ruime verspreiding hebben. In West-Vlaanderen is de variant *de jongen van wie dat zijn/de moeder* dominant. De vorm *de jongen waarvan dat zijn/de moeder* komt ook in West-Vlaanderen voor en daarnaast in Vlaams-Brabant en de provincie Antwerpen. Enige mate van gebiedsvorming vinden we bij de vorm *de jongen die dat zijn/de moeder*, vooral in het oosten van Oost-Vlaanderen. Voor de vorm *de jongen wie dat de/zijn moeder* zou Vlaams-Brabant/Antwerpen een kerngebied kunnen zijn. Daarnaast komt deze vorm verspreid voor waaronder diverse malen in de provincie Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden. Ten slotte treedt in een aantal plaatsen langs de Vlaams-Waalse taalgrens en wat algemener in West-Vlaanderen een constructie op waarin alleen een voegwoord en geen relatiefpronomen aanwezig is, *de jongen dat zijn moeder*.

5.3.1.14 Possessieve relatief, possessiefpronomen (kaart 89b)

Voor de zin 'De jongen *wiens* moeder gisteren hertrouwd is (stond achter me)' zijn op kaart 89b de dialecten die één of meer van de varianten hebben met het possessief pronomen *z'n* (*die z'n*, *wie z'n*, *van wie z'n*, *wie dat z'n*, *die dat z'n*, *van wie dat z'n*, *dat z'n*) afgezet

tegen de dialecten die een variant hebben zonder *z'n*, dat wil zeggen de relativa *diens* of *wiens*. *Wiens* is opvallend afwezig in Frans-Vlaanderen, Vlaams-Brabant, de beide Limburgen, Zuid-Holland en Zeeland; verder komt het verspeid over het hele taalgebied voor. *Diens* vinden we maar in een paar kleine gebieden: 3 keer in de kop van Noord-Holland, 6 keer in Gelderland en 6 keer aan beide zijden van de Vlaams-Nederlandse grens. Kaart 89b laat tevens zien dat er nauwelijks dialecten zijn waar naast *diens* of *wiens* niet ook een variant voorkomt met *z'n*.

5.3.1.15 Possessieve relatief met *die* en *wie* (kaart 90a)

Kaart 90a groepeerde voor de zin 'De jongen *wiens* moeder gisteren hertrouwd is (stond achter me)' de dialecten met een variant met *wie* en zet deze af tegen de dialecten met een variant met *die*: enerzijds *wie z'n*, *wie dat z'n*, *van wie z'n/de*, *van wie dat z'n/de*, anderzijds *die z'n*, *die dat z'n* (voor uitleg bij de symbolen/kleuren, zie 0.3.2). De dialecten met *diens* en *wiens* zijn hier buiten beschouwing gelaten. We zien dat in het overgrote deel van het taalgebied zowel *wie* als *die* optreedt. Kennelijk zijn *wie*- en *die*-vormen in veel dialecten in vrije variatie. Gebieden met vooral *wie*-varianten zijn West-Vlaanderen en centraal Antwerpen. Gebieden met overwegend *die*-varianten liggen in Oost-Vlaanderen, Belgisch Limburg, de kop van Noord-Holland, de noordelijke rand van Groningen, en het IJsselgebied.

5.3.1.16 Vrije relatief met *die* en *wie* (kaart 90b)

De testzin 'Wie geld heeft moet mij maar wat geven' bevat de vrije relatief-constructie *wie geld heeft*. Vrije relatieven verschillen van andere relatieven in het ontbreken van een antecedent. Het ging er bij deze zin in de eerste plaats om te achterhalen welke dialecten hier *wie* hebben als relativum en welke *die*. Daarnaast werden in deze constructie ook voegwoorden aangetroffen (zie 5.3.1.5, kaart 84b). De zin is in de mondelinge interviews voorgelegd als vertaaltvraag. Als de informant die optrad als hulpinterviewer in het voorgesprek aangaf dat er meer dan één variant mogelijk was, dan werden die varianten voorgelegd als 'komt-voor'-vraag. De zin is niet voorgelegd in de telefonische interviews.

Kaart 90b laat de distributie van *die* en *wie* zien. De meeste dialecten hebben zowel *die* als *wie*. Noordwestelijk Nederland heeft hoofdzakelijk *wie*. In het oosten van Overijssel en Gelderland vinden we een tweede gebied met alleen de vorm *wie*. Nederlandstalig België kunnen we opdelen in drie gebieden. In West-Vlaanderen hebben de meeste dialecten alleen *die*. Dat geldt overigens ook voor Frans-Vlaanderen. Sommige van deze Vlaamse dialecten hebben een voorkeur voor *den dieën die* in plaats van *die* (niet weergegeven op de kaart). Ook in Belgisch Limburg is *die* meestal de enige optie, uitgezonderd de dialecten die grenzen aan Nederlands Limburg, waar zowel *die* als *wie* mogelijk is. Het derde gebied is een strook die loopt van zuidoostelijk Zeeland over noordoostelijk Oost-Vlaanderen en westelijk Antwerpen naar centraal Vlaams-Brabant, waar zich betrekkelijk veel dialecten bevinden met alleen *wie*.

5.3.2 Partiële vraagwoordverplaatsing

5.3.2.1 Expletief vraagwoord (kaart 91a)

De zin 'Wat denk je *wie* ik in de stad heb gezien?' is in alle meetpunten aangeboden met de vraag te beoordelen of deze in het dialect voorkomt en hem daarna te vertalen. Deze zin zou in het Standaardnederlands luiden: *Wie denk je dat ik in de stad heb gezien?* In de aangeboden testzin is *wie* vooropgeplaatst in de bijzin en in de hoofdzin staat het vraagwoord *wat* voorop zonder een bijdrage aan de betekenis van deze zin te leveren.

Kaart 91a laat zien dat de constructie met *wat-wie* in vrijwel alle provincies van het taalgebied voorkomt (voor uitleg van symbolen en kleuren, zie het inleidende hoofdstuk). Toch zijn er wel enkele regionale tendensen. In Nederland is de constructie opvallend vaak afwezig in de provincie Drenthe, met name in de meetpunten in het hart van Drenthe. De constructie komt ook niet voor in de Randstad, uitgezonderd Katwijk. De Hollandse dialecten gedragen zich in dit opzicht als het Standaardnederlands, hetgeen niet verrassend is gezien de grote overeenkomsten tussen het Hollands en het Standaardnederlands. In België en Frans-Vlaanderen treffen we de constructie aanmerkelijk minder vaak aan dan in Nederland. Vooral in West-Vlaanderen is de constructie zeldzaam. In Vlaams-Brabant en zuidelijk Belgisch Limburg is de constructie op enkele uitzonderingen na afwezig. De provincies Oost-Vlaanderen en Antwerpen tonen een gemengd beeld. Het westelijk deel van Oost-Vlaanderen sluit zich aan bij West-Vlaanderen, in het midden en oosten van de provincie vinden we meer dialecten met de constructie. In de provincie Antwerpen zijn het met name de centraal Antwerpse dialecten die de constructie hebben. In de perifere dialecten is die vaak afwezig.

5.3.2.2 Vraagwoordverdubbeling (kaart 91b)

De zin '*Wie denk je wie ik in de stad gezien heb?*' werd in alle meetpunten voorgelegd als 'komt-voor'- en vertaaltvraag. Deze zin zou in het Standaardnederlands luiden: *Wie denk je dat ik in de stad heb gezien?* In de testzin vinden we verdubbeling van *wie*, één keer vooraan in de bijzin en één keer vooraan in de hoofdzin. Beide instanties van *wie* worden geïnterpreteerd als één argument, het object van *zien*. Kaart 91b geeft een beeld van de distributie van vraagwoordverdubbeling (voor uitleg van symbolen en kleuren, zie 0.3.2). Vraagwoordverdubbeling komt in 109 dialecten voor. Het is vooral een Nederlands verschijnsel. In België is de constructie goeddeels afwezig. Alleen in een gebied bestaande uit het oostelijk deel van Oost-Vlaanderen en het westelijk deel van de provincies Antwerpen en Brabant vinden we dialecten die vraagwoordverdubbeling hebben; daarnaast zijn er nog enkele dialecten in Belgisch Limburg. In Nederland vinden we dit verschijnsel op grote schaal in het noorden en oosten, dat wil zeggen in de provincies Noord-Holland, Friesland, Groningen, Drenthe en Limburg en overal langs de grens met Duitsland, en ook wel in Zeeland. In de Randstad is vraagwoordverdubbeling weer afwezig. In Noord-Brabant zijn de informanten het opvallend vaak niet met elkaar eens.

5.3.2.3 Partiële vraagwoordverplaatsing met relativum (kaart 92a)

De zinnen '*Wat denk je wie ik in de stad heb gezien?*' en '*Wie denk je wie ik in de stad gezien heb?*' worden soms spontaan vertaald als *Wat denk je die ik in de stad gezien heb?* en *Wie denk je die ik in de stad gezien heb*, met een relatiefpronomen in plaats van het tweede vraagwoord (kaart 92a). Er zijn vier meetpunten waar een constructie met *wat-die* voorkomt Beverwijk (Noord-Holland) en Staphorst, Hooghalen en Coevorden in het noordoosten van Nederland. In drie van de vier meetpunten bestaat ook de constructie *wat-wie*. *Wat-die* zou daarom een secundaire vorm kunnen zijn. De *wie-die* variant vinden we drie keer in zuidelijk Noord-Holland (Beverwijk, Amsterdam en Weesp), vier keer in de wijde omtrek van Nijmegen (Doesburg, Nijmegen, Cuijk en Liempde), en één keer in Drenthe (Hooghalen). In zeven van de acht dialecten is deze variant aanwezig naast de *wie-wie* variant. Ook hier zou het om een secundaire vorm kunnen gaan.

5.3.2.4 Correlatie expletief vraagwoord en vraagwoordverdubbeling (kaart 92b)

Kaart 92b legt een verband tussen het voorkomen van de *wat-wie* constructie en de *wie-wie* constructie. Gebieden waar veel dialecten beide varianten hebben zijn: (i) het gebied bestaande uit oostelijk Oost-Vlaanderen en westelijk Vlaams-Brabant en Antwerpen, (ii) Zuid-Limburg (NL), (iii) de oostelijke gebied grenzend aan Duitsland tot Groningen, en Friesland. Gebieden waar veel dialecten alleen *wat-wie* hebben zijn de provincies West-Vlaanderen, Antwerpen, Noord-Holland, Gelderland en Overijssel. Gebieden met dialecten met alleen *wie-wie* vinden we in West-Vlaanderen maar vooral in Drenthe. Gebieden waar beide constructies heel weinig voorkomen zijn Frans-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Zuid-Holland en delen van Vlaams-Brabant en Limburg.

5.3.3 Andere typen vooropplaatsing

5.3.3.1 Gespleten topicalisatie (kaart 93a)

De zin '*Boeken heeft Jan drie*' werd voorgelegd in alle meetpunten als 'komt-voor'-vraag. Kaart 93a laat zien dat slechts 15 dialecten deze mogelijkheid hebben. Enige invloed van contact met het Duits is niet ondenkbaar, gezien het feit dat 12 van de 15 dialecten zich bevinden in het oostelijk deel van het taalgebied, maar heel waarschijnlijk is dit niet, gegeven de spreiding van deze dialecten en het grote aantal oostelijke dialecten dat geen gespleten topicalisatie heeft.

5.3.3.2 Voorzetselstranding (kaart 93b)

Op kaart 93b zien we dat vooropplaatsing van een zelfstandignaamwoordsgroep met achterlating van het bijbehorende voorzetsel, als in '*Die rare jongen ben ik mee naar de markt geweest*', in België niet voorkomt, afgezien van twee geïsoleerde dialecten (Koewacht in Zeeuws-Vlaanderen en Lauw in Belgisch Limburg). Ook in het zuiden van Nederland is dit type vooropplaatsing zeldzaam. We vinden het slechts in twee plaatsen in Noord-Brabant (Vlijmen en Vorstenbosch) en twee in Zuid-Limburg (Itteren en Ubachsberg). In Holland komt het weinig voor, uitgezonderd op de Zuid-Hollandse eilanden, die voor dit verschijnsel één gebied vormen met Zeeland. Heel gewoon is dit type voorzetselstranding in oostelijke delen van het taalgebied. Friesland, Drenthe en Overijssel spannen de kroon, op enige afstand gevolgd door Gelderland en Groningen. Vermeldenswaard is ten slotte een aaneengesloten gebied langs de zuidwestelijke oever van het Gooimeer (Utrecht) en het Markermeer (Noord-Holland), waar 8 dialecten de constructie hebben.

Zoals werd betoogd in 5.1.4.2 zijn er minstens twee mogelijke analyses van deze constructie. Het zou echte voorzetselstranding kunnen zijn zoals in het Engels, of het zou kunnen zijn dat het hier gaat om linksdislocatie met een R-pronomen dat niet uitgesproken hoeft te worden: *Die rare jongen (daar) ben ik mee naar de markt geweest*. Om antwoord te krijgen op de vraag of we hier te maken hebben met echte voorzetselstranding werd in alle meetpunten de zin *Dit denk ik niet aan* voorgelegd. Deze constructie is mogelijk in het Engels (*This I don't think about*), en het is niet erg waarschijnlijk dat deze zin het resultaat is van linksdislocatie met weggelaten R-pronomen, gegeven de ongrammaticaliteit in het Standaardnederlands van **Dit daar denk ik niet aan*. In geen enkel meetpunt werd gerapporteerd dat de constructie *Dit denk ik niet aan* er voorkomt, zodat we voorlopig kunnen concluderen dat *Die rare jongen ben ik mee naar de markt geweest* geen geval van echte voorzetselstranding is, maar van linksdislocatie met weglating van het R-pronomen.

74 5 Vooropplaatsing

5.3.3.3 Topicalisatie met inversie in bijzin (kaart 94a)

De zin 'Ik geloof *deze jongen* vinden ze allemaal wel aardig' werd voorgelegd in alle meetpunten om te zien welke dialecten inversie in de bijzin hebben. De informanten moesten zeggen of de zin in hun dialect voorkomt en hem vervolgens vertalen. Om te voorkomen dat de bijzin door de informanten opgevat zou worden als een hoofdzin in de directe rede werd als matrixwerkwoord *gelooven* gekozen, dat zich minder goed leent voor de directe rede. Bovendien werd de zin aangeboden in een context die de directe rede nog onwaarschijnlijker maakte. Deze context luidde: 'Ik heb nog nooit iemand kwaad zien worden op deze jongen. Dus ik zeg: ik geloof deze jongen vinden ze allemaal wel aardig'. Tenslotte werd de zin aangeboden als een prosodische eenheid, zonder pauze na *geloof*. Er waren bij deze vraag betrekkelijk veel gevallen waarin alleen een vertaling gegeven werd die een andere dan de gevraagde constructie bevatte. Het is niet onmogelijk dat in sommige van de betreffende meetpunten deze constructie toch voorkomt. Op kaart 94a zijn uitsluitend die meetpunten opgenomen waar expliciet *ja* geantwoord werd op de vraag of de zin voorkomt en waar in de vertaling de zin niet uiteenvalt in twee prosodische eenheden met een pauze na *geloof*. Vier meetpunten komen uit de aanvullende telefonische enquête. Deze liggen alle in gebieden waar al veel dialecten met de constructie voorkomen. De meeste dialecten met ingebedde topicalisatie met inversie liggen in het oostelijk deel van het taalgebied, vooral in Friesland, zuidelijk Nederlands-Limburg en oostelijk Gelderland en Overijssel. Daarnaast vinden we het in enkele dialecten in Drenthe en Groningen, in en rond de provincie Utrecht en in Zeeland. De constructie ontbreekt geheel in België en vrijwel geheel in Noord-Brabant en Noord-Limburg (NL).

5.3.3.4 Correlatie ingebedde topicalisatie en voorzetselstranding (kaart 94b)

De spreiding van voorzetselstranding op kaart 93b en van ingebedde topicalisatie op kaart 94a vertoont veel overeenkomsten. De constructies zelf vertonen ook overeenkomsten. In beide is een constituent vooropgeplaatst die geen vraagwoord of relativum bevat. In beide gevallen zou er sprake kunnen zijn van linksdislocatie met weglating van resp. *daar* en *die*.

Het aantal dialecten met ingebedde topicalisatie is wat kleiner dan het aantal dialecten met schijnbare voorzetselstranding, maar ze liggen grotendeels in dezelfde gebieden, zoals kaart 94b laat zien. Vooral in het noordoosten komen veel plaatsen voor waar beide constructies mogelijk zijn. De distributie in de rest van het taalgebied maakt echter duidelijk dat de twee constructies niet noodzakelijk samen optreden.

5.3.3.5 Topicalisatie zonder inversie (kaart 95a)

De zin 'Met *zulk weer* je kunt niet veel doen' werd vertaald in het dialect en aldus voorgelegd aan de informanten als 'komt-voor'-vraag. Deze zin werd ook in de schriftelijke enquête voorgelegd die diende als voorstudie voor deze atlas. Daaruit bleek dat het verschijnsel uitsluitend in het uiterste westen van het taalgebied voorkomt en dan vooral in Frans-Vlaanderen en het westen van West-Vlaanderen. Op grond hiervan werd de constructie slechts voorgelegd in 107 westelijke meetpunten. Van die 107 meetpunten zijn er 11 die de constructie hebben. Deze bevinden zich in West-Vlaanderen en bovenal in Frans-Vlaanderen. Het lijkt niet toevallig dat we deze constructie juist aantreffen in het deel van het taalgebied dat het dichtst bij Frankrijk en Engeland ligt. Zowel het Engels als het Frans heeft topicalisatie zonder inversie.

5.3.3.6 Vooropplaatsing in imperatiefzinnen (kaart 95b)

De zinnen 'Dat doe maar!', 'Dat boek beloof mij dat je nooit meer zult verstoppen!' en 'Wat zeg mij dat je gekocht hebt!' werden aan-

geboden in vertaling met de vraag te beoordelen of ze voorkomen in het dialect.

Dat doe maar! werd aangeboden in de volgende context: 'Spreker A: Zal ik vanavond koken? Spreker B: Dat doe maar!' Hierdoor is de zin eerder adhortatief of admissief dan imperatief. Dankzij deze context is er een concreet antecedent voor *dat* en wordt interferentie met de constructie *Dat doet maar* voorkomen. De distributie van de constructie *Dat doe maar!* is interessant. Op kaart 95b zien we dat deze constructie langs de gehele oostgrens van het taalgebied voorkomt, met een duidelijke concentratie in oostelijk Noord-Brabant en een wat geringere dichtheid in Nederlands Limburg. Vlaanderen heeft de constructie in het geheel niet. De twee meetpunten in het westen van Nederland (Eemnes en Knollendam) zijn isolaten. Zoals opgemerkt in paragraaf 5.1.4.5 heeft het Standaardduits deze constructie ook, hetgeen mede zou kunnen verklaren waarom Nederlandse dialecten met deze constructie zich vrijwel uitsluitend langs de oostgrens bevinden. In de twee andere imperatiefzinnen zijn er twee verschillen met *Dat doe maar!*: het gaat hier om vooropplaatsing van een constituent uit de bijzin in plaats van uit de hoofdzin, en de vooropgeplaatste constituent is een volle zelfstandignaamwoordgroep, *dat boek*, of een vraagwoord, *wat*. Van deze vooropplaatsingen is bekend dat ze in sommige dialecten van het Duits voorkomen. In het Nederlandse taalgebied zijn ze uiterst zeldzaam. Vooropplaatsing van *dat boek* komt voor in Itteren (Zuid-Limburg), Sibculo (Overijssel) en Nieuw-Scheemda (Groningen). Deze spreiding doet vermoeden dat de constructie non-existent is. Vooropplaatsing van een vraagwoord komt voor in Itteren (Zuid-Limburg), Zoutleeuw (Vlaams-Brabant), Didam en Brummen (Gelderland) en Waskemeer (Friesland). Hier beperkt de spreiding zich tot het oostelijke deel van het taalgebied, maar het geringe voorkomen en de grote spreiding doen betwijfelen of we hier wel met betrouwbare voorbeelden te maken hebben.

5.4 Literatuurlijst vooropplaatsing

- Bayer, J. (1984). 'Towards an explanation of certain that-t phenomena: The COMP-node in Bavarian.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 23-32.
- Bennis, H. (1983). 'Subjektloze zinnen.' *Spektator* 12, 409-427.
- (2001). *Tegengestelde krachten in taal*. Oratie Universiteit van Amsterdam. Vossiuspers.
- Bennis, H. & L. Haegeman (1984). 'On the status of agreement and relative clauses in West-Flemish.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 33-53.
- Bos, G.F. (1964). *Het probleem van de samengestelde zin*. Den Haag: Mouton & Co.
- Bouwman, A.C. (1918). *Bijdrage tot de syntaxis der <<dat>>-zinnen in het Germaansch*. Utrecht: Electriche Drukkerij L.E. Bosch & zoon.
- Brachin, P. (1973). 'Een in dubbel opzicht 'vreemde' constructie?' *De Nieuwe Taalgids* 66, 59-60.
- (1974). 'Een in dubbel opzicht 'vreemde' constructie.' *De Nieuwe Taalgids* 67, 228-234.
- Broekhuis, J. & J. Dekkers (2000). 'The Minimalist Program and Optimality Theory: Derivations and Evaluations.' In J. Dekkers et al. (eds.) *Optimality Theory: Phonology, Syntax and Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Burridge, K. (1993). *Syntactic change in Germanic: Aspects of language change in Germanic with particular reference to Middle Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Cheng, L. (1991). *On the typology of Wh-questions*. Diss. MIT.
- Chomsky, N. (1977). 'On Wh-movement.' In P. Culicover et al. (eds.) *Formal syntax*. New York: Academic Press. 71-132.
- Chomsky, N. & H. Lasnik (1977). 'Filters and Control.' *Linguistic Inquiry* 8:3, 425-504.
- Cinque, G. (1990). *Types of A-bar-dependencies*. LI Monograph 17. Cambridge: MIT Press.
- Cole, P. & G. Hermon (2000). 'Partial Wh-Movement: Evidence from Malay.' In U. Lutz, G. Müller & A. von Stechow (eds.) *Wh-Scope Marking*. Linguistik Aktuell 37. Amsterdam: John Benjamins. 101-130.

- Dayal, V. S. (1994). 'Scope Marking as Indirect wh-Dependency.' *Natural Language Semantics* 2. 137-170.
- De Bont, A.P. (1962). *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Assen: Van Gorkum.
- De Rooij, J. (1967). 'Lummel dat je bent.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 83. 108-121.
- Dekkers, J. (1999). *Derivations and evaluations*. Diss. Universiteit van Amsterdam. LOT Dissertations 21.
- Den Besten, H. (1989). *Studies in West Germanic Syntax*. Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- De Visser, M. & A. Goeman (1979). 'Voegwoord, relatief partikel en persoonsvorm in een dialect.' *Taal en Tongval* 31. 222-241.
- De Vries, M. (2002). *The syntax of relativization*. Diss. Universiteit van Amsterdam. LOT Dissertations 53.
- Dik, S. (1997). *The Theory of Functional Grammar*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Duinhoven, A.M. (1988). *Middelnederlandse syntaxis. Synchroon en diachroon*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Dyk, S. & J. Hoekstra (1987). 'I oersjoch fan 'e studzje fan 'e Fryske syntaxis.' In S. Dyk & J. Hoekstra (eds.) *Ta de Fryske syntaxis*. Leeuwarden: Fryske Akademy. 7-37.
- Fanselow, G. (1988). 'Aufspaltung von NPs und das Problem der 'freien' Wortstellung.' *Linguistische Berichte* 114. 91-113.
- Fokkema, B. & H.T.J. Miedema (1962). 'De konjunksje at.' *Pompeblêdden Snits* 33. 156-158.
- Gerritsen, M. (ed.) (1991). *Atlas van de Nederlandse Dialectsyntaxis (AND)*. Deel 1. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut.
- Grosu, A. & F. Landman (1998). 'Strange relatives of the third kind.' *Natural Language Semantics* 6. 125-170.
- Haeseryn, W. et al. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 2e druk.
- Haspelmath, M. et al. (2005). *World Atlas of Language Structures*. Oxford: Oxford University Press.
- Hawkins, J.A. (1986). *A comparative typology of English and German. Unifying the contrasts*. London: Croom Helm.
- Hoekema, T. (1990). 'De bynworden as, at, dat, of, oft.' *Us Wurk* 39. 64-76.
- Hoekstra, E. (1991). *Licensing conditions on phrase structure*. Diss. Universiteit van Groningen.
- Höhle, T. (1996). 'The W-...W-Construction: Appositive or Scope Indicating.' In U. Lutz, G. Müller & A. von Stechow (eds.) *Wh-Scope Marking*. Linguistik Aktuell 37. Amsterdam: John Benjamins. 37-58.
- Horvath, J. (1997). 'The status of 'wh-expletives' and the partial wh-movement construction of Hungarian.' *Natural Language and Linguistic Theory* 15. 509-572.
- Jacobson, P. (1995). 'On the quantificational force of English free relatives.' In E. Bach et al. (eds.) *Quantification in Natural Languages*. Dordrecht: Kluwer. 451-486.
- Kahrel, P. (1985). 'Indirect questions and relators.' In A.M. Bolkestein et al. (eds.) *Predicates and terms in functional grammar*. Dordrecht: Foris Publications. 165-181.
- Keenan, E.L. & B. Comrie (1997). 'Noun phrase accessibility and universal grammar.' *Linguistic Inquiry* 8. 63-99.
- Kuhn, J. (2001). 'Resource sensitivity in the syntax-semantics interface and the German split NP construction.' In T. Kiss & D. Meurers (eds.) *Constraint-Based Approaches to Germanic Syntax*. Stanford: CSLI Publications. 177-215.
- Lasnik, H. & M. Saito (1992). *Move α . Conditions on its application and output*. Cambridge: MIT Press.
- Lehmann, C. (1984). *Der Relativsatz*. Tübingen: Gunther Narr Verlag.
- Lutz, U., G. Müller & A. von Stechow (eds.) (2000). *Wh-Scope Marking*. Linguistik Aktuell/Linguistics Today 37. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Maling, J. & A. Zaenen (1978). 'On the non-universality of a surface filter.' *Linguistic Inquiry* 9. 475-97.
- Müller, G. & W. Sternefeld (1993). 'Improper movement and unambiguous binding.' *Linguistic Inquiry* 24:3. 461-507.
- Overdiep, G.S. (1949). *Stilistische Grammatica van het Moderne Nederlandsch*. Paardekooper, P.C. (1963). 'Stommeling dat je bent.' *De Nieuwe Taalgids* 56. 160-164.
- (1963). *Beknopte ABN-syntaxis*. Den Bosch: Malmberg.
- Pauwels, J. (1958). *Het dialect van Aarschot en omstreken*. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Perlmutter, D. (1971). *Deep and surface structure constraints in syntax*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Pesetsky, D. (1982). 'Complementizer-Trace Phenomena and the Nominative Island Condition.' *The Linguistic Review* 1. 297-343.
- (1997). 'Optimality Theory and Syntax: Movement and Pronunciation.' In D. Archangeli & D. Langendoen (eds.) *Optimality Theory, An overview*. Oxford: Blackwell.
- Reis, M. & I. Rosengren (1992). 'What do Wh-imperatives tell us about Wh-movement.' *Natural Language and Linguistic Theory* 10. 79-118.
- Richards, N. W. (1997). *What moves where when in which language*. Diss. MIT.
- Rizzi, L. (1990). *Relativized Minimality*. LI Monograph 16. Cambridge: MIT Press.
- Ross, J.R. (1967). *Constraints on variables in syntax*. Diss. MIT.
- Smits, R. (1988). *The relative and cleft constructions of the Germanic and Romance languages*. Dordrecht: Foris.
- Sternefeld, W. (2002). 'Wh-Expletives and Partial Wh-Movement: Two Non-Existing Concepts?' In W. Abraham & C.J.-W. Zwart (eds.) *Issues in Formal German(ic) Typology*. Linguistik Aktuell. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 285-305.
- Tappe, H.T. (1984). 'On infinitival clauses without COMP.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 227-236.
- Vanacker, V.F. (1970). 'Een paar punten uit een vergelijkend syntaxisonderzoek van enkele Zuidnederlandse dialecten.' In [geen ed.] *Zijn akker is de taal*. Faculteitenreeks 11. Den Haag: Bert Bakker. 291-303.
- Van Calcar, W. (1973). 'Het voegwoord 'of'.' *Spektator* 3. 95-113.
- Van Coetsem, F. (1960). 'De Friese relativa en conjuncties met t.' In J.H. Brouwer & K. Heeroma (eds.) *Fryske Studzjes oanbean oan Prof. Dr. J.H. Brouwer op syn sechstichste jierdei*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V. 327-334.
- Vandekerckhove, R. (2003). 'De relativa die en dat in het dialect en de standaardtaal van West-Vlamingen.' *Nederlandse Taalkunde* 8. 115-129.
- Van den Berg, B. (1963). *Onderzoekingen betreffende de zinsbouw in het Nederlands*. Den Haag.
- Van den Toorn, M.C. (1977). *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van der Toorn, M.C. et al. (eds.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Auwera, J. (1984). 'Subject vs. non-subject asymmetries in the relativization of embedded NP's.' In W. de Geest & Y. Putseys (eds.) *Sentential complementation*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications. 257-269.
- (1985). 'Relative that: A centennial dispute.' *Journal of Linguistics* 21. 149-197.
- Van der Horst, J.M. (1988). 'Over relatief dat en wat.' *De nieuwe taalgids* 81. 194-205.
- Van der Horst, J.M. & R. Storm (1991). 'Over de geschiedenis van het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 107. 105-119.
- Van der Woude, G. (1960). 'Oer it gebrûk fan 't by bynworden.' In J.H. Brouwer & K. Heeroma (eds.) *Fryske Studzjes oanbean oan Prof. Dr. J.H. Brouwer op syn sechstichste jierdei*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V. 335-343.
- Van der Sijs, N. (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Van Hoof, H. (1997). 'Left dislocation and split topicalization in Brabant Dutch.' In E. Anagnostopoulou, H. van Riemsdijk & F. Zwarts (eds.) *Materials on Left Dislocation*. Linguistik Aktuell/ Linguistics Today 14. Amsterdam: John Benjamins. 275-305.
- Van Langendonck, W. (1995). 'De functie van relativa in een Zuidbrabants dialect.' In J. Cajot, L. Kremer & H. Niebaum (eds.) *Lingua theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Münster: Zentrum für Niederlande Studien. 433-440.
- Van Riemsdijk, H. (1978). *A case study in syntactic markedness*. Lisse: Peter de Ridder Press.
- (1983). 'Correspondence Effects and the Empty Category Principle.' In Y. Otsu & H. van Riemsdijk (eds.) *Studies in Generative Grammar and Language Acquisition: a Report on Recent Trends in Linguistics*. Tokyo: Monbusho Grant for Scientific Research. 5-16.
- Verwijs, E. & J. Verdam (1889). *Middelnederlandsch Woordenboek (2)*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Von Stechow, A. (2000). 'Partial Wh-movement, Scope Marking, and Transparent Logical Form.' In U. Lutz, G. Müller & A. von Stechow (eds.) *Wh-Scope Marking*. Linguistik Aktuell 37. Amsterdam: John Benjamins. 409-446.
- Zwart, C. J.-W. (2000). 'A head raising analysis of relative clauses in Dutch.' In A. Alexiadou et al. (eds.) *The syntax of relative clauses*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins. 349-385.

Appendix

Zinnen uit de vragenlijst in de volgorde waarin ze voorkomen in SAND met daarbij het nummer van de kaart

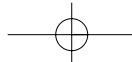
132	Ik denk dat Marie hem zal moeten roepen. (14a)	700	'k Zal (ek) ('t)(ek) ik het wel krijgen (52b)
403	't Lijkt wel of er iemand in de tuin staat. (14b)	427	Wij zijn wij daar nog nooit geweest (53b)
067	Als Rudy nog leeft dan leeft Leo ook nog. (15a)	736	We/wij gamen daar dikwijls naartoe. (53c)
216	Zij gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik. (15b, 38b)	701	Ge hebt gij daar niets mee te maken/ Ge weet gij daar niks van. (54b, 55b)
027, 028, 029, 030	Vertel maar niet wie (of) (dat) ze had kunnen roepen. (16a)	429	Hij kan hij daar ook niets aan doen. (56b)
329	Ik geloof deze jongen vinden ze allemaal wel aardig. (17b, 94a)	705	Ze heeft (ze) zij daar niets mee te maken/ Ze weet zij d'r niks van. (57a, 57b)
312	Ik denk hij is weg. (17b)	708	't Is (ij/) tet al lang geleden. (58a)
188	Heb je genoeg mensen om hooi van het land te halen. (18a)	707	Eetr-ij (t) hier ne man gewoond of een vrouw? (58a, 58b)
189	Het was aardig van Jan om te komen werken. (18b)	703	Ze weten zullie d'r niks van/ Ze hebben zulder daar niks mee te maken. (59b)
053	Als ik zuinig leef ik zoals mijn ouders willen. (23a, 52a)	353	Wil je nog koffie, Jan? – Jaak (61a)
215	'k Geloof dat ik groter ben dan/als hij. (23a, 38a, 56a)	728	Paradigma van 'ja' (62a, 63a, 65a, 66a, 66c)
216	Ze gelooft dat jij eerder thuis bent dan ik. (25a)	354	Gaat ze dansen? – Jase (64a)
217	Je gelooft zeker niet dat hij sterker is dan/als jij. (27a, 39a, 54a, 55a)	356	Is het huis te koop? – Jaat (64b)
055	Als hij nog drie jaar leeft leeft hij langer dan zijn vader. (27a, 43a, 56a, 56c)	355	Hebben ze al gegeten? – Jaans(e) (66a)
071	Als we sober leven leven we gelukkig. (29a, 45b, 53a)	035	Jan herinnert zich dat verhaal wel. (68a)
218	Ze geloven dat wij rijker zijn dan/als zij. (29a, 44a, 44b, 53c, 59a)	037	Toon wast zich. (68b)
061	Als jullie zo losbandig leven leven jullie nooit zo lang als ik. (31a)	045	Eduard kent zichzelf goed. (69b)
219	We geloven dat jullie niet zo slim zijn als wij. (31a, 36b, 45a, 46a, 46b, 53a)	038	De timmerman heeft geen spijkers bij zich. (70a)
220	Jullie geloven jammer genoeg/zeker niet dat zij armer zijn dan/als jullie. (33a, 47a, 47b)	039	Fons zag een slang naast zich. (70b)
063	Als ze voor hun werk leven dan leven ze niet voor hun kinderen. (33a, 59a)	040	Erik liet mij voor zich werken. (71b)
222	Hij gelooft dat Louis en Jan sterker zijn dan Geert en Peter. (33b, 42b)	046	Ward heeft gehoord dat er foto's van zichzelf in de etalage staan. (73a, 73b)
070	Als Pieter en Liesje in het paradijs leven, leven Rosa en Frans in de hel. (33b)	827	Jan liet zich meedrijven op de golven. (74a)
068	Als je gezond leeft dan leef je langer (39b, 40b, 54a, 55a)	041	Johanna liet zich meedrijven op de golven. (74b)
763	Als je gaat dan ga je. (40a)	044	Deze schoenen lopen (zich) gemakkelijk. (77a)
733	Je weet wel dat je slim genoeg bent/ Weetst wel dast slim genoeg bist. (41a)	047	Die aardappelen schillen (zich) gemakkelijk. (77b)
221	U gelooft dat Lisa even mooi is als Anna. (41b)	267	Hij heeft (zich)(zijn/) de handen gewassen. (78a)
729	Zelfs hij kan dat niet oplossen. (42a, 56b, 56c)	268	Hij heeft (zich)(zijn/) het hemd gewassen. (78b)
364	Is hem dood? (43b, 48a)	043	Jan heeft (zich) in twee minuten een biertje gedronken. (79a)
057	Als zij zo gevaarlijk leeft dan leeft ze niet lang meer. (43c, 57a)	036	Marie en Piet wijzen naar elkaar. (80a)
739	Er zat een inbreker in deze kast. (49a)	512	Zo'n ding één heb ik nog nooit gezien. (80b)
743	Gisteren zat er een inbreker in deze kast. (49b)	513	Zo'n vrouw één kun je maar beter niet tegenspreken. (80b)
747	't Is net of er een hond in deze kast zit. (50a)	515	Jij bent ook een rare één. (80b)
730	Hoe laat is dat eigenlijk? (50b)	371	Dat is de man die het verhaal verteld heeft. (82a, 84a)
215/061	'k Geloof dat hij groter is als ik. (52a)	370	Dat is de man die ze geroepen hebben. (82b, 84a)
		259	Wie geld heeft moet mij maar wat geven. (84b)
		372	Dat is de man die ik denk dat het verhaal verteld heeft. (85a, 87a)
		373	Dat is de man die ik denk dat ze geroepen hebben. (85b, 87b)
		250	De bank waar ze op zaten was pas geveerd. (88a, 88b)
		249	de jongen wiens/ van wie de moeder gisteren hertrouwd is... (89a, 89b)
		260	Wat denk je wie ik in de stad ontmoet heb? (91a)
		262	Wie denk je wie ik in de stad ontmoet heb? (91b, 92a)
		266	Wie denk je die ik in de stad ontmoet heb? (92a)
		154	Boeken heeft Jan drie. (93a)
		321	Die rare jongen ben ik mee naar de markt geweest. (93b)
		359	Met zulk weer je kunt niet veel doen. (95a)
		485	Zal ik koken? – Dat doe maar. (95b)
		486	Dat boek beloof mij dat je nooit meer zult verstoppen! (95b)
		487	Wat zeg mij dat je gekocht hebt. (95b)

Index

- Aalberse, S. 37
 Abraham, W. 20-22, 75
 accomplishment 57, 62
 Ackema, P. 12, 20
 als 13, 16-20
 amme(n) 18, 20
 anafoor 56
 annotatie 8
 antecedent 31, 56, 57, 60, 62, 66, 68, 69, 72, 74
 Ariel, M. 41, 54
 as 11, 13, 14, 18, 20, 69, 72
 Bakkes, P. 21
 Barbiers, S. 6, 8, 9, 21, 54, 58, 63
 Bayer, J. 21, 22, 41, 54, 74
 Beckerling Vinckers, J. 12, 21
 Bennis, H. 8, 9, 12, 21, 26, 27, 37, 58, 63, 68, 74
 betrekkelijk voornaamwoord 10, 11, 14, 65, 66, 68-74,
 betrekkelijke bijzin 14, 66-72
 bijzin - declaratief 11, 12
 - met hoofdzinsvolgorde 13, 14, 74
 - met vergelijkend of 11, 13
 - voorwaardelijk 10, 13
 binding(sdomein) 56, 58, 61
 Blancaquaert, E. 27, 37, 50, 54
 Blok, D.P. 5, 9
 Blom, A. 58, 63
 Boer, R. de 21
 Boland, E.M. 21
 Bos, G.F. 74
 Bosch, P. 37
 Bouman, A.C. 11, 12, 21, 74
 Brabant 9
 Brachin, P. 74
 Bresnan, J. 37
 Broekhuis, H. 68, 74
 Burrige, K. 74
 Carnel, D. 21
 Carstens, V. 12, 21
 cartografie 6, 8
 c-commanderen 56
 Cheng, L. 68, 74
 Chomsky, N. 58, 63, 68, 74
 Cinque, G. 74
 Cole, P. 74
 commentaar 6, 9
 comparatief 13, 20, 39, 42-48, 58, 63
 Comrie, B. 68, 75
 congruentie 11, 12, 21-23, 31, 37, 40, 50, 56
 Corbett, G. 12, 21, 50, 54
 Cornips, L. 6-9, 21, 27, 37, 58, 63
 Corver, N. 9, 63
 Cosijn, P.J. 21
 Croft, W. 41, 54
 Cysouw, M. 37
 d'r 25, 27, 29, 30, 36, 37, 47, 56, 57, 61
 Daalder, S. 58, 63, 64
 Daan, J. 5, 9, 21
 daar 36, 37, 71, 74
 Dahl, Ö. 27, 37
 damme(n) 18, 20
 dante 20
 dat 12, 13, 16-20, 37, 69-72
 Dayal, V.S. 68, 75
 De Bont, A.P. 68, 75
 De Geest, W. 21, 41, 54, 74, 75
 De Haan, G. 12, 17, 21, 26, 37, 38
 De Rooij, J. 21, 26, 27, 37, 75
 De Schutter, G. 12, 17, 21, 25-28, 30, 32-38, 41, 54, 58, 63
 De Visser, M. 21, 75
 De Vogelaer, G. 8, 9, 21, 26, 37, 41, 50, 54
 De Vriendt, S. 38, 41, 49, 54
 De Vries, J.W. 37
 De Vries, M. 68, 75
 De Vries, W. 21
 De Wilde-Van Buul, G. 26, 37
 -de 12, 17, 23, 26, 39, 43, 44
 de 29, 30
 -degij 17, 39, 43
 Dekkers, J. 12, 21, 68, 74, 75
 dem 69
 Den Besten, H. 8, 21, 22, 63, 68, 75
 Den Dikken, M. 63
 Den Hertog, C.H. 58, 63
 den 69
 der 69
 Devos, M. 8, 9, 21, 26, 28-30, 37, 50, 51, 54, 55
 dich 27, 28, 35
 die 31, 35, 66, 69-72
 diens 52, 72
 digitalisering 7, 8
 Dik, S. 68, 75
 dir 31, 34
 directe rede 74
 dje 28-30
 djie 28, 34
 djij 28, 34, 35, 36
 djillies 34
 dou 11, 27
 Driessen, C. 63
 du 23, 24, 27, 30, 56
 Duinhoven, A.M. 58, 63, 68, 75
 Dyk, S. 21, 38, 75
 Dynamische Syntactische Atlas 5, 6
 -e 15-20, 25, 39, 43, 44
 e 29-32
 één 58, 63
 één-pronominalisatie 58, 63
 -egij 44
 -ekik 11, 39, 42, 44
 elicatatietechnieken 7
 elkaar 58, 62, 63
 elkander 62, 63
 en(ne) 31, 45
 enclise 24-38, 50-52
 enclitische clusters 8, 24, 25, 28, 29, 42, 45, 46
 enquête - mondeling 7
 - schriftelijk 7
 - telefonisch 7
 Entjes, H. 63
 er 36, 37, 47, 52
 eurlui 35
 Everaert, M. 21, 58, 63
 expletief vraagwoord 67, 72, 73
 expletief 19, 25, 27, 36, 37, 39, 40, 46, 47
 Faltz, L. 58, 63
 Fanselow, G. 68, 75
 financiering 8
 Fokkema, B. 75
 Frank, J. 21
 Frayzyngier, Z. 58, 63
 Fryske Akademy 8
 Fwo 8
 ge 24, 28-30, 39, 43, 44, 54
 gebruiksaanwijzing 9
 Genusiené, E. 58, 63
 genuscongruentie, ontbreken van 40
 Gerritsen, M. 9, 12, 21, 63, 64, 68, 75
 Ghijsen, H.C.M. 55
 gie 27
 gieder 34
 gij 17, 26-28, 30, 31, 34, 36, 38, 39, 41, 43, 44, 54, 76
 gijlie(s) 34, 39, 44
 gir 31, 34
 Givón, T. 38, 41, 54
 Goeman, T. 9, 11-13, 16, 17, 21, 75
 Goossens, J. 27, 37, 38, 50, 54, 75
 Grange, C. 27, 38
 Griepink, K. 8
 Grosu, A. 75
 gulder 23, 34
 gullie 23, 41, 44
 gunder 34
 Gyseling, M. 26, 38
 haar 32, 35, 56-61
 (h)aar 32, 35
 haar eigen 61
 Haegeman, L. 9, 21, 25, 27, 38, 41, 42, 54, 68, 74
 Haeseryn, W. 20, 37, 63, 66, 75
 Haiman, J. 41, 54
 Harbert, W. 63
 Haslinger, I. 8
 Haspelmath, M. 27, 38, 58, 63, 68, 75
 Hawkins, J. 68, 75
 Heeroma, K. 63, 75
 Helke, M. 58, 63
 hem 31, 32, 39, 44, 45, 56-65
 (h)em 31, 45
 hemzelf 56-61
 (h)er 31
 Hermodsson, L. 63
 Hermon, G. 74
 het 37
 (h)ie 31, 45
 hij 31, 44, 45
 (h)ij 31
 (h)ir 31
 Hoekema, T. 21, 75
 Hoeksema, J. 21, 26
 Hoekstra, E. 9, 11, 12, 21, 26, 27, 37, 38, 75
 Hoekstra, J. 21, 38, 75
 Höhle, T. 75
 Hol, A.R. 26, 34, 38
 Holland 9
 Horvath, J. 68, 75
 Howe, S. 25, 26, 38
 Hulk, A. 9, 58, 63
 hullie 26, 35
 hun 35
 hunnie 35
 Hut, A. 8
 ich 11, 27
 ie 26, 28, 32, 35, 44-47, 52
 iele 34
 ihr 31, 35
 IJsselmeerpolders 7
 ikke 26, 27
 imperatief 67, 68, 74
 inbedding 56, 66
 infinitiefzin 12, 14, 15, 57, 60, 61
 infinitiefzin - optioneel
 voegwoord 15
 - verplicht
 voegwoord 14
 informanten 7
 initiatiefnemers 8
 instellingen 8
 inversie 11, 12, 16-19, 25, 28-31, 36, 37, 39-49, 65, 67, 68, 74
 inversiegeneralisatie 11, 12
 Israël, T. 8
 jaag(t) 50, 51
 jaa-ie 49
 jaaj(e) 49-52
 jaak 49, 50, 54
 jaan 52
 jaans(e) 53
 jaank 50
 jaas 49, 52, 53
 jaat 49, 50-54
 jaats 52
 jaaw 49, 50, 53
 Jacobson, P. 75
 jamen 53
 jane 52
 janik 50, 51
 Jansen, M. 8
 je 17, 23, 28-31, 38, 39, 43-45, 50
 jelui 23, 34
 jie 28, 31
 jij 13, 16, 17, 27-38, 42-46,
 jim 26, 34, 35
 jir 34
 jo 28, 31, 34, 35
 joe 28, 31, 35
 joel 34
 Jongenburger, W. 7-9
 jou 28, 35, 54
 judder 34
 julder 26, 34
 jullie 13, 16, 18-20, 23, 26, 34-36, 44, 48, 56
 junder 34, 35
 kaartdeel 9
 Kahrel, P. 75
 Karsten, G. 26, 38
 ke 27, 30
 Keenan, E. 68, 75
 Kemmer, S. 54, 58, 63
 Kern, J.H. 26, 38
 kik 39, 41, 42, 45
 Klatter, J. 21
 Klein, M. 63
 Kloeke, G.G. 26, 28, 38
 Kloekennummer 5, 6, 9
 KNAW 8
 Koelmans, L. 21, 26, 27, 32, 36, 38
 Kolléwijn, R. 63
 König, E. 58, 63
 Kooijman, K. 26, 38
 Koster, J. 58, 63
 Kuhn, J. 68, 75
 Kuijper, J. 26, 38
 Kunst, J.P. 6, 8, 9
 Landman, F. 75
 Lasnik, H. 68, 74, 75
 Lehmann, C. 68, 75
 lieden-composita 23, 24, 26, 33-36, 38

78 Index

- Limburg 9
locatieve relatief 14, 66, 69, 71, 72
loos onderwerp 25, 46
- inversie 36, 37
Lutz, U. 68, 74, 75
'm 23, 26, 31, 32, 35, 52
MacLean, A. 8
Maling, J. 68, 75
Maracz, L. 12, 21
-me 12, 18, 20, 24, 26, 39, 41-43, 45, 46
me 33, 34
mediale constructie 57, 61, 62
- adjunct 63
Meersman, A. de 21, 40, 41, 54
Meertens Instituut 5-9
meetpunten 6
mekaar 62
mekander(en) 63
mekanders 63
mekare 63
-me(n) 12, 18, 20, 24, 39, 41, 43, 45, 53
men 33, 34
methodologie 7,8
mich 62
Miedema, H. 75
miender 33, 53
Mierlo, H. van 63
m'n 26, 33, 34, 43, 50, 53
morfeemclusters 8
Müller, G. 68, 74, 75
Muysken, P. 9
'n 52
-n 15, 16, 18-20, 24, 33-35, 43, 46, 50, 51, 53
Nadasdi, T. 41, 54
ne 31, 32
Neeleman, A. 12, 20
Neijt, A. 9
Neuckermans, A. 8, 21, 26, 37, 41, 54
Nieuwborg, E. 63
noes 33, 35
-nt 18, 19, 53
nu 11, 16
Nuyts, J. 38, 40, 41, 43, 54
NWO 8
object 10, 13, 14, 23, 24, 26-28, 31-33, 35, 38, 39, 42, 45, 46, 56-60, 66-71, 73
object - direct 57
- indirect 23, 57, 66
objectrelatief 14, 66, 68-71
- kort 69
- lang 68, 70, 71
of dat 12, 14
of 13
ofte 20
om 14, 15
omme 20
ons 24, 26, 33, 35
organisatie SAND 8
Overdiep, G.S. 75
overgangsgebieden 6
Paardekooper, P. 21, 26, 37, 38, 41, 50-54, 75
Pannekeet, J. 21
Pauwels, J.L. 12, 21, 26, 38, 41, 54, 68, 75
Pée, W. 27, 37, 50, 54
Perlmutter, D. 68, 75
Pesetsky, D. 68, 75
Pica, P. 63
plaatsonderwerp 25, 27, 36, 37
- inversie 36
- na voegwoord 37
- rechte volgorde 36
Platzack, C. 21
Poletto, C. 7, 9
possessie - onvervreemdbaar 62
- vervreemdbaar 62
possessieve relatief 66, 68, 72
Postma, G. 58, 63
PRAAT 8
precedentie 56
presentatief er 25, 27, 37
pro-drop 23-31, 37
projectleiding 8
'r 31, 52
re 29
rechte volgorde 12, 17, 36, 37, 39-49
reciprook pronomen 56-63
reflexief pronomen 7, 56-62
- historische ontwikkeling 58
- sterk 56-61
- zwak 56-62
Reinhart, T. 58, 63
Reis, M. 67, 75
relatiefpronomen 66-73
relatiefzin 14, 66-72
Reuland, E. 21, 58, 63
Richards, N. 68, 75
Rizzi, L. 75
Rooryck, J. 8, 58, 63
Rosengren, I. 67, 75
Ross, J.R. 68, 75
Roukens, W. 21
Ryckeboer, H. 8, 12, 15, 21, 26, 27, 36, 38, 54, 55
Safir, K. 58, 63
Saito, M. 75
Schladt, M. 63
Schönfeld, M. 58, 63
Schuurmans, N.J. 26, 38, 41, 54
[s]e 28-30
Siewierska, A. 12, 22, 27, 38, 41, 50, 54
Simons, L. 22
Slofstra, B. 8
Smessaert, H. 41, 50, 54
Smits, C. 11, 12, 21, 37
Smits, R. 68, 75
softwareontwikkeling 8
Spruit, M.R. 9
[st]de 28-30
-st(e) 11, 12, 15, 17, 21-23, 25, 28, 30, 31, 37, 38
Stechow, A. von 74, 75
Sternefeld, W. 68, 75
Stevens, A. 26, 28, 38
Stoett, F.A. 11, 12, 22, 68
Stroop, J. 26, 38, 41, 54
Sturm, A. 12, 22
subjectclitiseren na ja en nee 49-55
- 1 enkelvoud 50, 51
- 1 meervoud 52, 53
- 2 enkelvoud 51
- 2 meervoud 51
- 3 enkelvoud, mannelijk 51, 52
- 3 enkelvoud, onzijdig 52
- 3 enkelvoud, vrouwelijk 52
- 3 meervoud 53
subjectpronomen 23-53
- 1 enkelvoud 16, 17, 26, 27, 42, 50, 51
- 1 meervoud 26, 18, 42, 43, 53
- sterk 33
- sterk, geleed 33
- zwak 33
- zwak, initieel 33
- zwak, na voegwoord 33
- 2 enkelvoud 16, 17, 27-31, 43, 44, 51
- pro-drop 23-31
- zwak 28
- zwak, initiële positie 28
- zwak, inversie (ga_) 29
- zwak, inversie (leef_) 28, 29
- zwak, na voegwoord 30
- 2 meervoud 18, 19, 26, 34, 44
- sterk 34
- sterk, geleed 34
- 3 enkelvoud, mannelijk 17, 26, 31, 32, 44, 45, 51, 52
- sterk 31
- zwak 31
- zwak, enclitisch, initiële /t/ 32
- zwak, initieel 31
- zwak, na voegwoord 32
- 3 enkelvoud, onzijdig 17, 26, 46-48, 52
- 3 enkelvoud, vrouwelijk 17, 26, 32, 46, 52
- sterk 32
- 3 meervoud 19, 20, 26, 35, 48, 53
- sterk 35
- sterk, geleed 35
- accusatiefvorm 24, 31, 33, 35
- beleefdheidsvorm 26, 31
- enclitisch 12, 17, 18, 24-33, 37, 38, 43, 44, 46, 50, 54
- geleed 23, 24, 26, 33-35
- sterk 23, 39-48
- zwak 23, 24, 39-48
subjectrelatief 14, 66, 68-71
- kort 66, 68, 69
- lang 66, 68, 60, 71
subjectverdvoudiging 39, 41-46, 48
subjectverdubbeling 39-49
- 1 enkelvoud 42
- rechte volgorde 42
- 1 meervoud 42
- rechte volgorde 42
- 2 enkelvoud 43
- rechte volgorde 44
- 2 meervoud 44
- rechte volgorde 44
- 3 enkelvoud, lexicaal subject 47, 48
- 3 enkelvoud, mannelijk 44
- inversie 45
- rechte volgorde 45
- 3 enkelvoud, onzijdig 46
- 3 enkelvoud, vrouwelijk 46
- rechte volgorde 46
- 3 meervoud 48
- rechte volgorde 48
- aanwijzend voornaamwoord 40
- congruentie 40
- generalisaties 41
- getalskenmerken 49
- historisch overzicht 40
- nominale groepen 40
- onbepaald voornaamwoord 40
- persoonskenmerken 49
- synthese 48, 49
Swiggers, P. 25, 26, 38, 41, 54
symboolkaart 5
't 25, 36, 37, 39, 46, 47
-t 13, 15, 17-20, 24, 26, 29, 31, 32, 37, 40, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 69-72
t'm 32
t'r 27, 36, 37
Taldeman, J. 9, 21, 26, 27, 37, 38, 50, 54, 63
Tappe, H.T. 75
Teirlinck, Is. 22
tem 26
ten 26
theorie 9
tie 26, 45
Tiersma, P.M. 22, 25, 26, 38
tjem 31, 45
tjij 31, 45
toen 10-12, 16, 30
topicalisatie 25, 56, 68, 71, 73, 74
- gespleten 67, 68, 73
- ingebed 67, 74
- met inversie in bijzin 67, 74
- zonder inversie 67, 74
transcriptie 7,8
[t]se 28-30
u 31, 38
ulder 35
universiteit, Amsterdam 8
- Antwerpen 8
- Gent 8
- Leiden 8
Ureland, P.S. 64
v'r 33, 34
V2 11-14, 25
Vallaey, A. 22, 41, 54
van 15
Van Bree, C. 9
Van Calcar, W. 75
Van Coetsem, F. 75
Van Craenenbroeck 8, 9, 12, 17, 22, 42, 50, 54
Van den Berg, B. 9
Van den Berghe, G. 26, 38
Van den Heede, V. 8
Van den Hoek, Th. 22
Van den Toorn, M.C. 22, 26, 38, 68, 75
Van der Auwera, J. 8, 68, 75
Van der Ham, M. 8, 9
Van der Horst, J.M. 22, 68, 75
Van der Kleij, S. 8, 21
Van der Leek, F. 58, 64
Van der Meer, G. 22, 26, 38
Van der Sijs, N. 58, 64, 68, 75
Van der Woude, G. 75
Van Es, G.A. 22, 58, 64
Van Gemert, I. 8
Van Ginneken, J. 22
Van Haeringen, C.B. 11, 12, 22
Van Helten, W. 22
Van Hoof 68, 75
Van Hout, R. 9, 27, 38
Van Koppen, M. 8-10, 12, 17, 22, 23, 42, 54
Van Langendonck, W. 9, 75

- Van Loey, A. 26, 38, 64
 Van Loon, J. 9
 Van Reenen, P. 6, 9, 15
 Van Riemsdijk, H. 9, 38, 55, 63, 68, 75
 Vanacker, V.F. 12, 21, 22, 27, 37, 38, 40, 41, 54, 75
 Vandekerckhove, R. 26, 38, 41, 55, 68, 75
 Vanden Wyngaerd, G. 8, 9, 21, 58, 63
 Vandeweghe, W. 26, 37, 41, 55
 Vat, J. 58, 64
ve 33, 34
 veldwerk 8
 Verdam, J. 12, 22, 68, 75
 Verdenius, A.A. 26, 38
 Verwijs, E. 12, 22, 68, 75
vir 18, 33
 Visser, W. 26, 38
 Vlaanderen 9
 vlakkenkaart 5, 6, 9, 15, 71
 vnc 8
 voegwoord 10-22
   - deletie 10, 12, 14
   - getalscongruentie 12
   - historische ontwikkeling 11
   - na betrekkelijk voornaamwoord 14, 66, 69, 71, 72
   - na vraagwoord 13, 14
   - onderschikkend 10
   - persoonscongruentie 12
   - verdubbeling 10, 12, 13
 voegwoordvervoeging 11, 12, 15
   - 1 enkelvoud 16
   - 1 meervoud 18
   - 2 enkelvoud 16
   - 2 meervoud 18
   - 3 enkelvoud 17
   - 3 meervoud 19
     - niet-pronominiaal subject 19
     - voor pronomina, expletieven en nominale groepen 19
   - -e in meervoud 20
   - fonetische voorbarigheid 12
   - in comparatieven 20
   - -n in meervoud 20
   - personen 15
   - syntactische voorbarigheid 12
   - vormen 15
voor 15
 vooropplaatsing 14, 56, 65-75
   - historische ontwikkeling 68
   - in imperatieven 67, 74
 voorzetselstranding 67, 68, 73, 74
 Vossen, A.F. 26, 38
 vraagwoord 10-14, 21, 65-74
   - expletief 67, 72, 73
   - verdubbeling 66, 67, 73
 vraagwoordverplaatsing, partieel 65-68, 72, 73
   - partieel, met relativum 73
 vrije relatief 14, 66, 68, 69, 71, 72
waar 16, 66, 67, 70-72
 waarvan 70-72
 Wales, K. 38
 Waszink, V. 8
wat 65-67
 Wattel, E. 6, 9, 15
we 33, 34, 42, 50
 wederkerend voornaamwoord 56
 wederkerig voornaamwoord 56, 57, 62, 63
 Weerman, F. 12, 21, 22
 Weijnen, A. 22, 26, 27, 37, 38, 50, 54
wen 13, 18, 20, 67
 werkwoordvervoeging
   - 1 enkelvoud 16
   - 1 meervoud 18
   - 2 enkelvoud 17
   - 2 meervoud 19
   - 3 meervoud 19
   - dubbele 12, 17
wie 13, 14, 33, 65-73
wieder 33, 36
wiens 66, 72, 76
wij 33, 42
wijlie 33, 39
wijlies 33
wijlui 33
wijr 33
 Will, G. 41, 43, 44, 49, 55
 Willemyns, R. 26, 28, 29, 38, 41, 55
wier 33
 Wolf, H. 8
wulder, wullie 23, 24, 33, 36
wunder 33
z'n, zun 35, 66, 72
 Zaenen, A. 68, 75
ze 46, 48, 50
 Zeijlstra, H. 8
zen 59, 60
zeur 32
zich 56-74
zichzelf 56-64
zie 32, 35
zieder 35, 36
zij 32, 35, 46, 48
zijen 35
zijlie(s) 23, 35, 48
zijn eigen zelve(re) 58, 59
zijn eigen 56-61
zijn zelve 58-60
zijr 35
 zinsinitieel pronomen 23, 28, 29, 31, 43, 45, 48, 50, 52, 53
zoe 32
zulder 23, 35
zunder 35
 Zwart, J-W. 9, 12, 21, 22, 26, 42, 55, 68, 75
 Zwarts, F. 75
 Zwicky, A. 27, 38

